

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA RIBE AMT

1966

BIND XVI-III

Udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt
Varde

TIL MEDLEMMERNE

Ved sidste generalforsamling vedtoges det at forhøje kontingentet til 15 kr. Et girokort på dette beløb er indlagt, og vi beder Dem venligst betale med det samme, så den dyre opkrævningsporto kan undgås.

Af *Fra Ribe Amt* er følgende årgange helt udgåede: 1903-07, 1909-15, 1917-19, 1921-22 og 1927-28. Medlemmer kan købe gamle årbøger for 8 kr. pr. stk. (bogladepris 20 kr.). Henvendelse til fru Kvist, Egtved.

Favorpriser for medlemmer: Chr. Lyngbos Vestjyske billeder 5 kr. (8 kr.). Gunde Pedersen: En Styrmands Selvbiografi 5 kr. (7,50 kr.). H. K. Kristensen: Gamle sydvestjyske fiskerlejer 25 kr. (27 kr.). H. K. Kristensen: Lille vejledning i læsning af gotisk skrift 3,50 kr. Kr. Bruun: Fra de grønne marker til de grå mure, 1,50 kr. Johs. Poulsen: Fra Salling til Vardeegnen 1,50 kr.

KURSUS I LOKAL- OG SLÆGTSHISTORIE FOR BEGYNDERE

I november afholdes et sådant kursus på Centralbiblioteket i Esbjerg. Det averteres senere i bladene.

GENERALFORSAMLINGEN

afholdes på *Hovborg kro* søndag d. 18. september kl. 19, offentligt møde kl. 20, hvor *kroejer Nicolajsen, Hovborg*, taler om *Egnens beplantning* og *pastor K. Hogsbro Østergaard* om *Træk af egnens historie ud fra Poul Andersens dagbøger*. Fælles kaffebord.

Sydjyske veje og broer - lidt vejhistorie

Af Vald. Andersen.

Behovet for farbare veje er gammelt som mennesket selv, og vort flade fremkommelige land var allerede i oldtiden gennemtrukket af et vidt forgrenet vejnet. Med købstædernes opståen fik forbindelserne mellem disse større betydning og måtte bære en stadig voksende færdsel med det resultat, at vejene opkørtes i årets regnfulde måneder. Herved fik disse hovedveje på et tidligt tidspunkt en nogenlunde fast placering, men samtidig blev spørgsmålet om vejenes vedligeholdelse påtrængende. Om dette spørgsmål var dansk vejhistorie gennem århundreder koncentreret.

I den middelalderlige lovgivning er alfarvejen, hærvejen, og pligten til at »bøde« den i regelen omtalt¹). Christoffer af Bajerns stadsret, dat. København 1443, nævner således: »Item hvor nogen onde og dybe *pudzlle* eller anden slig farlighed findes udi alfare vej, da skal kongens lensmand hver udi sit len lade tilsige menige herredsmænd at møde på en forsagt tid og dag med heste og vogne og tilføre sten og grus og hvad andet behov gøres at forfylde og færdiggøre slig onde og dybe veje med . . . Fortrykker nogen sig og ej fremkommer til bestemt tid, da deles (dømmes) han derfor og bøder 3 mark penninge til sit herskab og en tønde øl til sognemændene udi det sogn, han ibor.«

De menige herredsmænds, bøndernes, pligt til at holde vejene farbare, som således kommer til udtryk,

var 1443 næppe noget nyt opdukkende begreb, men kravet kunne efter den jyske bondeopstands sammenbrud 1441 utvivlsomt nu fremsættes med større vægt. I Christian II's gejstlige lov (o. 1521) som i Christian III's Kolding-Reces, 1558, omtales pligten til at vedligeholde veje og broer.

I en forordning, udgivet af Christian IV, dat. 26. august 1622, siges: »Eftersom en del lensmænd sig underdanigst for os har beklaget, hvorledes adelens og andre bønder (for) en del dem undslår fra alfarveje og broer at forfærdige, som de dog med rette bør, og dem tilkommer. De ville Vi med Vores elskelige Danmarks Riges Råds råd og samtykke derom således nådigst forordnet have, at hvilken som helst bonde lovlig tilsiges, sin tildelte anpart af broer eller alfarveje at forfærdige . . . og ikke med de andre sine by- og sognemænd møder eller og i rette forlagte tid samme sin anpart bro eller vej forfærdiger eller forfærdiger lader, da skal Vore lensmænd have magt, sådan hans anpart at lade fuldgøre og siden for betaling og anvendte bekostning ham lade tiltale . . . hvorefter alle og enhver kunne vide sig at rette og for skade tage vare.«

Mens reglerne for vejenes og broernes vedligeholdelse gennem jævnlige gentagne forordninger fremholdtes, har det utvivlsomt holdt hårdt med at få arbejdet udført, hvilket kunne have sine gode grunde. Selv om der gennem århundreder var talt om bøndernes pligt til at forrette vejarbejdet, betød dette ikke, at bønderne nogen sinde havde anerkendt en sådan pligt, og det vil være forkert at tro om den tids bønder, at de altid stod parate til at efterkomme en kongelig befaling. Tværtimod havde udviklingen bort fra bøndernes oprindelige frihed og selvstændige stillingtagen sikkert efterladt megen modvilje og trods²).

Desuden kunne der vel være tvivl om husbondens, den adelige herres, beredvillighed til at lade sine bønder arbejde på vejene. Tilbage stod selve opgavens uoverskuelige omfang.

Efter 1660 blev »Voris kongelige Residentzstad«, København, i højere grad end tidligere centrum for alle bestræbelser på at skabe bedre veje. De såkaldte *kongeveje*, hvorved forstås veje fra hovedstaden til Roskilde, Hillerød o. a., var forbeholdt de kongelige og enkelte andre højtstående, såsom ministrene. Kun når frosten havde bundet jorden og i den tørre forsommer var der fri adgang til at benytte kongevejene, der iøvrigt var afspærret. Adgangen var kun åben for den, som var forundt nøgle til vejenes bomlåse. Trods strenge bestemmelser skete der overtrædelser i stort omfang, navnlig ved hjælp af falske nøgler. Blev et køretøj, der på denne måde havde skaffet sig adgang til vejen, antruffet, kostede det både heste og vogn.

Selv om det var Frederik II, der startede kongevejene, må de ses som et typisk udslag af absolutistisk tankegang. Inden for den snævre geografiske begrænsning kom disse vejforanstaltninger til at beslaglægge den offentlige opmærksomhed og økonomiske kræfter gennem en årrække. Landets andre veje forsømtes, og samtidig blev vedligeholdelsen mere ildebetalt blandt bønderne end vel nogensinde før. Den almindelige situation afspejlede sig i en forordning af 2. maj 1682: »Eftersom erfares, hvorledes hos alfare veje og andre steder her i riget mangfoldige ådseler af heste, hopper og andre slags bortdøde kvæg desværre skal findes, som formedelst den onde lugt og stank stor usundhed med påfølgende svagheder kunne forårsage . . .«, så fik nu amtmændene påbud om at sørge for, at de døde dyr ved vejene blev nedgravet³).

Samme år, 7. juli 1682, kom en anden kongelig for-

ordning, hvorved opmærksomheden for første gang rettedes tydeligt mod de *jyske* veje. »Eftersom vejene her i vort rige Danmark befindes på adskillige steder helt ilde anlagte og ikke således at holdes ved lige, som det sig bør, da, på det vejene i vort land Nørre-Jylland, særdeles efterskrevne hoved-veje, navnlig fra Snoghøj til Ribe igennem Kolding, desligest fra Ribe til Århus gennem Horsens. Item fra Ribe til Viborg. Nok fra Viborg til Ålborg, i lige måde fra Århus til Ålborg, så og fra Århus til Viborg og endelig fra Ålborg til Skagen gennem Sæby, så meget desbedre på ethvert sted kunne blive indrettet, er det vores allern. vilje og befaling, at Du (amtmanden) i dine amter straks til dig tager nogle visse af proprietærene eller deres fuldmægtige i hvert herred og birk, hvor nogen vej skal gennemgå, og med dem overlægger, hvorledes vejene bedst, kortest og med mindst besværing kunne indrettes. Desligest hvorvidt de gamle og hidindtil brugte kan agtes tjenlige, og hvorvidt de bør og nyttelig kan forandres, hvilket Du inden 3 måneder i det seneste har at forrette og derhos særdeles iagttage, at hvor enten jordens beskaffenhed, broer og deslige det nødvendigen udkræver, at vejene da med al mulig flid kunne forkortes og gå lige frem, så at derved al unødigt og vidtløftigt omkørsel kunne afskaffes.« Amtmændene skulle lave overslag over vejarbejdet og fordele det efter hartkorn, »og ganske intet bøndergods derfor at forskånes, være sig vores ryttergods eller andre proprietærers, eftersom det sker til alles nytte.«

Dette prisværdige initiativ fra regeringens side til en sådan grundigt forbedring af landevejene har sikkert fremkaldt blandede følelser hos de respektive amtmænd. Var de høje herrer i hovedstaden virkelig så realitetsforladte, at de kunne tro det muligt, at en

sådan forordning kunne skabe mirakler med de hundreder af mile bundløse jyske landeveje? Selv vidste amtmændene, hvor vanskeligt det var at få bønderne drevet ud til en sådan opgave. Man kunne lade den kongelige forordning oplæse, man kunne stille strenge straffe i udsigt for den, der ikke efterkom befalingen, resultatet var på forhånd givet. Bønderne kunne ikke betale kontante bøder; man kunne pante hos dem, men i så tilfælde måtte der regnes med modstand fra husbonden, der nødigt så sine fæstebønders økonomiske vilkår gjort vanskeligere, end de i forvejen kunne være. Hvem skulle føre det daglige, direkte tilsyn med vejarbejdets udførelse?

Det kan ikke her oplyses, hvilke resultater i form af vejplaner, der indkom fra de jyske amter. Ret meget blev det næppe til, og de rent praktiske resultater på vejene blev næppe heller denne gang nævneværdige.

30. Maj 1689 oplæstes på Gørding-Malt herreders ting en meddelelse fra stiftamtmand *v. Speckhan* i Ribe angående en kgl. forordning om *vejinspektørløn*. Der skulle indtil videre betales 6 skilling årlig af hver gårdbesidder, enten der var tale om en hel, en halv eller mindre part gård. Af hver mølle, lille eller stor, 6 sk., husmænd, som holdt heste og vogn, skulle betale 4 sk.

Det kan ikke undre, at denne nye betalingsbyrde blev mødt med modvilje hos bønderne, som i forvejen havde nok at skulle svare, og man forstod vel heller ikke, hvad meningen var med en sådan vejinspektør. Man betalte efter sædvane sine foged- og skriverpenge, bøddel- og ulvepenge, skulle man nu også betale til vejene? *Anders Eskesen* i Gjettrup,

Aastrup sogn, og hans fader, *Eske Andersen*, ville ikke betale, og samme standpunkt tog *Anders Pedersen*. Herredsfogden sendte *Thomas Mortensen* og *Peder Michelsen* fra Terpling til Gjettrup-folkene for at pante. Hos *Anders Pedersen* tog de en tintallerken, men konen tog den fra dem igen. *Anders Eskesens søn, Søren Andersen*, tilbød at betale 2 skilling, skønt han havde en halv gård. Dette tilbud kunne ikke modtages, så også her tog de en tintallerken. Nu kom *Anders Eskesen* til og sagde: »Hvi kommer ikke herredsfogden selv at pante, thi enten han eller hvem, der kommer at pante, skal aldrig pante mere!« De havde villet lægge tallerkenen i en medbragt sæk, men forinden tog *Eske Andersens* kone den fra dem, idet hun kaldte dem tyve. Så måtte Terpling-mændene gå med uforrettet sag og meddele herredsfogden resultatet. Udpantningen gennemførtes, da de to Terplingmænd fik forstærkning af to mand mere. Gjettrup-folkene måtte af med tintallerkenerne og kvitterede med grove injurier⁴).

Også i den østlige del af det nuværende Ribe amt var der i gammel tid vej- og broproblemer. 23. september 1717 skulle byfoged *Knud Jørgensen* i *Kolding* være sættefoged, d.v.s. stedfortræder for herredsfogden, ved *Gørding-Malt* herreders ret, men nåede ikke frem, da han ikke »formedelst Guds vejrlig og store vandflod over *Truds* og *Andst* broer kunne passere førend mod aften, da han med største livsfare kom til *Foldingbro*.«⁵)

Andst bro lå i grænsen mellem *Koldinghus* og *Riberhus* amter og imellem *Andst* og *Malt* herreder. Da broen i 1620 var forfalden og skulle »forbygges og forfærdiges«, var der strid mellem de to herreder om arbejdets udførelse. Lensmanden på *Koldinghus* havde indstævnet et stort antal vidner til *Viborg* lands-

ting, idet disse til Malt herreds ting havde vidnet, at i den tid de kunne mindes, fra 40 til 60 år, havde folk fra Malt herred ikke deltaget i vedligeholdelsen af Andst bro. De fik foreholdt, at de hævdede deres rettighed til fiskeri i åen til midtstrøms, hvorfor lensmanden, ved sin ridefoged *Laurids Madsen*, mente, de også burde være Andst herreds beboere behjælpelig med broarbejdet. Herredsfogden i Malt herred, *Thomas Nielsen* i Surhave, havde tidligere dømt i sagen og kendt sit herreds folk fri for broarbejdet under henvisning til, at »ingen af fremfarne lensmænd på Koldinghus i 100 år havde forlangt, at Malt herreds mænd skulle forfærdige Andst bro.« Desuden henvistes til kongebrev af 1521, som bestemte, at Malt herreds mænd, som hidtil havde vedligeholdt *Foldingbro*, for fremtiden skulle være fri for vedligeholdelsen mod at svare brokorn til samme bro. Herredsfogden i Andst herred, *Thomas Jacobsen* i Noes, gjorde gældende, at hans herreds folk foruden Andst bro havde Truds bro og adskillige andre løbebroer (gangbroer) at holde ved lige. Landstinget frifandt dog Malt herred for at skulle tage del i vedligeholdelsen af Andst bro⁶⁾.

28. november 1661 holdtes syn over broerne mellem Kolding og Ribe. *Truds bro*^{*)}, 41 alen, manglede bullerne (broplankerne), 3 pæle, 1 hammer (del af den bærende brokonstruktion). *Hesselvad*^{**)}, 16 alen, manglede bullerne. *Andst bro*, »så findes den 61 alen lang, ganske øde, rækkerne, buller og bjælker er borte. Stolperne, som står i jorden, næsten borte og er forkommet.«⁷⁾ Fra andre steder er der beretning om, at det under svenskekrigen gik hårdt ud over broerne,

*) Over V. Nebel å vest for Hvilested kro.

***) Over Aakjær å.

idet de der posterede vagter skaffede sig brændsel ved at afbryde træværket.

I juli 1688 udnævntes den første vejinspektør eller -mester, *Andreas Lowson*, der skulle virke på Sjælland. Siden udnævntes vejinspektører for den øvrige del af landet. »Da det med vejene, særdeles med de rette hoved-landevejes reparation og vedligeholdelse kunne have bedre fremgang,« fulgte en fornyet opfordring til amtmændene om at lave en ligning og fordeling mellem bønderne over vejarbejdet. Det var derefter vejinspektørens opgave sammen med herredsfogder og -skrivere at holde opsyn med arbejdet.

Allerede 2 år senere forordnedes, 4. marts 1690, da der af vejimestrene »lidet eller intet skal være udrettet imod den løn, som dem hos bønderne allernådigst har været tillagt, har Vi allernådigst for godt befundet samme vejestre at afskaffe.« I stedet skulle proprietærene og regimentskriverne fordele vejarbejdet blandt bønderne. Dette betød, at hver landsby eller hvert bylag fik en vejstrækning tildelt at vedligeholde, således som det allerede i ældre tid var praktiseret.

Opmåling af vejene var 1691 påbegyndt på Sjælland, og der var opsat pæle for hver $\frac{1}{4}$ mil. Året efter bestemtes, at der skulle sættes milepæle af kampesten, mindst 1 alen brede og så høje som muligt. Stenene skulle stå på en lille høj af jord og sten. *Ole Rømer* og *Claus Rasch* havde dannet direktion »for vejene omkring staden.«⁸⁾ 14. marts 1693 blev direktionen overdraget til præsidet, borgmestre og råd.

4. oktober 1694 blev der udnævnt mænd, der skulle optælle, hvor mange mile, der var mellem byerne i Gørding-Malt herreder.

Når det 1739 igen var nødvendigt ved forordning at indskærpe pligten til at fjerne døde dyr fra vejene, viser dette, at alt endnu stort set var ved det gamle.

Selv amtmanden risikerede en bøde af 4 rdl., hvis han ikke med tilstrækkelig nidkærhed inddrev de bøder, bønder og proprietærer i slige sager kunne pådrage sig.

Omkring 1750 spores nye tanker om vejenes forbedring. Et forslag af *de Longueville*, 1756, gik ud på, at kongen skulle udnævne en general-kommissær over hovedlandevejene i Danmark, »en mand af anseelse, som besad almindelig agtelse, kærlighed og tillid.« Under denne skulle stå en vejinspektør, et par løjtnanter o.s.v. Som noget nyt foresloges, at alle hestejere, som holdt heste for fornøjelse eller til bekvemmelighed, alle hestehandlere, alle officerer fra kaptajner opefter, samt butikshandlende og professionister skulle svare en årlig afgift fra 1 rdl. til 35–40 rdl., som hestehandlerne skulle betale. Det skulle blive ca. 29.000 rdl. årlig til vejarbejdet, der også i dette tilfælde tænktes påbegyndt på Sjælland.

Et nyt princip var hermed præsenteret. De, som benyttede vejene, måtte betale for deres anlæg og vedligeholdelse.

Den 12. maj 1764 resolverede kongen, at kammerherre *F. C. Rosenkrantz* udnævntes som direktør med årlig gage 2000 rdl. *Fr. Holck* skulle være adjutant mod årlig gage 600 rdl. *Jean Marmillod* blev vejinspektør, gage 2570 rdl. Han var ligesom de fleste af de nævnte assistenter franskmand. 1771 omtales *Marmillod* som overvejinspektør. Nu skulle det vise sig, om fransk vejbygningskunst lod sig praktisere her.

1778 oprettedes General-vejkommissionen. Dens opgave var udtrykkelig rettet mod landevejene fra

København til Assens, til Køge, og til Helsingør, der »så meget som muligt anlægges i en lige linie. Imidlertid ville Vi, at 2de prøver skulle gøres, den ene med *chausse* og den anden med *brølægning*.« Vejene skulle være 20 alen brede, broer 12 alen.

Med forordningen af 13. december 1793 kunne der endelig tales om en landsomfattende plan til en forbedring af vejene. En ny tid var inde, reformernes og den store optimismes tid. »Hvor det på hovedlandevejene bliver alt for kostbart at forskaffe milepæle af marmor, bør de forfærdiges af hugne kampesten.« Der skulle plantes alléer langs vejene »til sand nytte for rejsende i mørke og snefog, ligesom for fodgængere i solens stærkeste hede.« Banker skulle gennemgraves, men var en bortgravning i 3 alens dybde ikke tilstrækkelig, skulle vejen føres uden om. Moradser over 50 alens længde skulle der ligeledes viges uden om. Kun på de laveste steder byggedes *chausse*, i øvrigt måtte man nøjes med planering og indgrøftning.

Forordningen delte vejene i 3 klasser, hovedlandeveje, mindre landeveje og biveje. I Jylland regnedes med en østlig hovedvej fra Ålborg til Snoghøj og en vestlig fra Haderslev over Ribe til Lemvig samt en tværgående fra Holstebro til Viborg og Hobro. Mileregningen begyndte fra Haderslev, både for den østlige og vestlige vej⁹).

Om de sydvestjyske landeveje oplyses 1794, at følgende regnedes for mindre landeveje: *Ribe-Hjerting*, 30.000 alen, bestående af sand, muld, nogle steder sten og grus. Vejen vedligeholdtes af sognene Starup, 57 tdr. htk., Faaborg 128, Nykirke 74, Sneum 186, Tjæreborg 136, Nebel 74, Jerne 225, Aarre 92, Skads 153, Grimstrup 113, Brøndum 139, Øse 148, Næsbjerg 76, Alslev 202, Hostrup 148, Guldager 196. Der fandtes

ingen træbroer på vejen, men kun en lille bro af store kampesten ved Briksbøl, anlagt i ældgammel tid. Om vedligeholdelsespligten vides intet, da ingen reparation var foretaget på broen i mands minde, men den trængte nu til at omsættes. Vejen *Hjerting-Varde*, 8000 alen.*) Vedligeholdtes af sognene Guldager, Brøndum, Nykirke, Jerne, Sneum, Tjæreborg og Skads. En bro over Trædenvad var 1792 opført på amtets bekostning, 4 alen lang, 5 alen bred. Rækværket på begge sider var nedfaldet. Vejen *Trædenvad-Varde mark*, 12.000 alen, vedligeholdtes af Nebel, Aarre, Hostrup, Grimstrup, Alslev, Næsbjerg, Øse, Faaborg og Starup sogne. En mindre bro over et vandløb**) ved Alslev by, 3 alen lang, 5 alen bred, var opført 1792 af amtet. En stor træbro over Alslev å var anlagt i gammel tid af Visselbjergs ejere, men hørte nu under amtet, 20 alen lang, 5 alen bred. Broen var bortforpagtet, og der opkrævedes bropenge. Vejen *Hjerting-Kolding*, såvidt angik Ribe amt, 25.500 alen. Vedligeholdtes af Jerne, Nebel, Guldager, Hostrup, Alslev, Brøndum, Skads, Tjæreborg, Aarre, Grimstrup, Faaborg, Starup, Sneum, Nykirke sogne. Her var en lille træbro over et vandløb i mosen, vesten for Grimstruplund, 2¼ alen lang, 6 alen bred, uden rækværk. En bro over bækken mellem Omme og Grimstrup marker, 3 alen lang, 6 alen bred, opført 1790 af amtet. Vejen trængte til reparation ved Endrupholm mølle over en stensiel***), hvor vejen var for smal.

*) Kun stykket fra Hjerting til Træden, hvor der var slået bro over Hostrup bæk.

**) Alegrøften syd for byen, fortsættende nord om Vibæk og udmundende i Varde å ved Alslev marsk.

***) Stensiel = en kanal eller rende under vejen, opfyldt med håndsten for at skaffe fast bund at køre på. Mellem stenene siver vandet bort.

»Tilforn har denne landevej gået over et vadested norden Endrupsholms mølle, som kaldes *Giest bro*, dog er ingen bro der, men alene en gangspang, bestående af 5 fag og er i længden 24 alen.«

Varde-Kolding, fra Varde mark og til Andst bro, hvor Koldinghus amt begyndte, regnedes for ungefær 6 mil. Fra Varde til Rovst møllegaard var 4000 alen, som vedligeholdtes af Alslev samt Øse og Næsbjerg, der havde en part ved mølledammen. Der var 2 træbroer ved Rovst møllegaard, den ene var anlagt i gammel tid, 11 alen lang, 5 alen bred. Den anden var anlagt 1786, 6 alen lang, 5 alen bred, og her opkrævedes bropenge, »der ikke er, men burde bestemmes.« Fra *Endrupholm* til *Holsted bro* var 20.000 alen, vedligeholdtes af Vejrup, Aastrup, Gørding, Starup og Holsted sogne. Der var en træbro over Holsted å, anlagt 1791 efter amtets foranstaltning, 21 alen lang, 5 alen bred. Broen vedligeholdtes af Mads Christensen i Holsted, der opkrævede bropenge og havde forpagtet broen ved licitation. Fra *Holsted bro* til *Andst bro*, 29.000 alen, vedligeholdtes af Føvling, Folding, Jernved, Lindknud, Malt, Brørup, Læborg og Vejen sogne. Ved Tuesbøl bæk var en træbro, opført 1792 af amtet, men vedligeholdtes af Brørup sogn. I Estrup skov fandtes en lille bro, der holdtes ved lige af Estrup.

Vejen *Varde-Haderslev* over Foldingbro, 18.000 alen. Vedligeholdtes af Holsted, Føvling, Lindknud, Vejen, Læborg, Malt, Brørup og Folding sogne. Her fandtes en træbro over *Sdr. Holsted vad* lidt sønden for byen, anlagt 1790 af amtet, 3 alen lang, 6 alen bred, uden rækværk. En træbro over *Dybvadbæk*, anlagt 1775 på Malt herreds bekostning foruden en godvilig gave dertil af nogle proprietærer og præster i herredet. *Foldingbro*, bestående af 2de broer over Konge-

åen, en stor, 66 alen lang, 5 alen bred, en mindre 13 alen lang, 5 alen bred, begge af arildstid anlagte. Vedligeholdtes af Haderslevhus amt samt af Malt herred i Ribe amt, hvilket sidste årlig kontribuerer dertil 22 rdl.*).

Ribe-Kolding til Andst bro, 24.000 alen, vedligeholdtes af de førnævnte sogne. 2 små træbroer mellem Foldingbro og Sønderskov mølle, hver 2¼ alen lang og 6 alen bred, uden rækværk, anlagt 1790 af amtet. En træbro over Sønderskov møllestrøm, 7 alen lang, 5 alen bred, anlagt 1788. Sønderskovs ejere holdt denne bro vedlige og havde bevilling til at opkræve bropenge. Landevejen *Foldingbro-Asbo*, hvor Koldinghus amt begyndte, var 21.000 alen og vedligeholdtes af de nævnte sogne i Malt herred. Her var ingen broer, »ligesom ej heller bække eller åer, hvorover samme kunne behøves.« Vejens passage over Holsted å ved Hulvad synes dog ellers at kunne kræve en bro her.

Foranstående »Speciel Tabel over Hoved- og mindre Landeveje i Skads-Gørding-Malt herreder« er skrevet af herredfoged *H. S. Warthoe* på Rovst mølle, dateret 22. dec. 1794. Til tabellen knytter han bemærkninger om, at de opgivne afstande var efter bedste skønsomhed, siden vejene endnu ikke var opmålt nøjagtigt af en landmåler. Vejene var endnu ikke inddelt til bestandig vedligeholdelse, men kun anført, hvorledes de nævnte sogne efter hartkorn havde deltaget i indgrøftningen. I hvert sogns htk. var fradraget

*) Der var først i 1800-erne fra Malt herreds beboere gjort ansøgning til kongen om at blive fri for at yde brokorn til Foldingbro. I stedet blev ydelsen forhøjet med en trediedel. 1811 fik man valget mellem at betale 5 års restance eller udpantning. (Se: Vald. Andersen: *Hærvej-sognet Læborg*, 262).

8 tdr., som »hver sognefoged efter forrige anordninger havde fri for vejarbejde.«

Hovedvejen *Ribe-Varde* var som nævnt amtets eneste på daværende tidspunkt. Her fandtes 3 større broer. *Ollufsvad bro* var 10 alen lang, 5 alen bred, bestående af 2 fag. Den var først 1775 opbygget som en kørebro, egetømmer med rækværk. Hele Skads herred havde deltaget i brobygningen efter hartkorn. Det bemærkes 1787, at der i nærheden af broen var 2 beboere, som måske kunne påtage sig vedligeholdelsen mod at opkræve bropenge, af en karet eller chaise 3 skilling, en post- eller bondevogn 1 sk., ridende eller ledige heste $\frac{1}{2}$ sk., hornkvæg $\frac{1}{2}$ sk. for 2 stk., får og svin 1 sk. for 4 stk.

Sneum bro var 26 alen lang, 5 alen bred, bestående af 4 fag. Den var 1787 i »passabel god stand«. Tjæreborg, Skast, Jerne, Guldager, Nebel, Næsbjerg, og Nykirke sogne kontribuerede til broen. Ole Jessen og Christian Madsen i Opsneum havde overtaget vedligeholdelsen mod årlig 4 sk. af hver beboer, som havde hest og vogn, i de nævnte sogne. Dette var en gammel ordning, som stammede fra 1721. Om *Sneum bro*s oprindelse savnes oplysning, men den må givetvis være fra gammel tid.

Gredstedbro bestod af 2 broer, den ene 28 alen, den anden 30 alen lang, bredden 5 alen. Ved kgl. reskript af 14. dec. 1775, »om en vase og bro at foranstalte over kongeåen ved *Gredstedbro*«, bestemtes: »Enhver, der betjener sig af denne vej, skal for hver rejse, være sig enten frem eller tilbage, erlægge som tilforn i passage-penge for en karet med 6 heste 12 sk., med 4 heste 8 sk., med 2 heste 6 sk. En chaise eller jagtvogn med 2 eller flere heste ligeledes 6 sk. En carriol 4 sk., en kane eller slæde 2 sk. En bondevogn hvorunder alene forstås bøndernes arbejds-

rejse- eller færredsvogne, men ikke kurve- eller postvogne, 2 sk. Alle andre vogne, hvorunder kurv- og postvogne er at forstå, 4 sk. En ridende person 2 sk. Bæster og hornkvæg a stk. 1 sk. 4 får, lam eller svin 1 sk.

Ommeldte passage-penge skal uden mindste væg-ring erlægges. Dog betales samme ikkun ved den ene af bommene, når den vejfarende herigennem passerer, hvorimod den af den vogtende gives et tegn til forevisning eller aflevering ved den anden bro for der at passere, dog gælder sådant tegn ikkun for den dag, det er udgivet, hvorfor det og med datum bør være forsynet.«

Beboerne i Gørding herred og Hunderup birk, som holdt heste og vogn, betalte årlig 4 sk. til Gredstedbro efter indgået akkord med bromanden, som 1787 var *Friederich Svitzer*. Han havde, imod at få bro-pengene, forpligtet sig til at vedligeholde broen. Fri for at betale ved passage var folk fra Gørding og Skast herreder samt Hunderup birk, ligeledes Ilsted og Hillerup byer samt Ribe købstad, da denne by selv holdt sine broer vedlige uden at opkræve bropenge.

Som det ses, var der omkring 1780–90 gennemført væsentlige forbedringer på broerne i Ribe amt. Samtidig kan det fastslås, at forholdene forinden må have været temmelig problematiske, og det samme gjaldt for vejene. Forordningen 1793 skabte ikke nogen pludselig ændring i landevejenes standard, men en udvikling blev sat i gang.

En vej mellem *Foldingbro* og *Gredstedbro* har der formodentlig været fra ældgammel tid, nødvendigjort af det livlige smugleri over Kongeåen og af foranstaltningerne til at forhindre det.

31. december 1839 skrev *Petersen*, *Foldingbro*, til stiftsamtmand v. *Sponeck* i Ribe og klagede over

vejen mellem Foldingbro og Gredstedbro. Han gør opmærksom på, at vejen især benyttedes af toldvæsenet, »ideligen såvel på patruljering som og til transporten med hjemførselen af anholdte varer.« Vejen burde være passabel, ikke blot til hest, men også med belæsset vogn, såvel ved nat som dag. »Vel er den nævnte vej en møllevej for flere byer og burde alt af den årsag til enhver årstid være fremkommelig, men da den ingensinde underkastes den allerubetydeligste reparation, så er dette langt fra ikke tilfældet, og endskønt utilfredsheden dermed allerede i mange år har været almindelig, så er det dog med hensyn til dens istandsættelse, som om denne vej slet ikke eksisterede. Den kan om vinteren mange steder vanskelig passeres til hest, endmindre til vogns. På et sted er der endog aldeles ingen vej anlagt, men der rides og køres, hvor omstændighederne for øjeblikket tillader det. Men 15 års erfaring har overbevist mig, at dens istandsættelse, uagtet alle lydelige klager, ikke er at forvente, forinden at det befales vedkommende fra højere autoriteter.

Imellem Foldingbro og Nielsbygaard findes flere vandløb, som i frostvejr er impassable, så meget mere som beboerne for deres landeriers skyld dæmmer for vandet, hvorved store stykker af vejen sættes under vand og is, og og som tvinger den vejfarende til at tage om ad Aatte, hvorved vejen forlænges til det 3-dobbelte. På disse steder bliver vistnok stenkister fornødne samt, at vejen forhøjes så meget, at den ingensinde kunne oversvømmes. Ved Nielsbygaard mølle er dæmningen meget smal, men uagtet at den ved den ene side er mølledammen og ved den anden side en dybde på flere alen, er der dog ingen rækværk sat langs den ellers kun korte dæmning. Broerne

Udsnit af Videnskabernes
Selskabs kort over
Lundenæs amt 1803 og
Koldinghus og Riberhus
amter 1804.

over de 2de vandløb igennem dæmningen er brøstfældige og slette.

Imellem Nielsbygaard og Aabølling føres et stykke af vejen over engbund, hvor ligeledes en kiste synes fornøden, da vejen om vinteren formedelst det derover løbende vand fordærves, tilmed er vejen på dette sted så smal, at 2de vogne ikke kan komme forbi hinanden. Imellem Aabølling og Tobøl er der en strækning aldeles ingen vej, men den skal på lykke og fromme under øjensynlig fare passere et stykke morads. Imellem Tobøl og Plougstrup er der vel en vej, som dog aldrig blev repareret. Også her manglede der stenkister.«

Der var nu o. 1840 hos myndighederne større lydhørhed end tidligere for sådanne besværinger over vejforhold. Tilsyneladende blev arbejdet påbegyndt i sommeren 1840. Herman Madsen på Nielsbygaard skrev 6. oktober d. a. til stiftamtmanden: »Ved den af vejbetjent Tronier foretagne udstikning af vejen mellem Foldingbro og Gredstedbro er den sat norden om min mølle i stedet for at vejen efter udskiftningen skal gå sønden om samme. Ved den nu udstukne linie går vejen over begge mine ved møllen slagne broer, som jeg har slaget for min egen regning og til mit eget brug. Deres højvelbårenhed vil derved nådigst indse, at jeg lider betydeligt, hvis disse broer skulle benyttes som landevejsbroer, især da vejens istandsættelse vil medføre langt større færdsel ...« Herman Madsen bad derfor om, at vejen måtte blive på sit gamle sted, eller han blev fri for at vedligeholde broerne. Vejbetjent Tronier udtalte hertil, at skulle broen gå efter Herman Madsens ønske, måtte der laves en bro over vadestedet, hvilket ville koste ca. 250 rbdlr.

Ved kgl. resolution af 14. juni 1837 bestemtes, hvilke betingelser »samtlige vejtmænd ved antagelsen måtte underkaste sig«.

1. Vejmanden ansættes af den dirigerende stabsofficer for ingeniørkorpsets vejttjeneste og kan straks afskediges. Derimod skal vejmanden opsige sin tjeneste med 14 dages varsel.

2. Skal i sin tjeneste bære det ham leverede skilt med kgl. navneciffer på hatten.

3. Hans arbejdstid er i månederne maj, juni, juli og august fra kl. 5 til 11 om formiddagen med hviletid fra 8-8½ samt fra kl. 1 til 8 om eftermiddagen med hviletid fra kl. 4-4½.

4. I månederne marts, april, september og oktober fra solens opgang til kl. 12 om formiddagen med hviletid fra kl. 8½-9, samt fra kl. 1 til solens nedgang om eftermiddagen med hviletid fra kl. 3½-4. I månederne januar, februar, november og december fra solens opgang til dens nedgang med eneste undtagelse af middagstimen fra kl. 12-1. Når sygdom, vejrliget o.s.v. hindrer ham fra at møde på vejen eller med nytte at foretage noget arbejde der, bør han snarest muligt anmelde udeblivelsen for sin nærmeste foresatte (den opsynsmand, som vejmandsdistriktet er tildelt). Ønsker han at permitteres, da kan en permission, som ikke overstiger 2 uger meddeles ham af arbejdsdistriktets officer, en længere permission derimod kun af den dirigerende stabsofficer for vejttjenesten, men i begge tilfælde er en stedfortræder at antage, hvis betaling dekortes i den permitterede vejmands løn.

5. Foruden at hindre eller anmelde forefaldne uordener på vejen er vejmandens arbejde daglig at samle fra vejbanen de løse sten som måtte findes på samme,

hvad enten de er løsnede af færdselen eller spredte fra forrådsbunkerne, ligeledes at rense vejbanen for andre løse genstande, som måtte findes på samme. Enten at ituslå på stedet den enkelte større sten, som måtte rage frem på banen, eller at optage dem, om sådant findes fornødent og da at fylde hullet med behørigt materiale. At ituslå sten til vejens vedligeholdelse, hvorved ituslagning af 1 kubikfavn (6,7 m³) regnes for 192 timers arbejde.

6. At aflægge en ugentlig rapport om det udførte arbejde.

7. Forsåvidt vejforordningens § 86 bestemmer, at hvis en hest eller et andet kreatur styrter på vejen, da skal besidderen af den til vejen stødende grund straks nedgrave kreaturet 2 alen dybt og i det mindste 50 alen fra vejen; hvis et styrtet kreatur ligger længer på vejen end 24 timer, straffes grundejeren med en mulkt af 48 skilling, hvilken fordobles hver dag, dyret bliver liggende.

8. Opkommer der strid eller slagsmål på chausseen, har han at påbyde de stridende rolighed, og ifald den ikke kan tilvejebringes, har han om muligt at anholde den eller de pågældende og føre dem til vedkommende sognefoged eller politiøvrighed. Han bør være høflig mod de vejfarende og hjælpe dem, der er kommet i forlegenhed, men hverken direkte eller indirekte begære nogen godtgørelse. Han bør såvel i som uden for tjenesten vise en ædruelig, anstændig og ulastelig opførsel.

Der regnedes med, at en vejmand kunne overkomme 1 mil landevej at vedligeholde og tilse efter de ovenfor angivne retningslinier. 1842 havde vej mændene i Ribe amt 8 rdl. i månedlig løn.¹⁰) Således lønnet og med kongens navnetræk på hatten kunne vejmanden stå

som symbol på den udvikling, der skulle forvandle fortidens bundløse landeveje til skærvebelagte chausseer.

Noter og henvisninger: 1. I biskop Jons »Kristenret« fra o. 1270 tales om at bøde adelfar vej. »Den næste søgnedag, som er før St. Hans midsommers aften, da skal man bøde veje i sit herred, hvor behov gøres.« *Den slesvigske stadsret* omtaler ligeledes vedligeholdelse af veje. 2. Fredericia: Adelsvældens sidste Dage, 90 f. 3. En forordning af 21. marts 1685 fastsætter straf for den, som forulemper bønder og deres tjenestefolk på deres ære, fordi de selv nedgravede selvdøde dyr. 4. Gørding-Malt herreders tingbog 1688-91. 5. Gørding-Malt herreders justitsprotokol 21/10 1717. 6. Landstings dombog C 1620, fol. 318 b. 7. Anst herreds tingbog. 8. Når Ole Rømer tillægges at have opmålt landevejene, synes hans indsats altså begrænset til i det højeste Sjælland. 9. Det var ved frdn. 1793 bestemt at anlægge en landevej Haderslev-Ribe. I stedet anlagdes landevejen Kolding-Ribe. 10. Ribe Stiftamts arkiv. Indkomne breve. Vejsager 1842. Kilder iøvrigt: Rtk. 249.1 og 249.2. (Ra). Skads-Gørding-Malt herreders arkiv (LaVib) dokumenter vedrørende vejvæsenet 1787-1800.

Lidt mere vejhistorie

Af H. K. Kristensen.

En vej betegnede i gamle dage noget ganske andet end nutidens asfalterede landeveje. Den gik bare over den naturlige jord uden om de værste bakker og moradser. Blev hjulsporene for dybe, kørte man ved siden af, hvorfor vejen bredte sig i talrige spor, hvor der var heder og overdrev, man smalnede ind gennem dyrkede marker og enge og ad vaser i vadesteders sumpede omgivelser eller gennem moser, hvor det havde været absolut nødvendigt med opfyldning eller med udgrøftning.

Som det fremgår af Vald Andersens foranstående afhandling var vedligeholdelsen af visse veje pålagt beboerne i et herred. Kristoffer af Bayerns stadsret viser, at således var det allerede i middelalderen, og således vedblev det at være i lange tider, og således finder man det gang på gang indskærpet i de kongelige breve og anordninger¹).

Den koldingske reces, der blev lands lov 1558, lægger ansvaret for vedligeholdelsen tre steder, nemlig hos 1) *broforpagterne*, kongens fogder og embedsmænd samt andre, der opkræver bropenge, de skal forsyne broerne med gode stærke stolper og bulfjæle vel tilslagne og tilnaglet og med gode stærke »recker« på begge sider, 2) hos sogne og byer, der plejer »af lang tid« at holde broer »færdige« (i orden), så hver by skal holde gode broer og veje »udi de byer, de selv udi boer«, og kongens fogder og embedsmænd skal føre flittigt tilsyn dermed, og 3) hos de menige

herredsmænd, som kgl. lensmand skulle tilsige, at »møde på en forsagt tid og dag med heste og vogne og tilføre sten og grud (grus) og hvis andet behov gøres at forfylde og ferdiggøre slig onde og dybe veje med«, og lensmanden gives ret til at inddele vejene i stykker til forskellige partier af herredsmændene. Han skal to gange årligt besigtige broer og alfare veje.

Ja. »Loven er ærlig, men holden besværlig!« Det bekræftes tydeligt i Vald. Andersens afhandling. Det gælder ikke mindst »sådanne herredsstræder og broer«. Sammesteds ser vi, hvor almindeligt det var med vadesteder, og hvor få broer der fandtes. Man var dog ikke glade for vadestederne, hvor man risikerede af »få sin ast vasket«, at vandet steg op til vognens sædefjæl. 1769 hedder det f. eks., at »præsten udi Lunde haver en ond og vanskelig kirkevej på grund af de mange vader.« Det gjaldt kirkevejen til annekskirken i Ovtrup. For øvrigt var samme præsts øvrige kirkevej heller ikke for sikker. 26. jan. 1755 væltede hr. Morten Thomsen, Bredsdorffernes stamfader, da han kørte hjem fra Lunde kirke, hans kone fik et hårdt slag i tindingen, men præsten knuste åbenbart hofteskålen, så han aldrig tiere kom til at gå uden for sit hus og døde halvandet år efter²).

Lindingbro var en af de broer, der voldte kvaler. 1599 blev der taget tingsvidne på, »at det er en adelfarende vej over Linding bro til købstæder og fra, og der er en adelfarende vej derover, som løber imellem Varde og Vejle og Varde og Horsens, som bruges der i herredet [Øster Horne] til købing og strand og til skoven over samme bro, den vejfarende mand til nytte, både adel og uædel«, men den kunne ikke holdes, uden der »lægges hjælp til af herredsmænd«, så den kan holde for »den store vandfløde, den ofte påstøder,

ja undertiden borttages den af vandlob.« – Her har herredsmændene nok været forsømmelige, eller måske var det oprindeligt en af de broer, sognet skulle holde vedlige, men som det nu søger at få herredet til at overtage³).

1632 klager Iver Vind til Nørholm over den, hvorefter kongen bestemte, at da broen var ganske brøstfældig, skulle herredsmændene reparere den og siden holde den vedlige, så den vejfarende mand kan komme over den uden forhindring og fare. De har altså næppe ret længe rettet sig efter pålægget fra 1599. Der er da også sogne, som vægrer sig ved at deltage, da de har andre broer at holde vedlige. Jens Juel til Lindbjerg griber så ind, og det er formodentlig ham, der får nogle sogne til at påtage sig vedligeholdelsen. 1635 får de tilhold derom, og samtidig skal de betale den reparation, der er foretaget, ligesom også de øvrige sogne i herredet blev »opmuntret« til at passe deres broer⁴).

Undertiden faldt herredsvej og sognevej sammen.

Det var åbenbart tilfældet 1621 i en række sogne i Vester Horne herred, hvor bl. a. nogle Ovtrup-mænd var til syn i sognet på »adelvej, kirkevej, tingvej og købstedvej«. De kom med den »uldne« kendelse, at vejen var så »vel færdig, at man med nye vogne kan vel afstedkomme ad den, efter kgl. majestæts brev, undtagen imellem Allerslev vad og Tongvad, mellem Tongvad og Revsgård⁵).« Altså selv nye vogne kunne ikke holde til turen de nævnte steder, gamle vogne truedes uhjælpelig af ødelæggelse.

1656 fandt dommeren på Kærgård birketing det bevist, at de mænd i Dyreby, Hjulsager, Gammeltoft, Neder og Over Fidde samt Kløvgård altid hvert år havde holdt *Fiddestrøm bro* vedlige, og dømte mændene til at fortsætte dermed. 1648 krævedes der bø-

der af en lang række Billumsognere, fordi de ikke mødte ved Billumvad at færdiggøre alfarvejen⁶).

Mens vejen i hederne som nævnt kunne brede sig i mangfoldige jævnsides løbende spor, var det anderledes, når den gik mellem dyrkede agre. Det var tilfældet øst for Oksbøl mellem *Hesselmed* og *Billumvad*, hvor der ved siden af hinanden løb to veje fra Varde til de to store fiskerlejer Vesterside og Sønder-side. Syd for den sydlige vej fandtes markdiget til Hesselmeds jorder, og ind mod den nordlige vej stødte Borre bys agre. Da udvidede Hesselmeds bjergsomme godsejer Chr. Lange sin jord, idet han på visse strækninger jævnedo diget og flyttede det mod nord på bekostning af vejen, på et sted endog så langt, at diget og den udenfor værende digegrøft anbragtes, hvor vejen havde været, andre steder gik grøften så tæt på adelvejens sydlige hjulspor, at den var denne »3 fædder nær«, så kusken ikke uden fare kunne gå ved siden af vognen under kørsel, hvad der var såre almindeligt, så reglen var, at en gangsti slyngede sig på hver side af vejsporet. Også andetsteds kunne det konstateres, at det gamle dige var udjævnet og et nyt opført uden for, og der var et stykke, mange skar og og agre langt, hvor der kun var een vej, som mange steder kun var 2 skar bred eller mindre, så to vogne ikke kunne køre forbi hinanden uden at køre op i Borre bys tilstødende agre. Her tilhørte marken Hans Lassen, der var kronbonde, og sikkert havde meldt sagen til lensmanden. Forøvrigt vidnedes det, at når der ikke var sået korn, og vejen var ond, var der flere veje, d.v.s. at man da kørte ind på bondens jord. Herremandens jord kunne man ikke komme ind på, da der var grøft og dige.

Naturligvis krævedes diget og grøften jævnet og flyttet⁷).

Ser vi nu på sognenes hjemlige opgaver, så var der også broer og vadesteder, som skulle passes. Det kunne være den enkelte landsby, der havde ansvaret for et stykke. Således var der 1639 i august måned, altså i vejenes bedste tid, syn over en vase på Nr. Nebel marsk; der »kunne ingen køre med heste og vogne uden fare eller skade«. Det var de mænd i Nebel by, der plejede at vedligeholde den, og kgl. delefoged i Vester herred rejste så sag mod dem⁸⁾.

Hvor lidt der blev gjort ved sognevejene fremgår også af et forslag til et tillæg til kirkeordinantsen, hvor der er en beklagelse over, at »sognefolket ikke holder præsteveje færdige, så præsterne i livsfare må rejse og besøge syge.«⁹⁾ Selv præsternes kirkeveje kunne være frygtelige, som vi allerede har erfaret, og som der skal nævnes endnu et eksempel på.

Lydum sogn, der de første 100 år efter reformationen stadig var et hovedsogn og havde sin egen præst, skulle 1632 annekteres under Lønne. Det protesterede sognets herremand Chr. Krag imod, han indberettede til kongen, at Nr. Nebel sogn lå imellem Lydum og Lønne, og at der især om vinteren var »en fast besværlig vej, så man tit og ofte ikke kunne fremkomme«. Lensmanden lod da vejen syne, og vi får et godt billede af, hvordan en »kommunevej« eller kirkevej var at færdes på i de dage. »Der var heden ved en mil, når de kørte ad Nebel vase,« og kan samme vase »med mådelig bekostning gøres færdig [istand], så man kan køre ad den«, hvis der da ikke bliver så stort uvejr, at andre præster i Riberhus len heller ikke kunne komme til deres kirker. Synet mindes heller ikke, at »havfloden« [stormfloden] havde hindret kørsel over vasen. Så var der »en lang vad« ved Bol-kær kær og Jep Jepsens i Sædding. Fra Jeps lade og til »strømmen i samme vad« var der et dige og på den

anden side »en bløde«. Her kan isbrød, sne og vandflod hindre, at man kan komme over med heste og vogn, men »gangendes folk kan gå ad spangen«. Det må indrømmes, at det kan ske, at præsten ikke kan komme over vadestedet, men da kan han køre en anden vej til Lønne kirke »ved en to stunds [timers] tid, om han er vel kørende«! Broen ved Lydum mølle blev også synet. Den manglede en del fjæle, men »dersom samme bro måtte holdes ved magt, da kan præsten vel komme derover med heste og vogn«, undtagen i isbrødstider og stor vandflod om vinteren, »da kan der ingen komme over.«¹⁰⁾

1616 begyndte regeringen at udstede ordrer om, at vognene skulle gøres bredere, så der blev 2 alen mellem indersiden af fjælene (fælgene), men efter en del års forløb må regeringen slække på kravet, bønderne kunne ikke overkomme denne vidde, påstod de, så 1632 udgik der en missive til lensmændene om, at kongen var tilfreds, om vognene blev syv kvarter vide.¹¹⁾ I den anledning blev der arbejdet på selve hovedvejene, i alt fald på Varde-Ribe vejen. I en retssag, fru Christence Krag, Ølluf, 1640 havde med Varde by, vidnede et par ældre *Rousthøje-mænd*, »at den tid de efter kgl. majestæts forordning jævnedes vejene til de vide vogne, da jævnedes de vejen til op i risene østen og til nordøst fra Suenings høje.« Svennings høje var tre høje, der lå østnordøst fra Røverkælder mellem Øllufvad og Varde¹²⁾. Mellem de dybe hjulspor var der nemlig høje mellemveje, d.v.s. den opstående ryg mellem de to spor, så når vogne med anden vidde end egnens almindelige skulle køre på vejen, var det nødvendigt at planere.

Sognevejene kunne være udstykket, så hver gård havde sit vejstykke, en ordning, der holdt sig til vore dage.

1645 opkrævede forpagteren på Frøstrupgård, Per Nielsen, syn over veje og vaser*) i Lunde sogn. Det drejede sig især om forholdene i *Skjedsbøl*, som ligger med lave og fugtige omgivelser. Syd for byen gik adelvejen gennem sognet fra øst til vest. To bymænd, som boede i samme gård, skulle passe det vejstykke, der »havde været deres boliger tilskift«. Deres vase og »rinde« [rende] var nok holden vedlige, men det var »fornøden fra rinden at opgrave fra begge sider så langt behov gøres og med huggen sten forfærdiges«. Det er ikke helt klart, om det er kørevejen, der skal forbedres med skærver, eller om det drejer sig om et vadested gennem renden. Vest for *Skjedsbøl* gik »almindelige vejen« fra norden og imellem sognet og ad Varde. Den var tilskiftet 5 mand, men var ikke »så opgravet ved siderne eller med grud [grus] og sand opfyldt østen den rinde, som ganger igennem samme vase, at den rejsende om høst og vinter med vogn og hest kunne køre uden hinder.« Længere mod vest var der en »brurinde«**), og her var et vadested, det skulle opkastes og opfyldes med sand og grud fra brorenden og imod syd, »så langt vadestedet strækker«.

*Skjedsbøl*folkene har dog næppe fået noget gjort ved det, for et par år efter stævnedes 7 mænd i byen, fordi de »ikke holder og færdiggør de vaser, som til deres gårde og boliger er tilskiftet«¹³).

Det var ret almindeligt, at herregårdsfolkene var interesserede i at færdselen kunne afvikles. 1763 gav

*) Vaser var opkastede, forhøjede, i reglen indgrøftede veje gennem en eng og fugtige arealer.

**) Måske har der været stenbro i bunden af brorenden, eller har der engang været en bro?

Teilman, Nørholm, således ordre til, at Øse sogns beboere skulle istandsætte vassen over *Skamstrup kær*¹⁴).

I 1700-årene brugte man også kraftig lyng som vejmateriale til vaser og broer og senere på sandede veje, f. eks. i klitterne.¹⁵)

Endelig var der visse gårdes private veje til mark og eng, som gårdmanden naturligvis selv skulle holde vedlige, men som andre ikke måtte ompløje eller indelukke. Således vidner *Kjelst-folk* 1664, at den grønne vej, som løber vesten ud af Jep Pedersens gård mellem hans tofter mod vest og sydvest over Hedelands agre, er hans »gårds vej og markvej, møllevej, møgvej og kornvej«, brugt gennem 50 år.¹⁶)

Broforpagtere eller -ejere, navnlig godsejere, byggede stadig selv broer, som påvist af Vald. Andersen. Ca. 1720 byggede Steffen Nielsen Ehrenfeld en bro over *Varde å*, så hans nykøbte bønder på den anden side åen kunne komme til at gøre hoveri til *Lunderup*. Da her aldrig før havde været en bro, kaldtes den Nybro. Den var kun for hovbønderne, så der blev sat lås og bom for den, nøgler kunne hentes i Tange, *Lunderup* og *Skonager*. Men andre vejfarende brød låsen op, og til sidst opgav man bommen. Da A. C. Teilman overtog godset, byggede han en ny bro og brugte endog cement, som antagelig måtte hentes i *Holland*. Så tillod han almindelig overfart, men mod betaling; nu kom der både en bom og en bommand, hvis hus fik navnet *Vagtborg* og vejen dertil »*Tyvevejen*«, her kom nemlig folk, som gerne ville undgå *Varde* og dens accisebod.

Også en senere besidder af *Nørholm*, kammerherre *Christian Rosenørn* byggede broer, nemlig to broer over *Holme å* efter den gamle franske bygmester *Philibert de l'Ormes* regler fra 1578. Den ene blev byg-

get 1804 ved Nordenskov, den anden 1805 ved Vesterbæk. Til ære for opfinderen var den prydet med fire franske lillier og en inskription og kaldtes Lilliebroen.¹⁷⁾

Ved landsbyernes udskiftning af fællesskabet blev mange af landsbyernes talrige, ofte helt overflødige veje nedlagt. På den anden side måtte der skaffes vejforbindelse og vejret til de mark-, eng-, hede- og skovarealer, der nu tildeltes den enkelte gård, for ikke alle gårde kunne få al jord udlagt i eet stykke. Andre veje kunne nedlægge sig selv, når de ikke brugtes mere, bl. a. visse tingveje, når tinget flyttedes fra dets oprindelige plads, således gik det med den gamle tingvej fra Henne over Rottarp hede til Vester herreds ting.

Efter reskripterne 1770, 1775 og 1778 kom den første danske vejlov, nemlig forordningen af 13. decbr. 1793, og nu blev der for alvor gjort noget ved de vigtigste veje. Der blev tre klasser: hovedvejene, der forbandt den ene provins med den anden, mindre landeveje fra købstad til købstad eller fra et større område til en betydelig købstad og bivejene, sogne-, kirke- og mølleveje. Hvert sogn og by fik sin vejstrækning anvist, der atter udmåltes i mindre parter til hver gårdmand, undtagen sognefogden, der var fri. Var der særlig kostbare veje i et sogn, skulle nabosogne, derefter herredet, ja måske amtet hjælpe.

Amtet var i travl virksomhed med brobyggeri. Vald. Andersen nævner flere eksempler. 1795 var der licitation over opførelse af nye broer i Øster Horne herred, en ved Mølbygård, en mellem Hodde præstegård og Letbæk mølle og en tæt uden for Hodde by.¹⁸⁾

Endelig kom i 1841 en lov om bivejene, kommunevejene, der overtoges af sogneforstanderskaberne.

Mange steder blev vejvæsenet den opgave, de nydannede råd måtte ofre de fleste kræfter. Særlig tyngende var vejjudgifterne i Brørup sogn, hvor ikke mindre end fire landeveje krævede vedligeholdelse, nemlig Kolding-Varde, Foldingbro-Vejle, Foldingbro-Hovborg-Holstebro (Drivvejen) og tingvejen, som alle gik gennem sognet. Der var i lang tid strid mellem amtet og sognet både om vedligeholdelsen og om fordelingen af byrderne. Søren Alkærsig har i artiklen »en gammel vej« her i årbogen 1944 og Aug. F. Schmidt i bogen Brørup Sogn givet gode beskrivelser af forholdene.

John Kvist fortæller i Bækkebogen, at fra Østjyllands skovegne ud til det træfattige Midt- og Vestjylland gik fra ældgammel tid en mængde skovveje. Under landbrugskrisen i 1820-erne greb bønder i Lejrskov og Jordrup til skoven, lavede ubeslåede vogne, der kobledes sammen 6-8 og kørtes til træmarked i Varde, hvor de næsten fyldte Skovbogade. Tidligere kørte folk fra Grindsted, Grene, Bække, Veerst og Lejrskov tørvekul til Kolding, men de klagede over, at de ikke kunne komme over Nebel å ved Stenvad mølle. Snart blev det dog tørvevognene, der beherskede vejene, og det lige til Trolldhedebanen åbnedes 1917. En gammel Vardevej gik gennem Fåborg, Lindknud og Bække sogne mod Kolding. I små sandbanker dannede den indtil 2 m dybe hulveje. I nævnte bog og i samme forfatters Veerst Sogn gives også grundige oplysninger om bivejene.

Rom blev ikke bygget på een dag, og det gjorde vejene heller ikke. Vi kan slutte med Varde-Nymindegab landevej som eksempel. 1853 henledte forstanderskabet for Lunde-Ovtrup amtsrådets opmærksom-

hed på denne vej. Den eneste landevej i Vester herred, når undtages Ringkøbing »hovedlandevej«.

Ifølge amtsrådets beslutning skulle den have været udskiftet og grundforbedret i 1847. Men det blev ikke til noget, og da krigen udbrød, stilledes sagen foreløbig i bero. Men resultatet blev, at der ikke blev foretaget noget til vejens forbedring i mange år, »og den befinder sig nu i en meget slet tilstand og på lange strækninger i tidsrummet fra Mikkelsdag til 1. april er den ikke alene højst vanskelig, men endog farlig at passere, det kunne de mange, som har væltet og har ligget og æltet i det dybe søle, og de mange sønderbrudte vogne« bevidne, og det er den eneste vej til købstaden for Ovtrup, Henne, Lønne, Nebel, Lydum og største delen af Lunde sogn.¹⁹⁾

– Man mærker den store forandring. Tidligere var det kun broer, vadesteder, vaser og de værste dyndhuller, der skulle arbejdes på, mens selve vejene iøvrigt stort set måtte passe sig selv, »lade Vorherre være vejmand,« d.v.s. lade naturen ordne det, og ofte lade trafikken være standset i lange perioder i vintertiden. Nu var det hele vejen, det gjaldt.

1. Se Kanc. Brevb, og Corp Const Dan. 2. K. K. Kristensen: Magister Morten Thomsen og det Bredsdorffske »æreminde« i Lunde kirke. PersHist I, 1960, 65–72. 3. Nørholms arkiv. 1. Domme og retssager 1461–1772. 4. Kanc Brevb 24/3 1635. 5. Vester Horne hd. tb. 16/6 1621. 6. Sst.. 9/12 1648. 7. Kærgård birks tb. 12/9 1623. 8. Sst. 28/8 1639. 9. J. P. Jørgensen: Landsogdenes Forvaltning, 107. 10. H. K. Kristensen: Nr. Nebel-Lydum sogne, 48. 11. Corp Const Dan III 585 ff. V 575. 12. Skast hd. tb. 1640, v. Poul Rasmussen, 65. 13. Vester Horne hd. tb. 9/9 1645, 20/11 1647. 14. Nørholms arkiv, gl. nr. 98, 5. 15. Bl. a. Ansager præsts indberetn. t. biskop Bloch 1766. 16. Vester Horne hd. tb. 1664 12/8. 17. H. K. Kristensen: Øster Horne Hd. 92 f, 150. 18. Øster Horne hds. auktionsprot. 1795. 19. Lunde-Outrup sogneforstanderskabsprot. Journal 1851 ff.

Foregangsmanden Jørgen Nielsen, Hesselho

Af K. Deibjerg.

I Øster Horne herred opstod der i forrige århundrede en række virksomheder, som fik ret stor betydning. Igangsætterten og foregangsmanden var Jørgen Nielsen fra Hesselho i Tistrup sogn.*) Om denne mand skal her fortælles.

Jørgen Nielsen var født 11. august 1811 på gården matr. nr. 3 i Hesselho, og hans forældre var gdr. Niels Jørgensen og hustru Ane Christensdatter. Faderen var født i Bredho 1777 og moderen på gården matr. nr. 1 i Hesselho 1784. Hun var søster til den i »Tistrup sogns saga« meget sympatisk omtalte Maren Christensdatter.**)

Så vidt man kan skønne, har det været meget dygtige mennesker. Niels Jørgensen havde i sine unge dage lært hølesmedningen og drev det i en lang årrække med godt udbytte, da hans leer var godt anskrevne, og han derfor let kunne afsætte hele sin produktion til gode priser. Hertil kom, at dette arbejde væsentlig foregik om vinteren, hvor driften af gården

*) Se J. Olsen: Salt og Stivelseindustri i Vardeegnen i forrige Aarhundrede i Fra Ribe Amt 1905, s. 15-26, N. Hansen Uhd: Et Aahundredes Fremskridt sst. 1906, s. 113-35, og H. K. Kristensen: Øster Horne Herred, s. 65 og 265. Endvidere artikler i Vestkysten 11. nov. 1953 og 23. februar 1954 af K. Deibjerg og P. H. Haahr.

***) Fra Maren Christensdatter stammer slægten Gohr og en gren af slægten Haahr.

ikke stillede så store krav, så han kunne få denne godt passet til trods for det store ekstraarbejde med hølesmedningen.

I hjemmet her voksede fem børn op. Den ældste var Jørgen Nielsen. Den næste, Kirsten, blev gift med Chr. Olesen, Harkes, og af deres børn kan nævnes den kendte andelsmand Niels Kristensen, Pedersborg, bl. m. a. formand for landets første andelsmejeri og, så vidt jeg ved, den eneste af slægten, der er kendt i videre kredse. Den tredje, Karen, var gift med Chr. Tonnesen, Snorup, der kan nævnes for sin store interesse for plantning i en tid, hvor en sådan var sjælden. Den yngste datter, Kirstine, var gift med Vilhelm Ebbesen, Skovlund, og de blev de første nybyggere på Skovlund hede. Den yngste af børnene, Chr. Nielsen, var gift med Ane Jensen fra Deibjerg i Hodde og overtog denne gård. De blev forældre til min fader. Men da min farfader var meget lidt talende, er det ikke meget, jeg har fået at vide af ham om Jørgen Nielsen.

Niels Jørgensen døde 1837 i en forholdsvis ung alder. Derved bekræftedes den opfattelse, at hølesmedene sjældent blev gamle, fordi deres arbejde var så krævende, at selv det bedste helbred ikke i det lange løb kunne holde til det. Selv om hans virkeår for den største dels vedkommende faldt under den lange og hårde krise, som fulgte efter statsbankerotten, tyder flere ting på, at han ved sin død var en forholdsvis velhavende mand. Som yderligere »bevis« for denne opfattelse kan anføres det gamle ordsprog: »Rig mands døtre og fattig mands stude bliver sjældent gamle i gårde.« Den ældste datter, Kirsten, blev gift, da hun var sytten år, den næste Karen i nittenårsalderen, og den tredje, Kirstine, blev også gift ret ung.

Som før nævnt var Jørgen Nielsen født 1811, og i hans barndom var skoleundervisningen ikke fremra-

gende. Ganske vist kom den skelsættende skolelov 1814, men på grund af den over hele landet rådende fattigdom kneb det meget at få dens bestemmelser gennemført. Hertil kom den manglende interesse hos den jævne befolkning. Man mente ikke at kunne undvære børnenes hjælp til arbejdet i sommertiden og ville heller ikke betale løn til læreren om sommeren.

I Tistrup sogn var der således en organiseret modstand, hvori blandt flere også Jørgen Niensens fader deltog. Den førte for så vidt til sejr, da sommerskolen ikke blev gennemført, eller den indskrænkedes til et minimum i det følgende århundrede — »den vestjyske skoleordning«. Uden for kirkebyerne, hvor der de fleste steder var en fastere ordning knyttet til degneembederne, måtte man klare sig med omgangsskoler. En sådan skole er Jørgen Nielsen blevet undervist i. Alligevel får han ved konfirmationen og afslutningen af sin skolegang den fine karakter: »Rosværdig med hensyn til kundskaber og sædelig«. Efter den tids sprogbrug betyder det sidste ord »god opførelse«.

Efter konfirmationen hjælper han til ved arbejdet på gården, og samtidig lærer han hølesmedningen af sin fader. Senere tager han en tur til udlandet, men det kan næppe nu oplyses i hvor lang tid, heller ikke, hvor han har været. Overlærer Olsen mener, han har været både i England og Tyskland.

Som tidligere nævnt døde Jørgen Niensens far 1837, og han bestyrer nu gården for sin mor, til han selv overtager den 1839, og nu sker der mange og store ting. Sandsynligvis har han drevet hølesmedningen en kortere tid. Det kan skønnes deraf, at broderen også har lært dette arbejde, og på grund af hans ungdom kan det ikke være af faderen. Men der var så meget andet at tage fat på, at hølesmedningen hurtigt blev opgivet.

Til gården hørte 150 tdr. land, hvoraf en ikke ringe del var hede og mose. Det meste af denne nåede Jørgen Nielsen at få opdyrket og kultiveret, og deraf fulgte igen et behov for ret betydelige byggearbejder. Der kunne nu også holdes en meget større besætning, så han f. eks. 1850 havde 40 malkekøer.

Den forøgede mælkemængde førte til indretningen af et mejeri, hvor han af egne og naboers mælk foruden smør væsentlig lavede en »dansk engelsk ost«. Til at forestå dette mejeri, der naturligvis måtte være ret primitivt set med vore øjne, havde han en holstensk eller hollandsk mejerske, og osten blev meget efterspurgt. Derfor blev der i nabobyer indrettet lignende mejerier, og det gav igen anledning til, at besætningen af køer blev forøget ret væsentlig på egnen, måske også indirekte årsag til, at andelsmejerierne en del år senere fik en så stor og hurtig fremgang her. —

I den første del af århundredet, da kartoffelavlens blev mere udbredt, begyndte man at lave kartoffelmel til brug i egen husholdning. Man tog nogle skæpper kartofler, som vaskedes meget grundigt, og derefter blev de revet på et almindeligt rivejern, som man havde til brug i køkkenet. Melet i den fremkomne masse blev derefter skyllet gennem en si flere gange, og for hver gang blev melet finere. Sidst blev det i stille vejr tørret i solen og var nu færdigt til brug. Men arbejdet med findelingen af kartoflerne var både trivielt og tidkrævende, og tørringen af melet kunne også være vanskelig. Således kunne en uventet regnbyge være ødelæggende, og en ringe luftning kunne få melet til at forsvinde.

Jørgen Nielsen fik nu ideen til fremstilling af kartoffelmel i større stil. Han indrettede en kartoffelmølle, hvor findelingen af kartoflerne skete ved maskinkraft (hestegang), og hvor der var kamre henholdsvis til

vindtørring og ovntørring, så arbejdet kunne foregå uden hensyn til vejr og vind. Der kunne på Jørgen Niensens kartoffelmølle behandles 30-35 tdr. kartofler om dagen, som kunne give ca. 15 kg mel pr. td. I de to efterårsmåneder, man havde møllen i drift, kunne man således behandle ca. 1500 tdr. kartofler med et udbytte på 20-25.000 kg mel. I en årrække gik afsætningen meget let og til gode priser, ca. 40-45 øre pr. kg. En del solgtes til købmænd i byerne, både i Jylland og på Fyn, og en stor del solgtes til Drewsens nylig oprettede papirfabrik i Silkeborg. I løbet af få år oprettedes nu lignende kartoffelmøller, flest i Tistrup, men også i omliggende sogne, og hvor der var lejlighed til det, benyttedes vandkraft.

Det var Jørgen Nielsen, som lærte os det, men vi andre tog fortjenesten, sagde Thomas Uhre, som var en af dem, der tog fabrikationen op. Virksomheden gav ikke alene god fortjeneste til fabrikanterne, men medførte også en forholdsvis høj pris på kartoflerne, som kom de enkelte avlere til gode. — Efter en snes års forløb faldt dog priserne på melet, og fortjenesten blev derfor ringere, og til ærgrelse for producenterne mente de, at de selv havde en del af skylden derfor.

Fra anden side var der sket henvendelse til regeringen om lettelse for indførsel af kartoffelmel fra udlandet. Regeringen sendte en forespørgsel til producenterne om, hvor store mængder de kunne levere, men disse fik den opfattelse, at der påtænkte en skat på produktionen, og for at slippe billigst muligt opgav de ikke halvdelen af det, de kunne producere. Regeringen vidste nogenlunde, hvor meget mel der var brug for, og skønnede derfor, at der måtte ske en lettelse af indførslen. Men dette medførte på den anden side så stort et udbud af kartoffelmel, at priserne faldt ret betydeligt, fortjenesten i forhold dertil, så produk-

tionen efterhånden indskrænkedes og til sidst helt ophørte.

Jørgen Nielsen mente, at man også kunne få andet ud af kartoflerne. Han optog derfor en produktion af eddike og en anden af sirup, men desværre for begge deles vedkommende med ret ringe held. Det kan vel vanskeligt påvises nu, om han havde kyndig hjælp til denne fabrikation, eller han selv måtte tilrettelægge den til trods for manglende forudsætninger. Er det sidste tilfældet, så han hele tiden har måttet forsøge sig frem, er det let forståeligt, at resultatet blev ringe og ret tabgivende.

Havde Jørgen Nielsen nøjedes med at passe sin gode gård, mejeriet og kartoffelmøllen, kunne han sikkert have siddet som en holden mand. Men hans indstilling var anderledes. Der skulle ske noget, og han har sikkert haft større glæde ved at sætte noget nyt i gang, end han havde ved at fortsætte med det prøvede.

Skønt han endnu ikke er fyldt 40 år, bortforpagter han 1850 ret overraskende gården og hele virksomheden til sin fætter Chr. Christensen fra gården matr. nr. 1 i Hesselho. Der kan dog peges på forskellige bevæggrunde. Først som nævnt ovenfor hans lyst til at arbejde med noget nyt. 2-3 år senere har han konstrueret en såmaskine og udgivet et skrift om landbrug, og han har måske allerede 1850 haft disse ting i tankerne og ønsket tid til udformningen. Hertil kommer, at han var ugift, og moderen har forestået den ret store husholdning, men hun var nu oppe i tredserne og har måske ønsket en lettere tilværelse. Og endelig kan nævnes den anstrengte økonomi.

I løbet af 1840erne havde Jørgen Nielsen nået at få opdyrket den største del af de moser og heder, der hørte til gården. Samtidig blev besætningen stærkt forøget, bygningerne blev udvidet og nye opført. 1852

nævnes 121 fag vel à 2½-3 alen, og til sammenligning kan tjene, at man på den noget større Uhregård få år tidligere havde 64 fag. På staldloftet var der iflg. Hans Thorlund, Galtho, skinnerspor til transport, det vidner om sans for mekanik, og endelig kan det nævnes, at han anlagde en have på 1 td. land, også en sjældenhed på den tid. —

Det var alt sammen i og for sig gode investeringer, men de krævede kapital, uden at der med det samme kunne opnås nogen forrentning. De mislykkede eksperimenter med sirup og eddike, og hvis man tør tro traditionen også et forsøg på at grave efter kul, kostede en del, og endelig krævede den omfattende virksomhed et stort folkehold. Ved folketællingen 1850 havde han således 10 tjenestefolk foruden sæsonmæssig medhjælp i kartoffelmøllen. Udgifterne var altså store, og han må låne gang på gang.

Kreditforeninger, banker og sparekasser var endnu i deres vorden, og Jørgen Nielsen låner hos private, f. eks. hos en prokurator, en købmand og en værts-husholder i Varde, en større gårdejer på egnen og naturligvis hos familien, broderen og svogrene og større og mindre beløb hos mange andre.

Gården og hele virksomheden blev altså forpagtet bort i maj 1850, og på dette tidspunkt er gælden opgjort til ca. 8350 rbd.

Forpagteren er Chr. Christensen den yngre af Hesselho. Det vil føre for vidt at gengive den omfattende kontrakt. Adskilligt af interesse skal dog nævnes. Gårdens hovedlod var inddelt i 8 tægter à 10-12 tdr. land. Sædskiftet var 1. år: ren brak, 2. år: rug eller hvede med forsvarlig gødning, 3. år: bælgfrugt eller kartofler, 4. år: byg med fuld gødning, 5. år: havre samt kløver og timothe, 12 pund pr. td. land af hver slags, 6. år: høslet eller græsning, 7.-8. år: græsning. —

Højagre og Dalagre ca. 30 tdr. land, måtte være i bestandig dyrkning, hvert andet år langstrået sæd og hvert andet år kartofler eller bælg-sæd. Der gødes hvert fjerde år. — Toften ved gården, 14-16 tdr. land, bruges alene til hø og staldfoder. Engene benyttes til græsning, hvor de ej er for bløde. Små udyrkede pletter i hovedlodden opdyrkes, kultiveres og mergles, og herfor godtgøres forpagteren 6 rbd. pr. td. land. Brænding af jorderne til sæd, hvor disse dertil er tjenlige, er tilladt, men det må påses, at jorden ikke forringes derved (hvad altid er tilfældet!), i så fald må skaden erstattes. Den påbegyndte mergling må gerne fuldendes og markerne holdes omhyggeligt udgrøftet i samme stand, som de modtages.

Om efteråret var der sået 12 tdr. rug og i foråret 20 tdr. havre, 10 tdr. byg, 25 tdr. kartofler og 4 tdr. boghvede. — Forpagteren fik overdraget 40 køer, 2 tyre, 6 heste, 6 svin, kartoffelmelsfabrikken, mejeriet og sirupsfabrikken. Jørgen Nielsen forbeholdt sig en hest, som forpagteren skulle fodre og passe, samt 2 fag hus syd for hestekraften (-gangen) og ret til at bygge mere til, hvis han fik »attrå« til at sætte et eller andet anlæg i gang.

Forpagtningsafgiften var 800 rbd. årlig samt aftægt til Jørgen Nielsens moder.

Forpagter Niels Plauborg, Nørholm, og gårdmand Jens Chr. Ebbesen af Frøsig i Ølgod synede det udforpagtede. Fabriksanlæggene ved gården blev beskrevet således:

»Ved kartoffelværket befandtes stikkene i drevet at være forslidte, lige som der også manglede de fornødne snore. Den til værket behøvende vandsigte brøstfældig, pumpeværket befandtes i forsvarlig stand, hvorimod renderne eller vandledningerne var brøstfældige. De i møllen til dels nedgravede 4 firkantede

melbeholdningskar var i brugbar stand. 1 firkantet og 1 rundt vaskekar med trærister, og hvoraf førstnævnte var gammel og utæt, 16 tønder til at vaske kartoffelmelet op i og 12 melbøtter, 2 kar og en silkesigte, 3 blikhæverter og 1 jernmelhakke, 1 balje, 2 melstødere og 3 overlæggere, 1 øse og 2 spande, 2 kartoffelharper og en kasse med jernbund, en løs trappe med 3 og en do. med 4 trin.

I tørrekamret: En tørreovn med en stærk jernplade og røret af jernblik omlagt på de 3 sider i tørrekamret, 57 stk. rammer med lærredsbund til meltørring med dertil hørende opstandere.

På loftet: 1 male- og sigtemaskine, hvori sigten er ubrugbar, 1 gyngesold med kobberbund og jernstrimmel. Til kartoffelmelets vindtørring fandtes de fornødne reoler, men overlæggerne mangler.

Til sirupsfabrikation henhører en indmuret kobberkedel med hane 1 alen 1 tomme dyb, $2\frac{1}{2}$ alen lang og $1\frac{1}{4}$ alen bred. 4 piber, hvoraf den ene bund var afsauget, 2 tønder med påsæt til sirupens filtrering, en skumske af kobber. — 2 tønder til brug ved sirupsammenblandingen. Et i jorden nedgravet kar til samme brug, en vandledningsrende og to do. af træ til sirupen, et kar 1 alen 16 tommer i tværmål.

En stor balance med skamler og 1 lod til 10 lspd, 1 til 4 lspd, 2 til 3 lspd hver og 1 til 1 lspd, 1 til 4 ℥ og 1 til 2 ℥ .

I mejeriet: 3 faste ostepressere og 1 ostebord, 6 reoler med hylder og rammer til oste, 1 kar uden for huset til valle og dertil hørende tude, 3 mindre kar ligeledes til valle og derunder en fod af træ. Et større smørtrug og et mindre do. med skovl, 18 større mælkebøtter og 15 mindre do., 1 dusin store, røde mælkefade, 1 flødesåe og 1 kærne samt 2 små saltebøtter, 1 mælkesåe, 3 mælkespande og 2 vaskebaljer, 1 stort ostekar med

låg, 1 jerngryde indmuret, 1 liden spand, 1 ildklemme og 1 termometer.

I bryg- og bagerhuset: 3 bryggerkar, 1 kobberbryggekedel, mægtig 27 W , 1 liden krus, 1 langbord og 1 dejgtrug med fod, 1 timse og 1 sæt ovntøj samt 4 svinespande.

I smedjen: 1 blæsebælg, 1 ambolt, 1 filskrue, 1 spærhage, 2 forhamre, 2 håndhamre, 2 tænger, 1 ildske, 3 naglejern, 4 stempe, 1 kløvjern, 1 naptang, 1 virkjern og 1 skostol, 1 slibesten med jernvinde.«

Avlsredskaber og et ret fyldigt indbo hørte også med til forpagtningen. Der nævnes storstue, to sengekamre, dagligstue, spisekammer, køkken og folkestue.

Hvordan det iøvrigt gik med forpagtningen kendes ikke, men den reddede i hvert fald ikke Jørgen Nielsens økonomi. Allerede inden to års forløb er han kørt fuldstændig fast, og 19. marts 1852 kan man i Ribe Stiftstidende læse en bekendtgørelse om, at der den 7. og 21. april på Varde rådstue og 6. maj på gården i Hesselho holdes auktion over denne. Der gives samtidig en ret udførlig beskrivelse af gården.

De to første gange er der ingen bydende, og tredje gang er rekvirenten fuldmægtig Johnsen højstbydende med 4100 rd. og gdr. Chr. Henriksen, Adsbøl, med 657 rd. for engen i Lindbjerg. Disse bud blev imidlertid forkastet, vel af nogle af kreditorerne, der møder med et samlet overbud på 1400 rd. Det var broderen Chr. Nielsen, svogrene Chr. Tonnesen, Snorup, og Chr. Olesen, Harkes, gmd. Claus Chr. Olesen, Toftnæs, Chr. Henriksen, Adsbøl, og værtshusholder Niels Chr. Christensen, Varde. Herefter blev der holdt en fjerde auktion d. 27. maj »til absolut bortsalg«. Da fik ovennævnte mænd gården tilslået, og den største kreditor, Hans Kristensen (Præst), Østergaard i Lyne, købte engen. Løsøret blev solgt for ca. 1566 rdl.

Efter et meget løseligt skøn har kreditorerne vel fået dækning for halvdelen af deres tilgodehavende.

Om Jørgen Nielsens skæbne, efter at gården var solgt, vidste jeg i sin tid grumme lidt. En har fortalt, at man havde set ham ride alene fra gården — underforstået: som en slagen mand, — dog uden at have tabt agtelsen hos egnens folk, en anden havde hørt, at han var »død i København i Bollerup Andersens arme«, en tredje mente, at han havde udgivet et skrift om landvæsen og beskæftiget sig med en ny opfindelse.

Ud fra disse meddelelser bestemte jeg mig til ved lejlighed at foretage en undersøgelse i de københavnske kirkebøger over døde mandkøn i det følgende tidsrum, og da Bollerup Andersen var folketingsmand i årene 1853-55, var det naturligt at begynde med året 1853. Ved et heldigt tilfælde fik jeg begyndt med det rigtige sogn, Trinitatis, og der fandt jeg følgende indført: »Jørgen Nielsen, død 7. nov. 1853, underlivsbetændelse, fhv. landmand, Frederiks Hospital, 41 år.« (Her er en fejl, det rigtige er 42 år). Det var i det berygtede koleraår, hvor der alene i København døde 4.737 mennesker i løbet af 3 sommermåneder. Man kommer da let til at tænke på kolera som dødsårsag. Men da man regner med, at epidemien var endt 1. oktober, må man vist udelukke denne mulighed.

Herefter var det let at finde referatet fra en skifterssamling, hvorfra det væsentligste anføres:

»År 1853 d. 10. nov. indfandt skifteretten sig i Tornebuskegaden i gæstgivergården Trekrøner for at foretage skifte efter forhenværende landmand Jørgen Nielsen, som den 7. ds. er død på Frederiks Hospital; der fordres efter fremlagt anmeldelse 3 rbd. 78 sk. Ved forretningen var til stede gæstgiver Schütte, som forklarede, at den afdøde var ugift, og dernæst anviste

hans effekter, der blot bestod i en kuffert, en natsæk, 2 gl. frakker, et par støvler, en hat og noget adskilligt og nogle bøger, hvilket alt vurderedes til 10 rd.«

Det er vemodigt at sammenligne disse fattige ejendele med den omfangsrige fortegnelse fra 1850.

Jeg kunne måske have sluttet her, men jeg vil gerne tage flere forhold med, dels for at vise, at kineseri, omstændelighed i den offentlige administration ikke er en nyskabelse fra vort århundrede, og dels for yderligere i nogen grad at belyse Jørgen Nielsens karakter og virke.

Begravelsen fandt sted 13. nov. 1853 og blev ordnet af hospitalet. Udgifterne var følgende:

Jorden	2 rd. 0 mark 0 sk.
Graven at grave	1 » 4 »
Gravnumret og ligskamlerne	3 » 4 »
Klokker	4 »
Ligvognen ialt	1 » 4 »
Ligbærerne med 2 kareter m. m.	5 » 4 »
Ligkisten	5 » 2 »
Ligklædningen	2 » 2 »
Konen, der klædte liget	1 » 2 »
Hospitalsgebyr	2 » 2 » 8 »
Små udgifter	3 »
For at besøge begravelsen	2 »
For kur og pleje i hospitalet	1 » 5 » 7 »
Summa	28 rd. 1 mark 3 sk.

Dette beløb blev refunderet af folketingsmand Bollerup Andersen, som tillige betalte for opholdet på hospitalet og et mindre beløb, værten havde til gode for logi og fortæring. Til nogen erstatning fik han af skifteretten overladt de fattige efterladenskaber, der solgtes ved auktion. Bollerup Andersen var fra Gammelgård 2-3 km fra Jørgen Nielsens hjem i Hesselho, så de har naturligvis kendt hinanden. Han var en halv snes år yngre og ligesom denne foregangsmand på sin

egn. De var ikke i familie med hinanden, og om de har haft særlig nær kontakt, ved jeg ikke; men alligevel betaler Bollerup Andersen, et træk, der passer særdeles vel ind i billedet af denne »Bondefører, snild i råd! Dansk af hjerte, stærk i dåd!« Han havde sikkert på sin hjemegn set op til Jørgen Nielsen.

Man skulle synes, at det fattige dødsbo hurtigt kunne afsluttes, men der skal alligevel gå flere år med yderligere 10 skiftesamlinger, før det er overstået. Det skyldes blandt andet, at det tidligere omtalte skrift og den af ham konstruerede radsåmaskine dukker op. En bogbinder Nielsen oplyser, at der hos ham beror 700 ekspl. af det af den afdøde udgivne skrift »Korfattede landoeconomiske Betragtninger«. Han har 28 rd. til gode for hæftningen og vil kun udlevere skriftet mod betaling af dette beløb. Skifteretten lader så en boghandler foretage en vurdering, og da denne kun sætter værdien til højst 10 rd., bliver parterne enige om, at bogbinderen beholder skriftet mod at renoncere på de 28 rd.

Straks kunne jeg ikke finde skriftet, men det viste sig, at det var katalogiseret under forfatternavnet Hesselho. Derefter lånte jeg det på Universitetsbiblioteket og læste det igennem. Det er tilegnet præsident for Det kgl. Landhusholdningsselskab Jonas Collin. Det er på 47 sider og naturligvis forældet nu, selv om enkelte afsnit, f. eks. om ajlens værdi, stadig anses for rigtige. Man kan skønne, at forfatteren er en praktisk landmand, og at han ved siden af har nogen teoretisk viden, og man finder vel også præg af den selvlærte mands fejl og fortrin. Alligevel er det bemærkelsesværdigt, at en bonde på den tid skrev og udgav bøger. Dem var der ikke mange af.

Der findes også her en beskrivelse af den radsåmaskine, han har ladet fremstille, efter at han var rejst

Foregangsmanden Jørgen Nielsen, Hesselho

fra gården i Hesselho. Meget kort fortalt består den af en tromle og over den en tredelt såkasse, hvori der kan anbringes henholdsvis såkorn, gødning, f. eks. benmel eller aske og i det tredje rum vand eller ajle. Fra disse rum føres delene til riller foran tromlen, som er ridset op af en særlig mekanisme. Da maskinen er

Titelbladet i Jørgen Nielsen bog (lidt formindsket).

forsynet med en trykpumpe, skulle den også kunne bruges til havevanding og som brandsprøjte.

Antagelig er Jørgen Nielsen efter at være rejst fra gården i Hesselho taget til Carlshütten ved Rendsborg for at være med ved færdiggørelsen af sin radsåmaskine — han var jo selv smed. Den blev færdig og 21. august 1852 betalt med en 4 mdrs. vekslen på 1170 Mark S. H. Courant, og fabrikant Holler tog ejendomsforbehold på maskinen, indtil vekslen var indfriet. Den var derefter med på industriudstillingen i København i februar 1853 og vakte her nogen interesse, men det blev så heller ikke til mere, og i april 1853 blev den indsat til opbevaring hos gæstgiver Carl Nielsen, Tre Hjorte, mod betaling af 1 mark pr. dag. Jørgen Nielsen døde november 1853, og da fabrikant Holler ikke foretog sig noget, blev maskinen fortsat stående der til februar 1856, da den blev solgt ved auktion for 61 rd., selv om den forud var vurderet til 175 rd. Pladslejen var imens vokset til en formidabel højde, og da ingen byder højere end værten med 61 rd., får han den tilslået. De 61 rd. går fra i hans tilgodehavende, og resten må han afskrive, men så har han da også maskinen.

Værre går det fabrikant Holler, som ikke får en skilling, da vekslen ikke er blevet indfriet ved Jørgen Niensens død.

Skønt eksperter endnu i vore dage omtaler Jørgen Niensens såmaskine som et interessant led i udviklingen af landbrugsmaskiner, gik det her, som det er gået både før og siden. Opfindelsen blev ingen succes hverken for opfinder eller fabrikant, og der kan vel nok her peges på flere årsager. Måske var den for kompliceret, og den var sikkert også for dyr. 1170 Mark var mange penge dengang, og hertil kom, at en dygtig sædemand kunne tilså dobbelt så stort et areal som

maskinen på samme tid. Som noget afgørende kan det nævnes, at maskinernes tidsalder endnu ikke var ret begyndt.

Jørgen Nielsen har nok i foråret 1853 fået sit skrift »Kortfattede landoeconomiske Betragtninger« færdigt og trykt. Da samtidig hans nye radsåmaskine vækker nogen interesse, finder man sikkert her baggrunden for den optimisme, han nærede i foråret 1853, og som indirekte kommer tydeligt frem i et brev til ham skrevet i april af svogeren Chr. Tonnesen. Det anføres her ordret, men dog med nutidens ortografi.

»Snorup, 7. april 1853.

Gode ven.

Din ærede skrivelse har jeg med glæde bekommet, da jeg gudskelov deraf kan se, at du er blevet bedre ved helsen og sundhed, hvilket er det første gode for os i denne verden. Jeg har været syg i den sidste tid, men nu er jeg også Gud ske tak blevet bedre, og jeg håber med Guds hjælp, at jeg skulle blive rask igen. Jeg har ikke kunnet skrive til dig før om din fødegård i anledning af, at Chr. Henriksen har mageskiftet hans gård med en gæstgiver i Fåborg i Fyns land, og han var derovre i den tid, som jeg fik brev fra dig, og da havde han talt med en mand i Fyn, som ville købe en gård, og som ville komme at bese den, men formedelst vinteren er blevet så længe ved, er han ikke kommen endnu, men skulle komme i næste uge. Dersom der ikke skulle blive noget deraf, så ved Gud, at der er ingen, jeg ville hellere unde den som dig, når det kunne gå dig vel dermed. Det kunne måske være godt, som du skrev om, dersom du kunne få en i interessentskab med, og som havde den fornødne kapital, da det vistnok er umuligt for dig at modtage den ene. Kunne det have gået således, da havde det været godt for dig og

til glæde for din slægt og venner. Vi mente ikke, at du havde håb om at kunne modtage gården, da du ikke skrev til os derom før i vinter, og vi er godt fornøjet med at slippe den, hellere i dag end i morgen, da der er stor møje og besværlighed derved, når vi kunne slippe den uden skade. Jeg er så godt fornøjet, når jeg kan være hjemme ved min egen fødegård, da jeg Gud ske tak har mit gode udkomme og en god fornøjelse, hvilket er det vigtigste næst helsen og sundhed her i denne verden, da det ikke er godt at besidde mere, som en kan overkomme.

Du skal have mange tak for det pengelån, som du skrev om at ville skaffe os. Vi har skrevet til Viborg til kreditforeningen om et pengelån, men hvor mange det ved vi ikke, inden vi får gården takseret. Kunne vi dog få så mange, dersom vi skulle beholde den, at vi kunne betale enhver sit, så var jeg fornøjet, så skal vi jo slide tiden med den, som vi bedst kan.

Du skrev om Mikkell Madsens gård, om den kunne blive at få til købs. Jeg har talt med ham derom. Han sagde ja, men han ville have en del mere for den nu som før, da han nu har bekostet en del på bygningerne siden. Jeg har ikke imod, at det kunne være til fordel, når man havde den fornødne kapital, men jeg synes dog, at der er landeri nok til din egen fødegård. Når man kunne få det i drift, som man burde, så er det en gård, som også kunne bringe en god indtægt med disse tider, som vi nu har.

Jeg ved ikke om nogen nyhed at tilmelde dig, undtagen at Chr. Markussen i Tistrup har solgt hans fødegård og skal have 6200 rigsbankdaler til en mand fra Fredericia, og han skal have udbesætning for ikkuns 100 daler. Det er en høj pris for denne gård. Der har været megen handel med landejendomme i den sidste tid. Der er mange, som synes, det er mærkeligt, at der

ikke kommer en liebhaver til din fødegård, måske det er Guds vilje, at han vil, at du skal have din fødegård, og det kunne gå dig vel, da var det en glæde for os. Skriv os til med det første. Nu slutter jeg min skrivelse fra mig og kone og din familie, at vi lever vel, og jeg ønsker dig held og lykke.

Venskabeligst
Chr. Tonnesen, Snorup.α

Før dette brev blev afsendt, er der dukket et nyt spørgsmål op, som giver anledning til følgende efterskrift, der bærer præg af noget hastværk.

»Jeg beder dig, om du ikke ville have den godhed mod mig at sende mig kortet over ejendommen til din fødegård og brandbrevet over taksationen på gården, da det skulle sendes til Viborg til kreditforeningen for at bekomme det omtalte lån, og det ønsker jeg gerne, at du ville gøre os den tjeneste at sende det så snart som muligt, da det er på tiden, at papirerne skulle sendes derud, da vi ellers er nødsaget til at skrive efter et andet kort, og det vil ikke koste så lidt og måske vare for længe, inden vi kan bekomme det, da det er en vigtig sag at få pengene i gården, for det er os umuligt at bekomme dem, når vi ikke kan bekomme dem der, undtagen at det kunne ske i København, som du skrev til mig.

Jeg håber, at du vil sende mig det, så snart som det er dig muligt, og jeg skal skrive til dig, når den næste uge er forbi, hvordan det går med gården. Dersom det skulle ske, at den skulle blive solgt til fornøjelse, da kan du være vis på, at jeg også vil hjælpe dig, men det kommer an på, hvordan den står ham an. Er det Guds hensigt, at du skal have gården, så sker det ikke med nogen anden.

Din hengivne ven —α.

Dette brev giver ikke alene et indtryk af den tid, men også af en realistisk indstillet, retsindig, vestjysk gårdmand. Som før nævnt møder vi også her Jørgen Nielsens store optimisme og manglende evne til at bedømme situationen. Vi kan skønne, at han har haft værdifulde menneskelige egenskaber, da familien trods større eller mindre økonomiske tab ikke vender sig fra ham i ulykken, men er rede til at hjælpe. At henholdsvis en søster og en broder efter Jørgen Nielsens død giver deres nyfødte sønner navnet Jørgen Nielsen viser også, at de har broderen i kærlig erindring.

Agtelsen er heller ikke gået tabt hos egnens befolkning. Hans eftermæle kan udtrykkes sådan: »Han vå grow døgne, men — han tow få vidt for!«

Litteraten Ludvig Murtfeldt

Af P. Friis.

I sin bog Varde bys historie, som udkom 1942 i anledning af købstadens 500 års jubilæum, har landsarkivar *Lindberg Nielsen* et afsnit: Historieskrivningen om Varde.

Han henviser heri til forskellige embeds- og videnskabsmænd. Selv har han som en af de sidstnævnte med den ovenfor anførte bog givet et meget værdifuldt bidrag til byhistorien.

Lindberg Nielsen nævner også litteraten *Ludvig Murtfeldt*, der levede i Varde i omtrent 80 år.

Om ham siger Lindberg Nielsen, at han var kunstner mere end historiker, og han »fortæller hellere historier end historie«.

Og dog er de hundreder og atter hundreder af artikler, som Ludvig Murtfeldt fik skrevet, både fængslende tidsbilleder og værdifuldt personalhistorisk stof. Ofte byggede han på sin kunstneriske form, sit kendskab til personer og miljø, men også ofte på arkivstudier, som i hans fremstilling blev levendegjort.

Betydelige bidrag fik han givet både til Ribe, Varde og egnens historie, og som en markant skikkelse, som en renæssancetype, hvem livets tilskikkelser ikke krogede, gled han ind i bybilledet.

Ludvig Murtfeldt var født den 5. marts 1838 i Janderup. Hans mor var Lene Nielsdatter af Nr. Hebo, og han blev døbt Kristian Ludvig Nielsen. Faderen var distriktskirurg *Rudolf Ludvig Murtfeldt* af Varde. Krigsråden vedkendte sig sin søn og ved kgl. bevilning blev denne tillagt efternavnet Murtfeldt.

*Bernhardt, Fecil:
Krigsråd R. L. Murtfeldt.
(Varde Museum).*

R. L. Murtfeldt var født 1784 i Horsten i Hessen, søn af skolelærer Georg Wilhelm Murtfeldt, tog kirurgisk eksamen i Berlin 1803, gjorde prøjsisk, senere russisk krigstjeneste.

Ludvig Murtfeldt fortalte mig ved sin 75-års fødselsdag om faderen, at denne i Skt. Petersborg havde haft en kærlighedshistorie, hvor han blev den foretrukne med det resultat, at en medbejler udfordrede ham.

Med et lille glimt bag de skarpe brilleglas fortalte den gamle litterat, at hans far havde skudt medbejleren – en greve eller fyrste var han. Af den grund måtte Murtfeldt hurtigst muligt flygte fra Rusland og nåede i 1800 til København, hvor han blev knyttet til det danske militær. Som militærkirurg gjorde han Napoleonskrigene med. Da han kom tilbage til København, blev han dansk statsborger og tog dansk eksamen.

Som militærkirurg var Murtfeldt i nogle år ved Jydsk infanteriregiment i Fredericia. Og sønnen fortalte, at også her var der smukke kvinder. Så faderen måtte

endnu en gang duellere – denne gang på sabler. Medbejleren var kaptajn v. Eyben, der blev utjenstdygtig med et hug i højre arm. Men efter duellen blev de gode venner og besøgte ofte hinanden, da Murtfeldt var blevet distriktskirurg i Varde og v. Eyben postmester i Ribe.

Det var 1822, at R. L. Murtfeldt blev udnævnt til distriktskirurg i Varde og samtidig krigsråd. Embedet omfattede Varde, Øster, Vester, Nørre og Skads herreder, så det kunne nok kræve en mands gode fysik at holde til de lange ture, lægen ofte måtte ud på.

I Varde var der i 1794 blevet opført et sygehus og også dette skulle distriktslægen lede. R. L. Murtfeldt var den tredje sygehuslæge i Varde, de to forudgående var også kommet fra militæret, og i en af sine mange artikler om forholdene i Varde har Ludvig Murtfeldt fortalt om den radikale behandling de forhenværende militære læger kunne give f. eks. for fnat. Det var en grundig omgang med den bedste finske tjære, som indebrændtes i huden foran et åbent ildsted. L. Murtfeldt mener, at behandlingen var ufejlbarlig omend ikke særlig behagelig. Det hændte sjældent, at patienterne klagede — de lod sig overhovedet ikke se oftere!

I krigsrådets gård i Skovbogade (Storegade) lige overfor den Kampmannske gård voksede Ludvig Murtfeldt op. Faderen, der var 54 år, da Ludvig blev født, var i sin væremåde præget af sin militære tid. Han færdedes i by og på land med støvler med klirrende sporer. Han var militærmanden og embedsmanden. Det er det indtryk, man får af sønnens skildringer af barndomshjemmet, ganske vist ikke mange. Og heller ikke fortalte han, når man besøgte ham, meget om barndomsårene. Men dog enkelte træk.

»Far led ikke øl og pølser, spiste kun steg og drak

»Rhinsk« til alle måltider, besøgte ikke offentlige steder sammen med andre embedsmænd.

Fra jeg var lille dreng, måtte jeg ved middagsbordet drikke et lille glas rødvin, og når jeg nølede med at svælge den grimme sure drik, hed det gerne lidt bøst: »Trinke, Ludvig. Wein gibt Blut.« og så måtte drikken ned. Men jeg blev senere klog på, at det var sandt nok, at vin gav blod, at jeg hurtigt blev stor og stærk og dristig til at slå på snuden.«

At han havde temperament, den gode krigsråd, viste han bl. a., da hans nabo, postmester *Rostrup*, var kommet ind til ham for at bede ham tilse en syg og så rent korporligt blev smidt ud. Årsagen til uvenskabet var, at postmesteren drejede halsen om på de af krigsrådens høns, som kom over på nabogrunden og derefter smed de døde høns tilbage over plankeværket.

Men bag det stærke temperament og barske ydre var et hjertelig, når der var anledning til at vise det. I gården kom mange slags folk, har Ludvig Murtfeldt fortalt. Det var zigøjnere, skøjere, tattere og andet farenende folk, som indbragtes til distriktslægens gård. De blev behandlet menneskeligt. Også Ludvig Murtfeldt bevarede gennem årene et godt og medfølelse hjerte for disse folk. Det ser vi bl. a. af hans skildringer fra Holsted ret.

Først i marts 1851 døde krigsråden. De mange landture i det store distrikt havde nok taget på kræfterne.

Gården i Skovbogade kom til auktion den 15. maj. Der var til gården med have et tilliggende i agermark og hede efter 130 rdl. grundtakst. Indboet omfattede divan med 12 stole, divanbord, kommode, to spilleborde, spejle, klædeskabe, sengesteder og sengeklæder, en lysekroner, kakkellovne samt kirurgiske instrumenter med mere.

Indboet blev solgt, men gården ikke. De fremkomne tilbud på denne auktion blev ikke antaget, så der var anden auktion den 27. Den fik samme forløb, så der måtte holdes en tredje og sidste auktion d. 6. juni.

Ludvig Murtfeldt levede barndomsårene som andre embedsmandsdrenge i den gamle købstad. Der var leg i det tilplantede Arnbjerganlæg. Der var skolegang i den private skole, hvor der også undervistes i latin (pastor Fogh), og hvor krigsrådens Ludvig klarede sig godt. Det vil sige, det kneb med konfirmationsforberedelsen. Den gamle provst Nees ville ikke antage dem, der ikke kunne deres religion til gavn. Og det var uden personsanseelse, så både hans egen sønnesøn og krigsrådens Ludvig måtte sætte ekstra ind på deres kristendomskundskab uden hensyn til, hvor dygtige de var i de andre fag.

Efter skoletidens udløb blev krigsrådens søn sendt til Ribe, hvor han ved formående venners hjælp fik ansættelse på stiftamtmandens kontor. Velbegavet var drengen, fra skolen havde han de bedste vidnesbyrd, og i hjemmet havde han lært, hvordan en embedsmands søn skulle kunne hævde sig.

Det var 1854, Ludvig Murtfeldt kom til Ribe som kontorist hos kammerherre *Hans Hellmuth v. Lütlichau*. Personalet var fuldmægtig *Rosenvinge*, kopisten *Birnbaum*, kaldet »Pæretræet«, og den nyansatte.

Den unge Murtfeldt kom til at bo på »Regensen«, hjørnet af Sønderportsgade og Puggårdsgade. 50 år senere var den gamle litterat på besøg i Ribe, og efter hjemkomsten tegnede han da dette erindringsbillede af et pensionat i en stifts- og skoleby, hvor unge fra katedralskolen og så en enkelt fra amtet havde til huse:

»Jeg trådte ind i »Regensen«s modtagelsesværelse, hvor en vakker ung pige lod sig se og meldte: »Tante vil straks være her, behag at sidde ned.«

Jeg tog sæde ved døren og fangede det hyggelige, gammeldags interiør i et eneste blik.

Den buede ovn buldrede og rakte ildtunge mod det knappe gråvejrlys. Mod sidevæggen næst ved stod en slags chiffoniere på krumme ben med »Gany-medes og Ørnen« i gibs foroven.

På væggen lige overfor hængte sig ud af guldrammen en stadselig gammel herre med et interessant fysiognomi, bærende blå kjole med metalknapper og kalvekrøs, og som pendant en yngre dame i empire-kostume med en anelse af pudder over den højt opsatte frisure – superb.

Og over det hele en fjern duft af lavendel – mere følt end virkelig, som selv den kraftige vellugt fra det knitrende bøgebrænde ikke formåede at jage væk.

Og medens den bredbugede rumlede omkap med stormen, der svøbte sig om huset, og sneen, der klaskede mod ruderne, trådte jomfru *Lybecker* ind – en lille spinkel aldrigende dame med et ansigtsudtryk, der lyste af villen og kunnen – og mønstrede mig med et hurtigt prøvende blik, mens det fo'r mig gennem hovedet, hvad man tidligere havde gjort mig opmærksom på, at jeg virkede mere irriterende, når jeg stod, end når jeg sad – og satte mig.

»Ja,« ytrede hun som svar på mit stumme spil: »Deres forgænger fra amtet, hr. *Filip Stürup*, var sådan et stille og fordringsløst menneske. Her er vi ellers ikke indrettet på herrer fra amtet, men da den gode hr. *Krarup* så indtrængende . . .«

»Ja, undskyld gode jomfru, tillad mig – jeg bestemte altid selv, hvor jeg ville være, og er her ikke plads . . . l«

»Ih jo, vist er her plads, men foreløbig vil der blive redt op til Dem i spisestuen, og når værelset over indgangsdøren bliver ledigt, får De det.«

Og så om den augustdag i 1906, da Murtfeldt atter gæstede Ribe:

»Jeg skiltes fra vennerne og gik ind i modtagelsesværelset, tog sæde ved døren som for halvhundred år siden, da livet lå lyst og smilende for mig, så trang om hjertet nu, da det var levet . . . og alt dog her var uforandret, Gynamedes, der gav ørnen at drikke, den gamle herre med kalvekrøset, damen med det pudrede hår . . .«

Ret længe boede Murtfeldt ikke på »Regensen«, men kom til at bo overfor stiftsarkivet. Her aflagde han hyppige besøg og gjorde optegnelser, som senere kom ham til megen nytte og hans læsere til stor glæde.

Men en stol på amtskontoret var ikke Ludvig Murtfeldts mål. Som sagt ovenfor, livet lå lyst foran. Det var hovedstaden, som var målet, hovedstaden med dens mulighed for en eksamen med adgang til embedsvejen. Hvem ved? Han sagde farvel til Ribe og drog til København.

Det var juraen, studierne skulle tage sigte på. Men også litteraturen og kunsten kom indenfor hans interessefære. Han færdedes blandt kunstnere, unge malere og scenekunstnere, og fik nok ikke lagt tilstrækkelig vægt på brødstudiet. Ihvertfald blev det ikke til nogen eksamen. Men tre herlige år havde det været, hvor den unge Murtfeldt havde levet lyst og festligt.

Med mange glade minder rejste han 1859 tilbage til Ribe, hvor han blev fuldmægtig hos prokurator Søren Parma Ferslev, om hvem Murtfeldt fortæller, at Ferslev var højt anset blandt kolleger og kendt viden om

som en fin sagfører og i besiddelse af den sindslige vægt, man møder hos den beherskede, dannede mand. De kloge, gode øjne og det glatragede ansigts harmoniske linjer sagde uden ord: »vær tryk«.

I de år, Ludvig Murtfeldt var ansat hos prokurator Ferslev forsømte han ikke sine historiske studier. Han drog ofte papirer frem fra arkiver og skrev af, hvad han fandt. Han havde et åbent øre for de historier, som i den gamle by blev fortalt om fortidige og nutidige personer og deres færden, og han havde et lige så åbent blik for de mennesker, han levede iblandt og kom i berøring med.

Mange arkivberetninger, historier og indtryk blev til skildringer. Som fuldmægtig hos prokurator Ferslev mødte han ofte i Holsted ret, hvorfra han har fremdraget adskillige træk og derunder også leveret bidrag til sognets historie. Og ofte mærker man her et varmt hjerte for de, der er kommet på den forkerte side af loven eller på anden måde har haft vanskeligt ved at klare sig i tilværelsen.

1867 i januar måned forlod Ludvig Murtfeldt Ribe og vendte tilbage til barndomsbyen, hvor han blev borger i mere end et halvt århundrede. Han nedsatte sig som sagførerfuldmægtig og tilbød udførelse af retssager, at inddrive udestående fordringer og udføre alle andre juridiske forretninger hurtigt og billigt. Han holdt kontoret åbent fra 9 morgen til 9 aften i tømremester Rosengårds ejendom i Kræmmergade.

Juridiske forretninger blev der ikke mange af. Byens sagførere – prokuratortitulaturen blev ophævet 1868 – tog det væsentlige af, hvad der var at tage. 1868 var Ludvig Murtfeldt på skattelisten opført med en indtægt på 800 rdl., skattepligtig 500 og en skat på 27 rdl. Året efter var tallene dalet til 700, 400 og 23. Og de viste fortsat en faldende tendens.

Allerede i 1868 var Murtfeldt blevet medlem af klubben »Enigheden«, som havde til huse i *Aastrups Gæstgivergård* ved Nørreport, og hvor borgerskabet samledes for at nyde datidens klubliv. Også her i samvær med købmænd og embedsmænd samlede han stof. En dramatisk beskrivelse af klubbens start, dens liv gennem årene og meget værdifuldt personalhistorisk stof blev det til.

Da indtægterne fra den juridiske virksomhed var svingende og svigtende, tog Murtfeldt fat på skrive-riet, som han flittigt fortsatte omtrent til døden indtraf. Litterat kaldte han sig selv.

Under sit ophold i København havde Murtfeldt med interesse fulgt scenens kunst. Selv har han fortalt, at denne interesse stammede helt tilbage fra drengeårene, da teaterselskaberne kom til byen pr. hestevogn, gjorde ophold et par uger med indkvartering af skuespillerne hos byens borgere. Forestillingerne blev givet hos gæstgiver Nielsen i Skovbogade. Oplevelsen var at komme på nært hold af disse »fremmede fugle«, som man vidste levede i en romantisk verden. Ludvig var en stor dreng, inden faderen en dag gav ham sit partoutkort med ordre om at opføre sig skikkelig. Distriktslægens kort var til en fast plads på første række, og i en pause kom pyntekonen ned fra scenen og bad den unge herre om at komme op og føle på frk. *Wimmers* puls. Murtfeldt fortæller, at han fik et kys som salær.

Det er muligvis en historie – en romantisk erindringsforskydning. Men ihvertfald godt fortalt.

Da Ludvig Murtfeldt vendte tilbage til Varde, var teatret i Vestergade, og Murtfeldts virksomhed som skribent begyndte med teateranmeldelser. Ved hver ny forestilling sad litteraten og hans hustru på deres bestemte pladser – blandt de bedste naturligvis – og

i det derefter først udkomne nummer af Ribe Amtstidende eller Vestjyllands Dagblad stod at læse en udførlig omtale med en ikke altid skånsom kritik.

Det var almindeligt, og er det måske endnu, at der under forestillingerne blev raslet med papirposer. En Dame, der som 12-års pige havde tjent hos Murtfeldt, har fortalt, at når ægteparret skulle i teatret, fik de ristet rugbrød i terninger med i fine poser. Så kunne det gå for konfekt! For embedsmandssønnen var det en naturlig ting, at formen skulle holdes.

Interessen for scenen og scenens kunstnere gav sig udtryk i, at Murtfeldt skrev en række artikler: »Teatererindringer fra ældre og nyere tid«, illustreret med billeder af datidens kunstnere, billeder han havde sikret sig ved personligt samvær med de pågældende. Det er et udmærket kildemateriale til provinsens teaterhistorie og til belysning af de vilkår, Thalias rejssende ambassadører da virkede og levede under. En række fotografier og en del teaterplakater, som underbygger de nævnte artikler, findes nu på Varde museum.

Ludvig Murtfeldt var som nævnt meget produktiv. Men kun med avisartikler. Mærkedage i en slægt, jubilæer i en købmandsgård, en håndværkervirksomhed, skildringer, som gav anledning til at fortælle om svundne tider. Der skulle skaffes penge, og her faldt det beskedne honorar jo omgående.

Derfor måtte Murtfeldt ofte, når et emne dukkede op, basere sit stof på notater og en glimrende hukommelse både for, hvad der var fortalt ham, og hvad han selv havde oplevet, men uden den helt sikre historiske baggrund. Det dækkede hans skriveform og indfølelse, så hans skildringer alligevel blev kulturhistorisk stof af betydning.

Vist er det rigtigt, som Lindberg Nielsen skriver,

at Murtfeldt mere skrev historier end historie – altså i videnskabelig forstand. Og jeg kan ikke nægte mig at drage en enkelt frem fra den store bunke. Den er fra besættelsestiden 1864 og placerer embedsmanden og den sindige vestjyde mod hinanden. Konditor Kaas drev restaurationen i Vestergade, hvor teatret var. Og så historien.

Kancelliråd, byfoged *Bagger* var en mand, der ikke var til at spøge med, og en dag midt i hurlumhejen fik Kaas ordre til at komme.

Han kom og blev indladt, og skulderbred og kæmpestærk stod han for den strenge politimester, der slugte ham med øjnene og hvast udbød: »De skal lukke og ikke holde nattesjov til dag, skal De. En gang til og ...« »Undskyld, hr. kancelliråd,« svarede kæmpen og så den strenge herre fast i øjnene, »betænk, at det er krigstider. At rydde bulen under almindelige omstændigheder for 20–30 urostiftere er for mig en smal sag og gjort i en håndvending, så de bliver tavse. Men smide 2–300 bevæbnede fjender ud ... hvis ikke hr. politimesteren gi'r mig en håndsrækning ...«

Men politimesteren blev ham svaret skyldig. Thi i det samme bankedes der på døren, og en gefreider med fire mand med opplantede bajonetter bag sig overrakte politimesteren en befaling til straks at være følgagtig til *hauptmann Napiersky* hos købmand *Ole Palludan* i Kræmmergade ... og så kiggede Kaas på gefreideren og de opplantede bajonetter, drog sindigt et lommelørklæde op af baglommen, pudsede sin næse ... og gik.

Når talen er om, hvad Ludvig Murtfeldt har fremlagt af historisk kildemateriale må nævnes offentliggørelsen af byfoged *Fogtmans* dagbog. Den samlede skildring af den store brand i Varde 1821 og dens

følger hviler på indgående studier af retsprotokoller og andet arkivmateriale og burde udgives og ikke opbevares som opklæbete avisartikler.

Udgiven fik Murtfeldt kun Varde Handelsstandsforenings historie, udgiven i anledning af dens 50-års jubilæum i 1907.

Alt hvad Murtfeldt iøvrigt skrev foreligger kun i avisartikler. Han og hans gode ven, bogbinder *Stuhlmann*, klæbete artiklerne op i hefter, så de på den måde kunne bevares. Ikke alt blev samlet, adskilligt må stadig søges i aviserne, men ca. 500 dobbeltspaltede heftesider er dog endnu bevaret hos mig, adskillige under titlerne »Det Ribe, som forsvinder« og »Det Varde, som forsvinder«. Det er hundreder af artikler, som glider ind i kulturbilledernes forskellige mønstre.

Men årene sled på den gamle litterat, hvis markante ansigt, høje karakteristiske skikkelse, iført slængkappe, stanleyhat og med sølvknappet stok i hånden kunne ses på Vardes gader endnu et stykke ind i dette århundrede.

I denne forbindelse må jeg måske fortælle om det foran nævnte besøg i Ribe i 1906. Jeg citerer Ribe Stiftstidende for 6. august d. a.:

». . . Et par højst originale turisttyper, der vakte berettiget opsigt navnlig på grund af modsætningerne i deres ydre apparition. Den ene var en jætte, høj og kraftig med blondt langt hår og skæg, uden hovedbeklædning, iført (som det forekom os i vor befip-pelse) en kamelhårskjortel, dertil knæbukser og bare fødder i sandaler. Herren, der mindede os om skjolddragerne i det danske våben, takserede vi til at være en norsk nordmand fra Norge, nedstammede i lige linje fra Harald Haarfager. Og nu den anden type: En ældre, værdig gentleman af imponerende ydre med

**Ludvig Murtfeldt 1906.
Tegning af C. Lyngbo. (Varde Museum).**

langt hvidt bukkeskæg, iført en tropehjelm af betydelig højde og – *creme de la creme* – blå livkjole med blanke knapper, det klædningsstykke, der netop i disse dage påny lanceres af modernes fyrste H.M. Kongen af England. Denne mondæne figur var sikkert en spansk grande fra Spanien . . .«

Ribe Folkeblad tilføjer, at de to turister samlede lige så stort opløb, som forleden aften, da Nattens Dronning skulle springe ud hos *Windfeldt Hansens!*

De to turister var – Ludvig Murtfeldt og hans yngre gode ven maleren *Chr. Lyngbo*.

Jeg besøgte den gamle litterat, da han blev 75 år. Jeg har noteret lidt om dette besøg, hvor han sad ved skrivebordet. På væggene var billeder af kunstnere og kunstnerinder i silhuet og akvarel, tusch og olie. På skrivebordet lå bl. a. hof- og statskalender fra 1785 i miniatureformat, som havde tilhørt faderen og dennes pokal af bøhmisk glas.

Murtfeldt fortalte om de svundne dage, om byen, hvor han havde levet den største del af de 75 år, om hvorledes man, da familien kom til byen ikke havde lygter i de ubrolagte gader, men hvordan, når man vovede sig ud, måtte have lygte med, om de glade scenens børn i hine tider. »Men jeg si'er Dem, min unge ven, det var kunstnere, mennesker med kultur og dannelse. Hvor er kulturen nu om stunder? Folk bevæger sig i automobiler, ja sågar flyvemaskiner. Livet . . . livet higer rastløst fremad, men man glemmer kulturen, som sættes bagud i dette kapløb fremad, menneskehedens sejr over alt . . . Ja, ja, min unge ven, jeg er højremand og socialdemokrat. Vi må ha' ligeret for alle, det er menneskerettighed. Men vi må også holde traditionerne i ære . . .«

Og så strøg Murtfeldt sig gennem det hvide bølgende hår og nippede til den dampende toddy.

Litteraten Ludvig Murtfeldt

Ludvig Murtfeldt havde megen interesse for Varde museum, som var etableret året forud. Han skænkede det af sin billedsamling, erindringer om faderen, og der er på museet en montre indeholdende værdifulde ting fra det Murtfeldske hjem.

7 år endnu blev det forundt Ludvig Murtfeldt at leve med i livets strøm – i de sidste år svækket af sygdom. Den 3. april 1920 døde han. Det var i de politisk hektiske påskedage med strejke og uroligheder, så der blev ikke plads til nogen nekrolog over den gamle historieskriver.

Men hans efterladte papirer viser, at han havde levet et virksomt liv for at give kendskabet til svundne tider over i den ny tid.

Traps »Danmark« om Vardehus

En imødegåelse.

Af landsarkivar Carl Lindberg Nielsen, Odense.

I.

Traps fremstilling.

I sidste udgave af Traps »Danmark« omtales Lastebanken og de andre voldsteder ved Varde således (5. udg., 9. bd., side 722):

Som ovenfor nævnt lå Vardehus ved åen vest for byen. To voldsteder, som lå på begge sider af åen, betegnes i Resens Atlas som slottets skanser og omtales også i Pontoppidans Atlas, men er nu forsvundet; det, der lå nord for åen, sløjfedes i 1. halvdel af 1800-tallet, da åløbet reguleredes; det andet spores endnu syd for åen som en rund høj, Laste- eller Laksegårdsbanken, ca. 35 m i tværmål, 15 m høj, der vistnok tidligere har været en holm i åen. Ved en undersøgelse 1935 fandtes midt på banken en stenbrolægning og på den nordøstlige halvdel et bygningsfundament, bestående af kampesten, afvekslende med svært egetømmer. Intet fund taler imod, at det er denne borg, der ødelagdes 1439. Det er muligt, at slottet i en periode har ligget her; men ellers udpeges som borgtomten et sted vest for den nordlige skanse, hvor der på Pontoppidans Atlas' tid sås tomter af slottet, ligesom der var spor af volde og grave. I slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet blev banken planeret, hvorved der fandtes rester af en bygning af egetømmer.

☆

Omtalen af de faktiske forhold er ikke korrekt, til dels selvmodsigende.

II.

Fejl i Traps fremstilling.

Det er en *selvmodsigelse* først at erklære, at de to voldsteder, der i Resens Atlas og Pontoppidans Atlas betegnes som slottets skanser, er forsvundet og bagefter fortælle, at den sydlige banke »spores« som en høj, Lastebanken, ca. 35 meter i tværmål, 15 meter i højden. Det er *forkert*, at den nordlige banke sløjfedes i 1. halvdel af 1800-tallet. Det skete 1856–57 (Varde havnekommissions deliberationsprotokol). Ved en uddybning af Varde å 1937 gik gravemaskinen gennem de rester, der var tilbage. Det er *misvisende* at anvende udtrykket »spores« om en banke, der ifølge Trap er 35 meter i længde og ca. 15 meter i højde. For øvrigt er Traps højdeangivelse *forkert*. En tegning udført 1935 af landinspektør H. B. Pedersen i Varde (se »Fra Ribe Amt« 1936, side 28) viser, at den sydlige banke Lastebankens højeste punkt ligger ca. 6¼ meter over vandspejlet (ikke 15 meter).

Det er *forkert*, at en banke vest for den nordlige »skanse« blev planeret i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet, hvorved der fandtes rester af en bygning af egetømmer. Det er rigtigt, at der i en banke ved Varde er fundet en egetræsbygning. Men Trap placerer banken *helt forkert* og årstallet for fundet er *delvis forkert*. Traps kilde er »Samlinger til jydsk Historie og Topografi«, 2. række, 2. bind, hvor der side 341–343 er aftrykt en indberetning fra krigsråd Peder Landrup om, hvordan han på sin jord ved Varde har planeret en banke og derved fundet rester af en underjordisk bygning af egetømmer. Ind-

beretningen er fra 1808. Det må antagelig være derfra, at Trap ved *unøjagtig læsning* har fået den *forkerte* opfattelse, at en del af planeringen fandt sted i begyndelsen af 1800-tallet. I aftrykket af indberetningen står der, at planeringsarbejdet fandt sted 1777 og 1789. Men her foreligger en trykfejl. Den originale indberetning i Nationalmuseets arkiv viser, at de rigtige årstal er 1788 og 1789. – Trap præciserer ikke nærmere, hvor Landrups banke har ligget. »Et sted vest for den nordlige skanse,« siger forfatteren, der, hvor Vardehus ifølge en tradition, der går tilbage til Resen, skal have ligget, det vil sige, omtrent hvor den nuværende Dronning Margrethes Vej slår et knæk på omtrent 90 grader. Dette sted kaldtes tidligere Højmarkerne, og her mente man fra Resens Atlas indtil udgravningen 1935, at slottet havde stået. Der er hertil blot at sige, at netop det jordstykke har Landrup aldrig ejet. Hans jord må søges på et helt andet sted. Den 26. september 1787 blev Kongsgårdsmarken ved Varde solgt ved auktion. I forvejen havde landinspektør D. Wesenberg tegnet et kort over Gårdsmarken. Originalen findes som bilag til Rentekammerets landvæsenskontoers journal 2. b. nr. 339 år 1787. Det findes gengivet i »Fra Ribe Amt« 1936, side 20. Kopier af dokumenterne vedrørende udstykningen er samlet af universitetsbibliothekar Peder Goth Thorsen, der var født 1811 i Varde. De findes nu på Det kongelige Bibliothek (Additamenta 617 a in 4°) og viser, at Landrup købte de 2 parceller, der på udstykningskortet er mærket I og II. Her på parcel I, vest for det gamle Pramsted og vest for det yderste af den nuværende bebyggelse, lå ifølge udstykningskortet den banke – »Skantz« kaldes den på kortet – som Landrup gav sig i lag med at jævne allerede året efter, at han havde købt et stykke af Gårdsmarken. Om-

ridset af denne »Skantz« vest for Pramstedet kunne skelnes i engen i hvert fald endnu i 1935.

III.

De faktiske forhold.

Beliggenheden af de lokaliteter, der er omtalt i det foregående, kan påvises den dag i dag, for de flestes vedkommende ikke omtrentligt, men ganske nøjagtigt. For at tydeliggøre beliggenheden gengives her atter udstykningskortet fra 1787, som første gang er trykt i »Fra Ribe Amt« 1936, men denne gang således, at de i det foregående nævnte voldsteder er angivet på kortet med tekst og pile (se kortet side 392).

A er Lastebanken, som stadig knejser over de lave enge. B angiver beliggenheden af det voldsted, som blev gennemskåret 1856–57. C betegner den omtrentlige beliggenhed af slottet ifølge Resen. Med D angives den omtrentlige beliggenhed af slottets ladegård ifølge Resen. Resens angivelser af slottets og dets ladegårds beliggenhed (C og D) vil blive gjort til genstand for nærmere omtale i afsnit V. Den banke, Peder Landrup planerede 1788–89, er betegnet ved E. Endelig skal der ifølge professor P. G. Thorsens optegnelser*) også have ligget en banke på Gaasholmen, her mærket F. Den skal være blevet borttaget ca. 1817–20; men noget sikkert om den vides ikke (se »Fra Ribe Amt« 1936, side 23–27).

Således er de faktiske forhold, som overhovedet ikke kan diskuteres.

Det indrømmes, at den, der ikke har færdedes på disse steder fra barnsben af, let gør sig skyldig i forvekslinger. Det er det, forfatteren af stykket om Var-

*) Additamenta 617 a in 4°.

dehus i Trap har gjort. Udstykningskortet med de påførte oplysninger skulle for fremtiden gøre det lettere at orientere sig.

IV.

Resultatet af udgravningen af Lastebanken 1935.

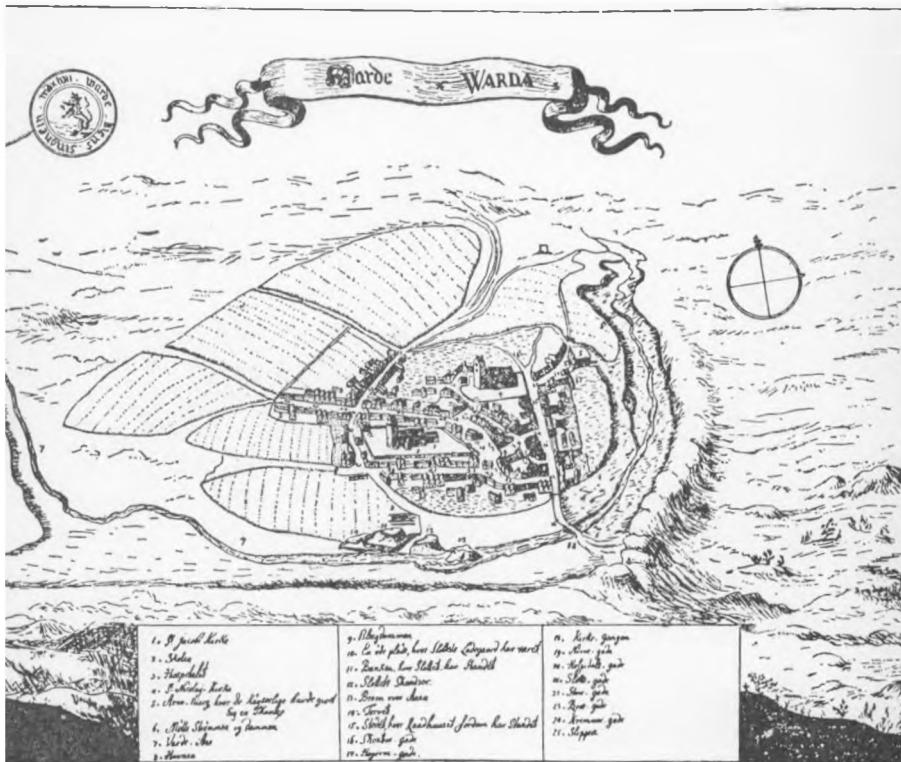
En udgravning i 1935 af Lastebanken godtgjorde, at der her havde ligget en bygning. De fundamenter, der blev blotlagt, viste, at bygningen har målt 6,90 meter i bredden og ca. 16,90 meter i længden. Desuden blev der fundet en lang række genstande, som der er gjort rede for i »Fra Ribe Amt« 1936, side 29–38, deriblandt mønter, en spydspids, 4 armbrøstbolte og rhinsk stentøj. Samtlige fund blev undersøgt af Nationalmuseet, der fastslog, at mønterne var fra ca. 1422, at ingen af de fundne genstande behøvede at være yngre end 1439, og at de på den anden side ikke var ældre end 1300. Sammenholdes det med den kendsgerning, at et slot ved Varde blev ødelagt 1439 (se »Fra Ribe Amt« 1930, side 543–547), kan der ingen fornuftig tvivl være om, at Vardehus har stået på Lastebanken (efter 1935 ofte kaldet Slotsbanken) fra ca. 1300 til 1439.

V.

Resens angivelse af slottets beliggenhed sammenlignet med udgravningens resultater.

Ifølge Resens Atlas lå Vardehus på det sted, som på udstykningskortet er mærket C, og dets ladegård vest derfor ved mærket D. Lige indtil udgravningen 1935 var det den almindelige antagelse.

Men hvis det står fast, at det i 1439 ødelagte Vardehus har stået på Lastebanken (på udstykningskortet mærket A), kan det så rime sammen med Resens rids

Varde efter Resens Atlas.

af Varde, der angiver, at slottet har ligget på det punkt på udstykningskortet, der er mærket C?

På Lastebanken rejstes der efter 1439 ikke nogen ny bygning. Lensmanden eller hans foged residerede for fremtiden på Varde Ladegård, der midt i det 16. århundrede gik over i privat eje. Hovedbygningen til Varde Ladegård stod endnu 1625*). Knap 40 år efter, nemlig 1661, da Resens kort må antages at være teg-

*) Carl Lindberg Nielsen: »Varde Bys Historie«. 1942. Side 176.

net*), kan det næppe have været glemt, hvor den 1625 endnu eksisterende hovedbygning til Varde Ladegård havde stået. Med dennes beliggenhed har Resens korttegners vidst besked. Ud fra dette kendskab har han da draget den fejlagtige slutning, at der, hvor hovedbygningen til Varde Ladegård lå, havde også det i 1439 ødelagte Vardehus stået. På den måde bliver det forståeligt, hvorfor Resen har placeret Vardehus, som sket er. Og det må være Varde Ladegård og ikke det i 1439 ødelagte Vardehus, der var rudera af endnu ved midten af det 18. århundrede, og som Pontoppidan ligeledes identificerer med det gamle Vardehus, medens økonomibygningerne hertil anbringes lidt længere mod vest (udstykningkortets mærke D).

Det sikre er følgende (de store bogstaver henviser til de bogstaver, der er påført udstykningkortet):

A. Vardehus' beliggenhed ca. 1300–1439.

Det sandsynlige er:

C. Beliggenheden af hovedbygningen til Varde Ladegård ca. 1439–ca. 1625.

D. Beliggenheden af økonomibygningerne til Varde Ladegård ca. 1439–ca. 1625.

Også før ca. 1300 må der have ligget en kongsgård ved Varde, i hvert fald nævnes der på kong Niels' tid en kongelig bryde i Varde. Om beliggenheden af denne gamle kongsgård kan der kun gisnes.

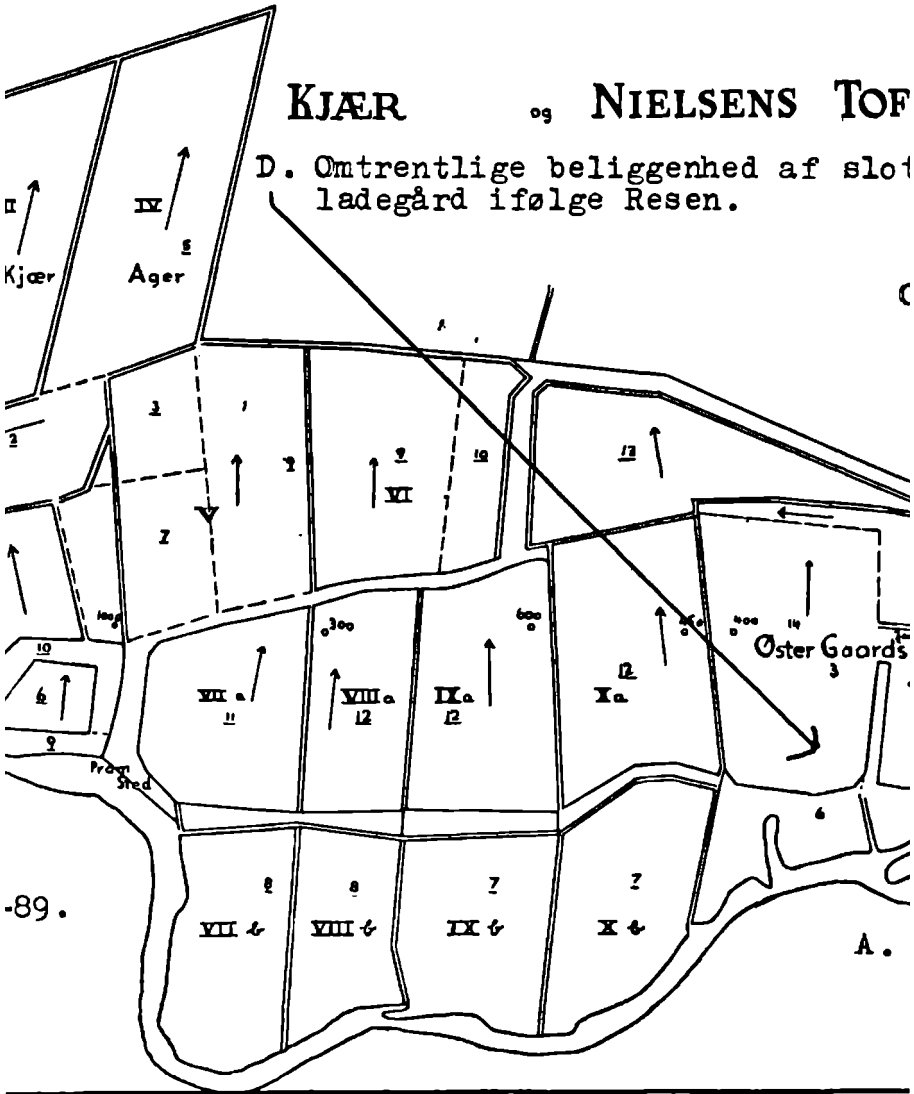
☆

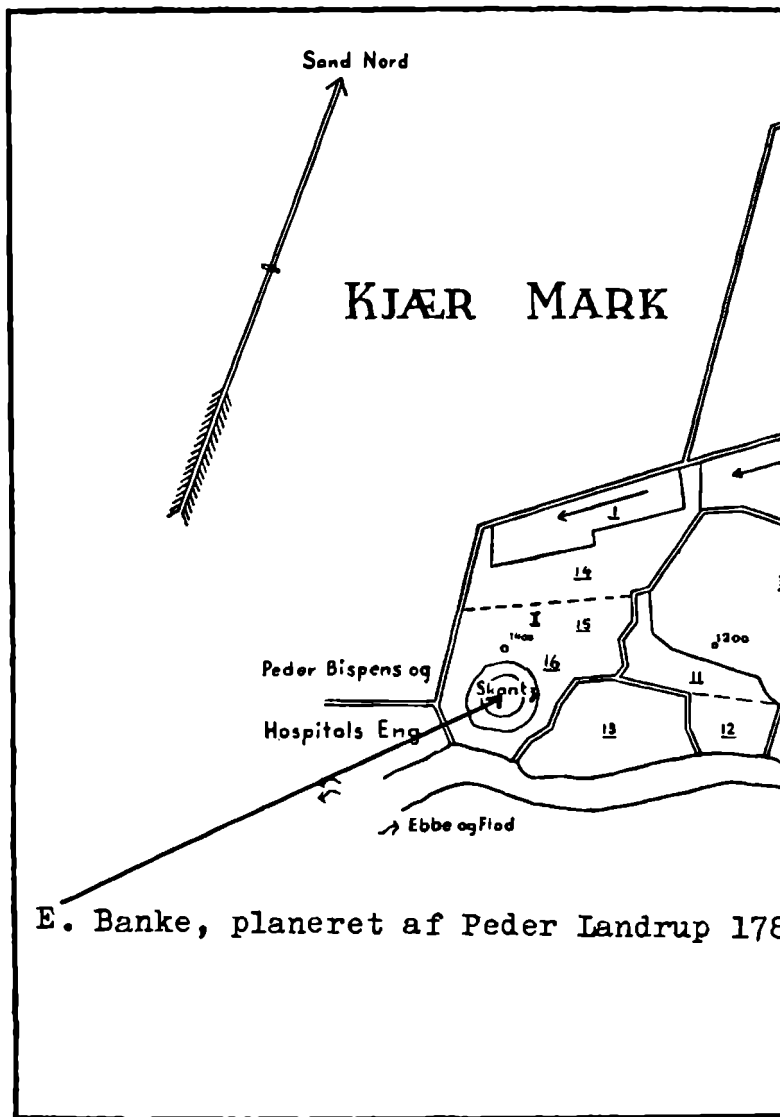
Den fejlagtige fremstilling har ved optagelsen i Trap fået et skær af autoritet og pålidelighed. Det må håbes, at redaktionen af Traps »Danmark« bringer en berigtigelse blandt rettelserne i et kommende bind.

*) »Samlinger til jydsk Historie og Topografi«. 2. række. 4. bind. Side 506–07.

KJÆR og NIELSENS TOFT

D. Omtrentlige beliggenhed af slot
ladegård ifølge Resen.

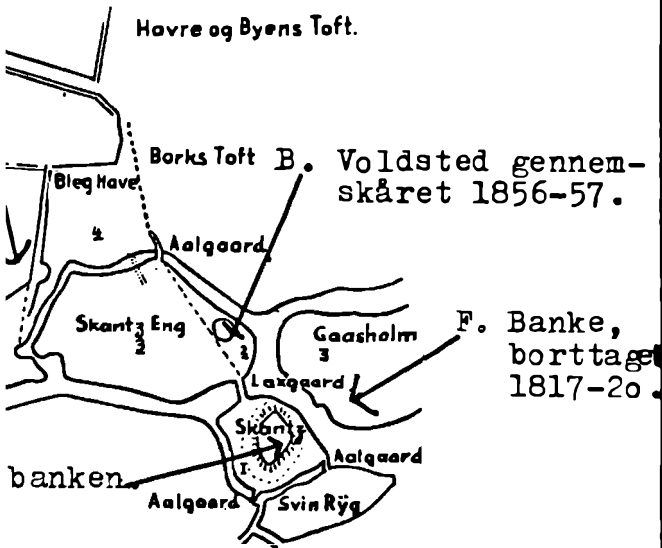

E. Banke, planeret af Peder Landrup 178

CARTE
 over
**VARDEGAARDS
 MARK**

A. 1787 opmaalt og i Parceler
 udlagt af
 D. Wesenberg
 Kong. L. Inspectør

rentlige beliggen-
 af slottet iføl-
 Resen.

Fra tingbøgerne i Anst, Malt og Gørding herreder

Af John Kvist.

TIENDE AF BIER, GÆS OG HØNS

1694 begyndte der i Anst og Gjesten pastorat en strid om tiende af bier, gæs og høns og da særligt om bier. Stridens parter var på den ene side tiendeejerne, for kongetiendens vedkommende hospitalet i Kolding, for præste- og kirketienden sognepræsten Laurids Nielsen Aagaard og ejeren af Estrup. Modparten var bønderne i de to sogne. Striden blev ført af en enkelt person, Dorette Garp på Noes, en gård, der tidligere havde været beboet af flere herredsfogeder og beliggende i Åkjærådalen ved grænsen til Lejrskov sogn. Hun var i familie med slægten Benfelt, var myndig og rethaverisk og havde adskillige processer bl. a. med bønderne i Gejsing, hvortil Noes hørte. Hendes mand, Nis Garp, må enten have været syg, eller også havde hun taget hele magten, hvad tingbogen dunkelt antyder. Hun var den rette til at føre striden dog ikke for bøndernes, men for sin egen skyld.

Årsagen til striden var en bestemmelse i Danske Lov 1683, som påbød tiende af bier, gæs og høns. Efter denne lovbestemmelse forsøgte tiendeejerne at inddrive tiende i sognene. Den 22. aug. 1694 var hospitalsforstander Jens Jensen Flye fra Kolding i Noes sammen med to besigtigelsesmænd fra Glibstrup. De fandt da ligesom året forud 9 bisværme og 16 gamle bistokke, »hvoraf nogle dog var døde«, hvilket stemte med Dorette Garps egen opgivelse. Jens Flye krævede

tiende for fremtiden og for det indeværende år en bisværn og en gås i samlet tiende til kongens, kirkens og præstens parter. Dorette Garp sagde nej, i hvert fald ville hun ikke svare mere end hendes stedmoder, Ane Garp i Ågård, der ejede halvdelen af bierne. Han lod hende da indstævne for tinget, hvor hun forlangte, at det skulle bevises, at der før havde været svaret tiende af bier. Jens Flye mente, at hvad der før var fortiet og forholden, det kunne ikke fri dem. Da han ikke ville bevise, at der før var svaret denne tiende, så tog Dorette Garp sagen i egen hånd og indstævnede tiendejerne og alle bønder i de to sogne. Præsten og Jens Flye, der undskyldte sig med at skulle på rejse i kongens tjeneste, mødte ikke. De sendte som deres fuldmægtig sognefoged Christen Iversen i St. Anst til tinget med en skrivelse, hvori de klagede over, at indstævningen ikke var sket efter loven, så vidneafhøringen skulle forbydes, da varselsmændene ikke havde angivet sagen, de blev stævnet for. Skrivelsen begyndte højtideligt med: »Gud styrke retten og velsigne rettens betjentel« og slutter med, at »vi er den højbårne øvrighed under Herrens trygge beskærmelse befalende!« De to herrers klage blev ikke taget til følge af herredsfogeden. Vidnerne fik lov at komme frem, og en lang række mænd, der kunne huske fra 60 til 30 år tilbage, erklærede alle, at det ikke var dem bevidst, at der i Anst herred eller andre steder, de havde været i Koldinghus amt, havde været ydet tiende af bier, gæs eller høns, før Danske Lov var kommen i brug. Sognefogeden hævdede, at det var undisputerligt, at Anst sogn havde ydet nævnte tiende, efter at Danske Lov var trådt i kraft. Kun i Noes og af Ane Garp var ydelsen blevet nægtet, og de burde ikke som de eneste gå fri. Familien Garp forlangte nu, at sognefogeden og Anst kirkes værge, Morten Skuster i St.

Anst, skulle fremlægge regnskab for, hvad der af den slags var ydet til Anst kirke og Kolding hospital. De to mænd lovede at komme med regnskabet næste tingdag. De kom også, men med en skrivelse, der tydeligt nok var skrevet af præsten. Deri stod, at de to havde været i Gamst præstegård efter kirkens regnskabsbog, men fik den ikke, da præsten ikke var hjemme. Sognefogeden mente dog, at dette var uden betydning, da regnskabet næppe indeholdt noget væsentligt, men man måtte henholde sig til lovens klare mening, som absolut tilholder enhver at give tiende af bier og andet deslige. Til slut krævede sognefogeden, »at Nis Garp eller hans kone som fuldmægtig og som sig mod loven opsætter, ikke alene dømmes til at betale deres anpart, men og for slig dumdristighed en liden mulkt til bemeldte Anst kirke at betale, andre til eksempel og afsky, på det de efterdags hans kgl. majestæts lov kan vide at tage i høje observans.«

Det var en vanskelig og noget ulden sag, sognefogeden havde fået at føre. Kirkens regnskabsbog har ikke haft noget til støtte for tiendeejerne. Der var temmelig sikkert bier hos de fleste bønder, men vel ikke nok til tiendeydelse og ikke så mange som i Noes. Familien Garp og dermed sognene blev dog også frikendt for denne tiende i henhold til en artikel i Danske Lov, som siger, »at når de haver ti høner, da gives der tiende efter gammel sædvane«, og vidnerne havde jo bevist, at det ikke var sædvane i egnen at give en sådan tiende.

At dømme efter følgende sag blev resultatet alligevel, at der skulle betales tiende af bier. I oktober 1702 havde Peder Elkjær, ridefoged over Estrup og Skodborghus gods, på sin principals vegne stævnet Christen Jensen Garp i Noes og Jens Thomsen i Gejsing for tilbageholdelse af tiende af bihonning. Førstnævnte

indvilligede i at levere en bistok i sin kube på Skodborghus. Jens Thomsen vidnede under ed, at han den afvigte sommer ikke havde haft mere end tre bisværme til opskrift til tiende og forrige år fem, tilsammen otte, hvoraf han ikke havde ydet tiende. Han mente, at han ikke skulle yde tiende, før han nåede ti sværme, alt efter loven. Han vidste ikke, hvad hospitalsforstanderen eller sognepræsten i Andst havde optegnet i deres tienderegister.

Gårdene havde i den tid næsten alle bistokke, nogle op til en halv snes, hvilket f. eks. ses af ildebrandene. Honning, datidens eneste sødemiddel, var en eftertragtet vare, og af den fremstilledes mjød.

Dorette Garp har været en dygtig biavler. Også på dette område ligesom på flere andre har hun været aggressiv. En tidlig morgen hen i september kom skovrider Jens Ibsens søn, Jakob, i Gejsing hen til Hans Poulsen samme steds og fortalte, at hans fader havde fundet en bisværme i skoven ved Noes og var redet over til overførster Hans Arnold Jensen på Brenderup for at meddele ham det. Skovrideren havde befalet sin søn at holde øje med bierne, indtil han selv kom tilbage, så ingen inden den tid skulle borttage dem. Nu bad sønnen Hans Poulsen om at følge med til bierne, men ak, de kom for sent. Endnu tidligere samme morgen, som Christen Jensen af Gejsing var gået ud for at hente sine heste hjem fra marken, kom Dorette Garp til ham og bad ham at hjælpe sig at udhugge en bisværme, som sidste år var fløjet fra hende og somren over havde siddet i et træ i Koengen i Noes selvejer-skov. Han fulgte med, og sammen med Nis Garps søn, Jokum, udhuggede han bierne, der sammen med honningen udgjorde »fuldkommen tre stob«, som fyldtes i en balje og siden førtes til Noes. Mens dette arbejde stod på, ankom skovriderens søn og Hans Poul-

sen, men de måtte vende hjem uden honning. Da skovrideren fik dette at høre, stævnedes han familien på Noes. Kun sønnen, Jokum, mødte på herredstinget på Amhedegård og vidnede, at bierne var deres egne. De havde forrige sommer fulgt sværmen til omtalte træ. Ingen kunne modbevise dette.

Skovrider Jens Ibsen, der er den største procesmager, herredstinget på Amhedegård kan opvise, havde sikkert ingen retslig adkomst til bierne. Ved samme lejlighed var der sikkert mange, som stille frydede sig over, at Dorette Garp havde været ham for snedig med at komme ham i forkøbet.

En udskiftning i Thorsted 1709.

I jordfællesskabets lange periode kunne ingen fæstebonde sælge eller købe, ja, ikke engang leje jord. Blev der en øde gård i byen, skete det dog, at en eller anden drev dens jord, og da har de vel lejet den. Ligeledes kunne de undertiden leje kirkejord. Under disse forhold var bondens spekulation i jord forhindret. Dog var der for selvejerbønderne en vis frihed på dette område inden for egen besiddelse. Der var imidlertid en anden form for erhvervelse af jord, nemlig gennem mageskifte. Det var den, Frederik II benyttede sig af, da han samlede hele Koldingegnen til krongods og derved fik adelen fjernet. Ude i landsbyerne var mageskifte temmelig sjældent. Det forhindredes af jordfællesskabet og folks modvilje mod alt nyt på grandestævnerne. Dog kunne det forekomme. Der skal nævnes et par mindre mageskifter her. Den 26. decbr. 1712 mageskiftede Knud Christensen Buch i Hjarup »til byens nytte og gavn« et stykke særjord med et andet jordstykke tilhørende samtlige byens lodsejere.

Et mislykket forsøg på at mageskifte gårde i Lejrskov fandt sted den 16. okt. 1719. Men nævnte dag var Jep Nielsen og Knud Nielsen, begge fra Asbøl, til grandestævne i sognefoged Jens Hansen Faarkrogs gård i Lejrskov sammen med Anders Ravn, Tulle Nielsen, Hans Thomsen, Peder Hansen og de øvrige lodsejere og bymænd. De var samlede for at tale om græsning, som Lejrskovmændene havde tilfælles med de to fjerntliggende Asbølgårde.

Imidlertid blev der på dette grandestævne på Jep Niensens foranledning handlet og indgået en overenskomst mellem ham og Peder Hansen i Lejrskov, at de med øvrighedens, d.v.s. amtsmandens tilladelse skulle mageskifte deres gårde, således at de hver især måtte medtage deres bohave, og kun alt nagelfast skulle blive i gårdene. Under forhandlingerne blev Jep Nielsen spurgt, om det var ham selv eller hans søn, der stod for gården. Jep Nielsen svarede: »Jeg står selv for min gård, og jeg mener, jeg må råde for mine børn og min gård efter min vilje!« Det blev tillige aftalt, at den, der brød forliget, skulle give den anden 10 rigsdaler.

Derpå tog de to mænd hinanden i hånden, og vidnerne lagde deres hænder ovenpå til bekræftelse. Til slut drak alle til stadfæstelse på gårdskiftets ubrødelige efterlevelse to potter brændevin, hvoraf de to handlende betalte hver sin. Mageskiftet blev dog ikke til noget. Jep Nielsen fortrød uvist af hvad grund. Måske rådede han ikke selv derhjemme, måske var det en brændevinshandel. Sagen kom for retten, og Jep Nielsen er vel blevet dømt til at betale de 10 rigsdaler.

Et sjældent og mere vidtrækkende mageskifte fandt sted i Thorsted 18. febr. 1709. Det gengives her i sin helhed: »Samtlige Thorsted bys lodsejere og beboere

nemlig Laurids Hansen, Hans Thygesen, Christen Therkelsen, Anders Nielsen Munk, Jep Nielsen og Peder Lauridsen fremkom for retten med en skriftlig underskreven mageskifteforening lydende således:

Udi den hellige Trefoldigheds navn haver vi efter og underskrevne samtlige Thorsted bys lodsejere og beboere endrægteligen og med velberåd bedste råd og fuldkommen samtykke på vores høje øvrigheds gode behag indgået, givet og sluttet et venligt og velbejligt mageskifte med hverandre angående vores kornmarker både østen og vesten Thorsted by beliggende, hvor og velædle regimentsskriver Jens Dukes fuldmægtig, Hans Mikkelsen, haver været på åstederne, det alt udi øjesyn taget og efter vores andragende og forevisning eragtet og befundet, at samme mageskifte til alle og enhver af byens beboere sære og besynderlige gavn og bedste var nyttig og timelig, så er bemeldte mageskifte indrettet, gjort og sluttet som følger:

De tvende gårde i byen, som nu hører til Veerst sogn og nu beboes af Laurids Hansen og Hans Thygesen, dertil skal nydes og bruges og beholdes al den vestre kornmark vesten for byen beliggende og det altsammen tilhøre fornævnte tvende gårde for sig alene, og skellet at være og gå fra den søndre og østre gård, som Christen Therkelsen og Jep Knudsen nu bebor, dens søndre og vestre tofthjørne og til den liden vej, som løber mellem Skovsager og Søndermarken i lige måde på den nørre side af skellet ad bækken og ad engene.

Derimod skal de andre tvende gårde, som hører til Egtved sogn og nu beboes af Christen Therkelsen og Jep Knudsen, Anders Nielsen Munk og Peder Lauridsen, nyde, bruge og beholde den østre kornmark østen for Thorsted by beliggende, og det alt-

sammen bemeldte tvende gårde for sig selv alene at tilhøre. Så skal hver af os bruge og svare for indtægtskifter indtil femte kærvs sæds udbringelse, og skal hegnet græsning være tilsammen, alt så længe, vi haver fælles korn, og vores fædrift være tilsammen, hvilket foreskrevne mageskifte af os alle og enhver skal være urykkelig al den tid og så længe, en af os er levende ilive skal holdes og stå ved magt lige i alle måder, som bemeldt, og imod vores efterkommere siden og i fremtiden dette vores nugjorte mageskifte ville omgøre, forandre eller igenkalde, da skal de tilsammen begynde i østerbyen på den indtægt vesten møllevejen, som vi nu haver adskilt.«

Bøndernes overordnede, regimentsskriveren, godkendte mageskiftet. Her blev ikke blot fastlagt et byskel, men tillige et stykke af et sogneskel mellem Veerst og Egtved. De to gårde øst for skellet, senere kaldet Ø. Thorstedgård og Østerbygård hørte til Egtved sogn, men V. Thorstedgård og den lige overfor ved sydsiden af landevejen beliggende gård blev V. Thorsted.

»Et mageskifte« kaldes det. I virkeligheden er det en begyndende og ufuldkommen udskiftning, mindende om dem, vi kender fra Sønderjylland (se Troels Finks doktordisputats: Udskiftningen i Sønderjylland indtil 1770). Hvis vi deler den almindelige opfattelse af begrebet udskiftning, at den er en proces, hvorved jorden i en landsby nyfordeles, således at hver bonde får sin jord mere samlet, må dette kaldes en udskiftning, selv om de Torstedmænd og herredsskriveren ikke kender ordet, og det er i og for sig ikke så underligt, at de ikke gør det; for udskiftningen her er vist den første, man overhovedet kender i Ribe amt. Ganske vist plejer fællesskabet også at ophøre ved udskiftningen, og det skete her i meget

ringe omfang. Det var agermarken, der udskiftedes. Det samme skete forøvrigt ikke så sjældent ved »de rigtige« udskiftninger i den store reformtid. Der er nemlig flere eksempler på, at processen gennemførtes i to tempi: først agermarken og nogle år senere eng, kær, hede og forte. I Thorsted tog man ikke det andet tempi (»vor fædrift skal være tilsammen«), dog skulle »den hegnede græsning«, hvormed vel menes græsningen på agermarken ophøre efter fem års forløb, når den gamle omdrift i sædskifterne var ophørt, og udskiftningen først var rigtigt gennemført, d.v.s. at V. Thorsted derefter ikke måtte lade sine husdyr græsse på marken øst for byen, ligesom det modsvarende gjaldt for Ø. Thorsted. Kun overdrevet i eng, hede o.s.v. var fælles.

Det er nok sogneskillet, det, at to gårde hørte til det ene sogn og to til det andet, der har fået Thorstedmændene ind på tanken. Videre gik udskiftningen da heller ikke. De to gårde i V. Thorsted lå stadig i fællesskab med hinanden, og også Ø. Thorsted dannede et lille markfællesskab. Tilsammen lå alle fire gårde i et overdrevsfællesskab, som atter kunne være fælles med tilgrænsende nabobyer (se f. eks. H. K. Kristensen: Ø.-Horne Herred og Outrup sogn). Selvfølgelig kan en så spæd og på egnen ukendt udskiftning ikke opfylde kravene i Guldbergs mange år senere så omhyggeligt udarbejdede udskiftningslov af 23. april 1781. I denne lov hedder det bl. a., at før selve delingen skal der »foretages en ordentlig og lovlige takstation af uvildige mænd, som dertil af retten udmeldes«. I Thorsted har bønderne selv skønnet om jordernes værdi og derefter delt markerne, dog altsammen med øvrighedens godkendelse, d.v.s. regimentskriveren og amtmanden på Koldinghus, under hvem ryttergodset hørte, og det siges udtrykkeligt, at re-

gimentsskriverens fuldmægtig var på åstederne og tog markerne i øjesyn. Hvordan de to V. Thorstedgårde delte deres vestermark imellem sig og de to Ø. Thorstedgårde deres jord, ved man ikke. Måske har hver gård beholdt sine gamle agre og taget så meget af den fraskilte bys, som de kunne tilkomme efter hartkornet. Marken synes ikke at være delt med blot en lod til hver gård. I så fald ville det sikkert have været nævnt ved tinglysningen. Det er iøvrigt et udmærket skel, da der går en tunneldal med vandløb.

Indtil 1820, da V. Thorsteds jorder blev udskiftet, og flere nye gårde og ejendomme oprettede, drev de to gårde i denne bydel vistnok deres jord i fællesskab. De meget store heder og moser syd og vest om begge bydele var vist fælles overdrev indtil 1760, da der blev taget ca. 330 tdr. land hede i den vestlige del og udlagt til, men ikke taget i brug af de tyske kolonister på Randbøl hede. Thorstedfolkene jamrede sig over tabet af denne udprægede hede, skønt de ellers altid klagede over den magre jord og den megen hede. Ved denne udskiftning fremkom en lille ejendommelighed, som endnu den dag i dag undrer mange. Et ganske lille stykke firkantet jord, en stejl lyngbakke, omgivet mod vest og nord af Thorsted bæk, mod syd og øst af en gammel vej blev lagt til V. Thorsted, skønt det så udpræget fra naturens side hørte til Ø. Thorsted. Årsagen var, at beboerne i V. Thorsted kun på den måde kunne bevare deres ældgamle ret ad møllevejen til Nybjerg mølle i Egtved sogn.

Tilhørsforholdet mellem Ø. og V. Thorsted har en ret besynderlig historie. Indtil ca. 1325 dannede byen et selvstændigt sogn, som sammen med det tilgrænsende og nord for liggende og nu ganske udslettede Karbjerg sogn og det mod vest tilgrænsende og ligeledes udslettede sogn, Fitting, vidner om rigt liv i

ældre middelalder. 1934 fandt man fundamentene af den sunkne Thorsted kirke. Thorsted sogn har vel efter ca. 1325 ligget øde i længere tid, og dette førte til, at Ø. og V. Thorsted langsomt adskiltes. Fra 1573 og måske endnu tidligere kom V. Thorsted i gejstlig henseende under Veerst sogn, mens Ø. Thorsted kom under Egtved sogn og kirke. I verdslig henseende hørte begge bydele under Egtved sogn indtil 1845, ja, indtil 1872 hørte V. Thorsted til Tågelund skoledistrikt i Egtved sogn, og skønt det er 600 år siden de to byer var i fuldt sognefællesskab, så er der endnu rester af gammel samhørighed, idet V. Thorsted stadig har sin jord matrikuleret sammen med Ø. Thorsted i Egtved sogn. Her har historiens mølle malet langsomt.

Et mørkt blad i Donslund mølles historie.

Ved Ørum å i den naturskønne tunneldal i sognekullet mellem Ørum og Daugård sogne ligger den gamle Svends mølle, der endnu er delvis i brug. I den begynder ca. 1663 en trist historie. Møllen ejedes da af Ørumgård og var fæstet bort til Peder Mortensen, der havde fået frihed for afgifter indtil 1665, fordi møllen var øde efter svenskekrigen. Han var i møllen i ca. 30 år og erhvervede sig der en så kæmpemæssig gæld og restance som kun få blandt menigmænd, og uden at betale noget rejste han – vistnok 1693 – til Donslund mølle i Vorbasse sogn, som ejedes af Peder Munk til Urup.

Svends mølle må have været en dårlig forretning. Den ene kværn var øde, og såvidt det kan skønnes af den hullede tingbog*), var den årlige afgift af den

*) Tingbogen for Anst, Jerlev og Slaugs herreder.

anden kværn 3 ørter rug og 3 ørter byg. Han havde ikke betalt de kgl. skatter eller holdt bygningerne vedlige. Gælden med omkostninger var løbet op til hen imod 400 slettedaler. Den daværende ejer af Ørumgård og Svends mølle, Aksel Bille, fik den 4. nov. 1694 ved Bjerre-Hatting herredsting en dom over Peder Mortensen, og dommen, der var en fornyelse af en tidligere, lød på, at han skulle betale hele sin gæld, og hvis det ikke skete, skulle der gøres udlæg i hans bo, eller han skulle arresteres. Det siges i dommen, at han hverken selv eller ved andre i mindste måde er fremkommet med noget, hvoraf hans uskyld kunne formodes, men at han overhørig er udeblevet og synes dermed at samtykke i beskyldningerne mod ham. Dette er sikkert en rigtig karakteristisk af Peder Mortensen. Han tog heller ikke under senere retsforhandlinger til genmæle, og det samme gælder sønnen, Rasmus Pedersen, de var hårde og seje i tavs modstand.

Mølleren viste ikke tegn på hurtig betaling efter dommen. Aksel Bille lod da sin fuldmægtig, Mads Pedersen i Egholdt, tidligere ridefoged på Løvenholm, tage sig af sagen, og han sendte den 26. novbr. den lovkyndige Giermann Poulsen fra Bølling og to mænd fra Kragelund ud for at gøre udlæg i Donslund mølle, hvor Peder Mortensen da havde boet en tid. De tre mænd kom for silde. Peder Mortensen var rømt i dølgsmål med alt, hvad han ejede og havde. Synsmændene havde hørt rygte derom, og de fik i møllen syn for sagen.

De fandt alt tømt, alle dyr var borte, ja, om det så var krybber, klove, bindsler, foder og gødning. Efter naboernes oplysning skulle der have været 11 høveder, to heste, tre svin og ca. fireogtyve får. Rygtet gik, at noget af hans gods var ført til møllerens venner

i Hejnsvig og Askjær, og der eftersporede de tre mænd det forgæves. Siden måtte sønnen indrømme, at faderen havde flyttet noget af godset til den nærliggende Søgård, men han vidste ikke rigtig noget derom, da han ikke var hjemme, da flytningen skete. Heller ikke Peder Mortensens kone vidste nogen besked.

Det så nu truende ud for mølleren, men allerede dagen efter, altså den 27. novbr., mødtes han med Mads Pedersen til forlig på Søgård »ved venners mellemhandling og til ro og fredelig ende« på den måde, at Peder Mortensen efter denne forligsdato straks skulle betale 200 slettedaler og årsdagen efter 175 sldl. Mølleren vedstod, at han frivillig, utvungen og uden drukkenskab og misforstand havde indgået forliget i alle ord og punkter.

Sagen kom ej heller denne gang til ro og fredelig ende, som det så smukt var udtrykt. Peder Mortensen tøvede igen med opfyldelsen af sine indgåede forpligtelser. Det blev Axel Bille og hans fuldmægtig for meget. De gik til amtmanden på Koldinghus og fik den 7. marts 1695 en skriftlig tilladelse til at arrestere Peder Mortensen. Den 15. marts fremstillede Mads Pedersen ham som arrestant på herredstinget og krævede ham, der ved sine handlinger havde gjort sig selv ubetroet og uvederheftig, dømt til at betale efter forliget inden to solemærker og til at blive i arrest, indtil han havde opfyldt kravene.

Peder Mortensen var indforstået med arrestationen og havde intet at anføre til sin undskyldning. Dommeren udsatte sagen i otte dage, og da de var gået, havde arrestationen virket efter sin hensigt. Den 5. april lagde mølleren 200 slettedaler på tingbordet, og erkendte endnu at skyldte 175 sldl., som han forpligtede sig og sine arvinger, ingen undtagen, på ære,

tro og redelighed at betale inden et års forløb. Sønnen, Rasmus Pedersen, vedgik at være skyldner sammen med faderen, og fuldmægtigen lovede at virke for, at restgælden kunne blive nedsat. Det var mange penge, mølleren betalte. Efter datiden havde han da også en del gods, men hans gæld var så stor, at han alligevel var en ruineret mand, han omtales ikke mere i møllen. Måske var han efterladende, men hovedsagelig var det de fattige og onde tider, der var skyld i hans fortvivlede kamp og ulykke. Det skulle dog gå hans søn endnu værre.

Halvandet år efter at Peder Mortensen var dømt, kom hans søn, Rasmus Pedersen, for retten. 20. novbr. 1696 stod to synsmænd fra Donslund på herredstinget og vidnede, at de den 9. novbr. om morgenen tidlig havde været hos Christen Iversen i Risbøl for at syne den skade og overlast, han var tilføjet af Rasmus Pedersen i Donslund mølle. De så da, at hans ansigt var blodigt, hans venstre kindbakke blå og ophovnet, hans kjortel, bukser, strømper og halstørklæde var blodige, alt tøjet var i dynd og skarn omsølet, hans kjortel overbrændt af ild på ryggen, en farvet hue ligeså forbrændt og revet, han selv var svag og lå på sin seng og spyttede blod, og han berettede for synsmændene, at aftenen før, da han gik på sin rette farevej fra Donslund mølle, kom Rasmus Pedersen ridende efter ham med en dragen degen [kårde], som han straks angreb ham med og med magt drev ham ind i møllehuset, hvor han hug, slog, jordskubbede og hårtrak ham, sårede ham og skamferede hans klæder, så han måtte flygte. To mænd, som han havde mødt på sin hjemvej, havde set ham og hørt hans beklagelser, og da den ene af disse senere passerede møllen, havde Rasmus Pedersen bedt ham komme indenfor og havde da vist ham en kårde og sagt, at det var den,

han havde trakteret Chr. Iversen med. Ydermere havde Rasmus Pedersen sagt, at han havde sat Chr. Iversen på ilden, og at det var Chr. Iversen, der havde søgt klammeri med ham i hans eget hus.

Den 8. januar 1697 blev Rasmus Pedersen for denne misgerning dømt til at betale fuld voldsbøde, tre gange 40 lod sølv, samt for hårgreb og jordskub tre gange 6 lod sølv og omkostningerne 4 rdl. inden 15 dage til regimentsskriver Anders Rask, ellers skulle der ske udlæg i hans gods, eller også skulle han med sin person være lovens tvang undergivet. Rasmus Pedersen var ikke mødt i retten. Han forsvandt og blev aldrig mere møller, men også møllen gik det ud over.

På foranledning af møllens ejer, Peder Munk til Urup, blev der på tinget den 24. marts 1697 af fire synsmænd, der iblandt mølleren i Eg, Peder Madsen, aflagt synsvidne over Donslund mølle. Synet lyder: Det østre hus på 9 fag ganske forfalden, skal nedtages og med nyt tømmer og tag genopsættes, vil koste 9 slettedaler. I det nordre hus skal væggene lukkes for 1 sldl. Det vestre hus på 12 fag skal repareres for 4 sldl. 2 mk. Møllehusets 3 fag var ganske forfalden, skulle tages ned og genopbygges for 9 sldl. Mølle-dæmningen var gennembrudt på tre steder, skulle istandsættes for 3 sldl. Mølle-dæmningens omløb var ganske øde, et nyt vil koste 9 sldl. Det yderste møllehjul var »moxen øde og slet forfalden«, nyt vil koste 4 sldl. 2 mk.

Samme år den 9. april fik Peder Munk Rasmus Pedersen dømt til at betale møllens brøstfældighed med 26 rdl. 4 mk., resterende penge- og kornskatter 4 rdl. 4 mk. 1 skill., 4 tdr. 5 skp. landgildemel, sagsomkostninger 4 rdl., den tidligere idømte voldsbøde samt at have sit fæste forbrudt. Møllen var øde, mølleren ruineret, men han sank endnu dybere.

Den 8. oktbr. 1697 modtog herredsfogden en skrivelse fra regimentsskriver Anders Rask på Visselbjerg med anmodning om, at den måtte blive kundgjort tre tingdage i træk. Skrivelsen giver i sit snørklede sprog et malende og dramatisk billede af Rasmus Pedersens skæbne: »Som ugerne af enhver må formenes, hvorledes det af mølleren navnlig Rasmus Pedersen tilforn boet udi Donslund mølle udi Vorbasse sogn udi Koldinghus amt beliggende, skal have gjort sig til en mordbrænder og for nogen tid siden udi afvigte sommer om nattetid skal have stukken ild på ovennævnte mølle, så den ganske blev afbrændt, og de beboende næppelig med deres liv udkom. Som stærkt spargeres bemeldte mordbrænder ikke sit tyraniske, brandmorderiske forsæt nær tilfulde skal have bragt, men ladet iblandt folk udfalde, det at han de omkringliggende naboers gårde og huse ligeledes om nattetid ved ildsantændelse ville begegne, hvor iblandt findes en stor del af hans majestæts ryttergods. Da som samme person skal have holdt sig, siden ulykken skete, skjult især udi klitte, hedemorader og deslige steder, så man ej om hans tiltagende værelse videnskab kunne erlange, helst og fordi han byer, sogne og herreder igennemstrygede og igennemløb færdig enhver ulykke at tilføje, så man nu i disse tilstundende lange, mørke nætter må grues og skrækkes. For jeg til den ende for hans majestæts ryttergods vegne dets skade at forhindre lader dette gå til alle og enhvers vidende og oplysning, om nogen ermeldte brandmordiske person, Rasmus Pedersen møllers ophold og værsted kunne være vidende, da de sådan mig ville tilkendegive, enten det hans person dennem kunne forekomme, eller og de kunne vord mægtige da samme ville fastholde og i forvaring tage, indtil jeg derom med alle forderligste kunne blive

deviseret, hvor imod jeg til rekompans den, som sådan kan formode, udlover at give 8 rigsdaler.«

Med denne malende skildring af voldsmanden og mordbrænderen spredtes fra herredstingene hans rygte viden om, og da der var udlovet en klækkelig sum for hans pågribelse, så flygtede han ud af landet og drog langt af led, men 1702 var han atter i egnen og opholdt sig i Agerbæk.

7. decbr. 1703 var han stævnet for herredstinget, men mødte ikke. Nu blev der ribbet op i hans nye og gamle synder. Christen Moesgaard og flere andre vidnede, at den 16. septbr. 1703 havde han sammen med konen og med et langt gevær i hånden været inde hos folk i Donslund, og da havde han udstødt flere trusler mod Peder Smed, som han havde lovet ulykke og sagt, at »han ville gøre ham og hans hustru så blotte, som var de nylig kommen af moders liv, om han end derfor endnu engang skulle se Holland eller Hamborg,« og »hvor han kunne møde ham på veje, stier eller kirkeveje, skulle han skyde ham ihjel som en hund,« og »der skulle hos ham ikke blive sten på anden.« Om Bonde Madsen i Donslund, der var gift med en søster til Rasmus Pedersens kone, havde han sagt, at »hvis han kunne få ham at se ved hans tørvestak, skulle han skyde ham ned som en hund.« Samme dag havde han truet Bertel Sørensen i Donslund Fiskehuse med at ville sætte ild på hans hus, hvis han ikke føjede ham og stillede ham tilfreds. Bertel Sørensen havde lånt to slettedaler og givet ham. Til slut kom Peder Christensen Smed frem i retten og vidnede, at en tid efter hans mølle var bleven afbrændt, da kom Rasmus Pedersen ind til ham og sagde: »Nu haver jeg gjort eder skade, men vil I nu gøre mig tilfreds, så vil jeg aldrig gøre eder eller no-

gen af eders skade eller fortræd!« Af frygt betalte Peder Smed ham så 60 slettedaler.

Hvad herredstingets dom kom til at lyde på, ses ikke, og landstingets dombog er borte. Han er sikkert idømt en streng straf, men har nok ikke fået den. Formentlig har han set Holland eller Hamborg endnu engang. Hele historien taler tydeligt om datidens strenge kår, og om folks utryghed og frygt for skarnsfolk og nattemørke!

Bonden i modstand og selvhævdelse.

Gennemlæser man en række tingbøger fra slutningen af 1600-tallet og begyndelsen af 1700-tallet er det mest iøjnefaldende bondens elendige økonomiske forhold, beretninger om forsømte og øde gårde, om fæstere, der ikke kan svare deres afgifter og skatter, men må »tage posen og staven« og med hustru og børn må begive sig ud på tiggeri. Mindre iøjnefaldende, men meget bemærkelsesværdigt er det, at bonden i sin fornedrelse aldrig bliver retsløs ihvert fald ikke i Koldinghus rytterdistrikt.

Almindeligvis kendte bonden en hel del til loven inden for sit eget område. Han holdt hårdt på sin ret, gik til herredstinget med selv ubetydelige småsager som f. eks. når andres kreaturer var gået i hans korn, eller når han blev udskældt f. eks. for skælm, rakker eller ronnevæder. Han var ikke bange for på tinget at hævde sin ret overfor overordnede. Blev han selv anklaget, så var han slet ikke nem at arbejde. Fortielsens kunst forstod han til punkt og prikke med. Skulle han vidne i en sag, der ikke passede ham, så kunne han nok strække sig til at indrømme, at han nok havde set og hørt noget, men han »vidste egentlig ikke« besked. I den passive og næsten uovervindelige mod-

stand var han en ren mester. I forhold til pligtarbejde f. eks. den i Koldingegnen evindelige og meget byrdefulde ægtkørsel kunne han være særdeles vrangvillig, og adskillige fik bøder for »motvilje«. Højdepunktet for deres selvhævdelse og modvilje var, at de endog kunne sætte sig til modværge mod øvrigheden, når de mente, deres ret blev krænket. Herom følgende:

Husmand Jacob Nielsen, fæster under Estrupgård, rømte fra sit hus natten mellem søndag og mandag efter pinse 1704 med hustru og børn og alt, hvad han ejede. Landinspektør Adolf Clausen, ejeren af Estrupgård, lod ham tre gange efterlyse på Gørding-Malt herredsting, men da han ikke indfandt sig, blev han den 12. juni s.å. dømt som rømningsmand til at pågribes, hvor man kunne finde ham, og føres til »stavn«, og »hvem, der vidende huser eller hæler ham, skal tiltales, som de huser fredløs mand«.

Naboerne i Tuesbøl havde af vognsporene set, at Jakob Nielsen var kørt syd og øst på, men ingen vidste, hvor han var forsvundet hen. Et halvt årstid efter befinder han sig i V. Vamdrup, hvor bymændene havde antaget ham til hyrde, hvilket var meget dristigt gjort af begge parter så nær ved hans hjemstavn. Efterretningsvæsenet var den gang ikke så effektivt, men det var der. Man forbavses højlig over den sikkerhed, hvormed man da kunne f. eks. efterspore en hestetyv. Jacob Nielsens opholdssted blev da også på en eller anden måde røbet. 4. februar 1705 gav regimentsskriver Anders Hansen Rask tilladelse og ordre til at pågribe ham, og et mislykket forsøg blev gjort.

Natten mellem 5. og 6. februar drog en skare mænd og karle fra Eskelund, Estrup, Vejen og nogle fra Anst herred sammen med ridefoged Lorents Hansen for Estrupgård og Anders Hansen Risbøl som fuld-

mægtig for herredsfogden i Anst til V. Vamdrup for at overrumple og fange Jacob Nielsen.

Nattens begivenheder får man et indblik i gennem de beretninger, de stridende parter aflagde på nævnte herredsting 26. februar og 5. marts. Anders Risbøl, øvrighedens repræsentant, forklarede, at da de udsendte mænd kom til V. Vamdrup, opsøgte de hyrdehuset, som lå for sig selv i byen. Ridefogeden, to mænd fra Vejen og han selv gik ind i huset. Jacob Nielsen stod godvillig op, men hans hustru gjorde modstand.

Straks derefter kom bymændene og flere kvinder med forke, stager og vognkæppe i hænderne. For dem oplæstes nu rømningsdommen af 12. juni 1704 og rementsskriverens ordre af 4. februar 1705. Vamdrupmændene sagde »blandt anden vidtløftig snak«, at de skøttede ikke om nogen dom eller regimentsskriverens ordre. De ville beholde deres hyrde og selv svare til ham og selv skaffe ham tilstede, når det gjordes fornødent. Videre sagde de: »Dersom I tager ham bort, skal I få at se, hvorledes I kommer af byen!« Anders Risbøl erklærede, at for denne trusel om ulykke måtte de forlade rømningsmanden og af frygt rejse bort med uforrettet ærinde.

Niels Christensen af V. Vamdrup mødte i retten på samtlige medgranders og naboers vegne med et skriftligt indlæg, hvori det hed, at det var aldeles ikke, som de var beskyldt for, at »de skulle have forøvet og gjort vold og gerning til rettens store foragt« imod de to fuldmægtige og deres følge. Sandheden var, at en temmelig stor flok mænd var ankommen til deres hyrdehus og der først havde angivet, at de som ukyndige var faret vild på vejen, men dog ikke ville forklare, hvor de skulle hen. Noget efter angreb de hyrden med magt og ville bortføre ham, hvorfor

hyrdens hustru og børn »med råb og skrig gjorde stor larm og bulder på gaden og i byen.« Af den årsag blev folk vækket og forføjede sig til hyrdens hus, hvor de fremmede var ved at bemægtige sig hans person og bortføre ham.

I indlægget siges det: »Det kom os sært og underligt for, at de kom om nattetide, helst de, som haver lovlig forretning, plejer ellers at komme ved højlius dag og hellere om middag end om midjenat!« En bortførelse »på en sådan sær og umanerlig måde kunne de ikke billige«, med mindre de havde amtmand von Woydas tilladelse at fremvise, men en sådan tilladelse kunne de, trods flere begæringer, hverken få at høre eller se. En kopi af regimentsskriverens tilladelse kunne de heller ikke få. Men der blev oplæst et dokument, »af dem kaldet en dom«, og et andet, »som de sagde skulle være« regimentsskriverens tilladelse. Af disse grunde havde de nægtet at udlevere deres hyrde. Til sidst krævede de, at sagen blev henskudt under bøndernes egen øvrighed under Koldinghus amt, og at de to fuldmægtiges følgesvende ikke måtte få lov at vidne, da de efter loven var at betragte som villige vidner. Ni mænd fra V. Vamdrup havde skrevet under på dette, to var ikke stævnet, den ene af disse var kromand Peder Knudsen.

I retten fremhævede landinspektørens fuldmægtig kraftigt, at enhver som griber til væрге og gør forhindring mod øvrigheden skulle betale sin voldsbøde, tvende lod sølv og efter lovens 1. bog, 24. kapt., 29. artikel, 60 lod sølv for opsætsighed med tilgrebne væрге mod rettens folk. Det blev også af fuldmægtigen gjort gældende, at de Vamdrupmænd var vidende om, at Jakob Nielsen var dømt som rømningsmand, men trods denne dom og lovens paragraf 116 havde de huset ham, hvorfor han krævede, at de bur-

de lide som den, der huser fredløs mand, hvilket vil sige, at de skulle betale 16 lod sølv for den første nat, de husede ham, 32 for den anden nat og så fremdeles. (1 lod sølv var ca. $\frac{1}{2}$ rigsdaler).

Sagen kom senere et par gange for Anst, Jerlev og slaugs herredsting. Amtmand von Woyda på Koldinghus havde beskikket bønderne en forsvarer, som den 21. august s.å. i retten holdt på, at det ikke var så fuldkommen bevist, at de Vamdrupmænd skulle have gjort nogen ophævelse, mindre nogen skade enten med våben eller i anden måde, men alene havde taget i hænderne til egen fornødenhed, hvad de havde, »såsom en stor larm og tumult mellem dag og nat hastig påkom, og de ikke vidste, hvad det skulle betyde«. Desuden hævdede han, at der af anklageren var begået en fejl. Når der skulle eksekveres nogen dom fra proprietærgods, som Estrupgård jo var, så skulle det i forvejen have været stedets øvrighed, amtmanden, tilkendegivet; det var ikke sket her. Forsvareren mente derfor, at de Vamdrupbønder ikke alene burde fritages for landinspektørens tiltale, men endog burde have erstatning for processen og tidsspilde. Sagen ses ikke mere i tingbøgerne, så det vides ikke, hvorledes det gik Jakob Nielsen og bønderne.

Det var ikke eneste gang folk fra Vamdrup viste modvilje mod øvrigheden. I en sag om en ægttur^{*)}, som samtlige sognemænd skulle gøre med magasinmel fra Drabæks og Rolles møller til fæstningen Fredericia, viste de sig både tvære og drilagtige.

I H. K. Kristensens bog »Fra Koldingfjord til Blaa vandshuk« fortællés side 202, at to ryttere i 1778 kom til Brørup for at hente en karl, der var »overgivet« til soldat. De fandt og bandt ham og drog af sted, men

*) Fra Ribe Amt, XV, side 623.

blev snart indhentet af syv mænd, deraf de tre til hest. Disse tre red til Eskelund og kom tilbage med en snes mænd, som befriede fangen. Da rytterne ved aftenstid red gennem Eskelund by, blev de overfaldet af byens folk, der slog en arm i stykker på den ene rytter og et hul i hovedet på den anden. Det gik endnu mere drastisk til end i V. Vamdrup.

I disse beretninger er det ikke svært at se, hvem der holdt sig mest til loven, bonden eller øvrigheden, og som først påpeget kunne bonden være både vanskelig og selvhævdende. Det var nok sjældent, at han øvede voldelig modstand mod øvrigheden, men blev hans ret krænket, var han ikke bange for at gå imod sine verdslige, gejstlige og militære myndigheder. Tingbøgerne har mangfoldige beretninger derom.

En Skolefundats for Darum og dens Gennemførelse

Af Sigurd Kristensen (†)

Den 23. Marts 1735 oplyser den daværende Præst i Darum, Poul Curtz, at der allerede da blev holdt Skole i Darum. Som Skolestue benyttedes en Stue, der blev lejet hos en Mand i Byen, men Præsten siger, at det naturligvis vilde være bedre med et ordentligt Skolehus, der, som han fortæller, burde rejses paa en »Bancke tæt ved Kirken lidt sønden for«.

Vi ved, at Præsten fik sit ønske opfyldt, Darum fik et Skolehus, men ellers er der stort set Tavshed om Sognets Skolevæsen. Denne Tavshed brydes først godt 50 Aar senere, men da bliver der ogsaa for Alvor »Røre i Andedammen«.

Det startes med, at Præst og Provst Jens Jacobsen i en Skrivelse af 3. April 1788 beklager sig over, at det Skolehus, som Poul Curtz havde givet Stødet til at faa rejst, nu var saa daarligt, at der allerede i flere Aar ikke har kunnet holdes Skole i det. Degnen, som var Degn baade i Darum og Bramminge, har derfor maattet bruge et Værelse i sit eget Hus som Skolestue, hvad der har været en meget ufyldstgørende Udvej. Nu ønsker Præsten, at det uden Omsvøb skal befales Sognets største Lodsejere at bygge et nyt Skolehus, og det skal være af Grundmur, da Tømmeret er for dyrt, formedelst der er saa langt til nærmeste Skov.

Denne Skrivelse sender Jacobsen til Biskop Middelboe, der jo sammen med Stiftamtmanden er Stiftets

Skoledirektion, og Direktionen ser naturligvis ogsaa gerne, at Darum faar et brugeligt Skolehus, og allerede faa Maaneder senere (d. 24. Juli) tilgaar der de Herrer Lodsejere Besked om, at det nu er deres Pligt at sørge for, at Darum faar et godt Skolehus, som Distriktet trænger saa haardt til.

Største Lodsejer i Darum Sogn er Cancelliraad T. Øllgaard, Herre til Bramminge Hovedgaard, og det er saa nok ham, der leder det forberedende Arbejde med at bestemme, hvordan Huset i alle Maader skal indrettes og udstyres, og han fremkommer med en meget detaljeret Fortegnelse over, hvor meget Materiale og af hvad Kaliber der skal anvendes.

Og derefter kan Bygningsarbejdet altsaa udbydes i Licitation, hvilket sker den 29. April 1789, og samme Dag og Sted skal der holdes Auktion over den gamle Skolebygning, som det er nødvendigt at faa væk i en Fart, da den nye Bygning skal ligge paa den gamles Plads. Byggeriet blev Provst Jacobsen tilslaaet for 143 Rdl., og han overlod det straks til Øllgaard.

Saa fik Darum Skoledistrikt altsaa et nyt Skolehus, men en Skolefundats, der kunde lægge alt vedrørende Skolevæsenet i Sognet i en fast Ramme, saa alle Parter vidste, hvad de havde at rette sig efter, fik det ikke og det ser heller ikke ud til, at det nogen Sinde havde haft det før. Derimod fik de en ny Degn og Skoleholder i Stedet for »vores prisværdige gode gamle Signr. Peder Aschou, som har været Degn og Skoleholder i over 50 Aar her i Darum«.

Det »prisværdige« ved ham var utvivlsomt, at med ham havde de kunnet faa det, som de selv vilde. Den nye Mand*) var ikke nær saa rar. Han stillede For-

*) Severin Bierrum, søn af herredsfoged Henrich Ernst Bierum i Skads m. fl. herreder og hustru Edel Windfeld. Degnen

dringer. Han hed Severin Bierrum og havde, før han blev Degn og Skoleholder, haft en Gaard paa 8 Tdr. Hartkorn, men den havde han maattet afstaa, da han ikke kunde klare Skatter og andre Afgifter. Da han blev Degn og Skoleholder i Darum, troede han, at han var kommen i Havn, men han opdagede hurtigt, at han snarere var kommen fra Asken og i Ilden. Han lider ganske simpelt Nød, og da der altsaa ingen Skolefundats findes, har han ikke noget bestemt at holde sig til, naar han stiller rimelige Krav til Distrikts Beboere. Severin Bierrum kom til Darum i 1793. Han holder ud et Aar i et forgæves Haab om, at »noget skal vise sig«. Saa har han ikke Taalmodighed og Kræfter til mere og forfatter en Bønsskrivelse til Skoledirektionen.

I Skrivelsen til disse høje Herrer forklarer han, at Skoleholderiet kræver al hans »Tid og Flid«, men da han jo ogsaa har Degneembedets Forretninger at passe, kan han ikke altid »beopagte« Skolen, hvorfor han er nødt til at holde en Medhjælper, og ham har han faktisk ikke Raad til at have, eftersom han selv og hans Familie ikke engang har nok til det daglige Brød.

Saadan kan det ikke blive ved at gaa og derfor beder han indtrængende om, at der maa blive oprettet en Skolefundats, saa Lov og Ret kan komme til raade.

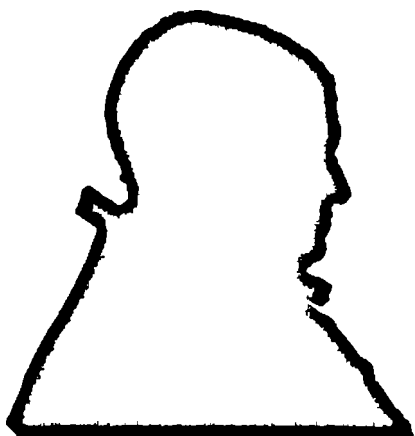
☆

Skoleholderens Skrivelse ledsager Provst Jacobsen med en »underdanigst Erklæring«, og sammen med

var ligesom sin fader student fra Ribe, tog eksamen 1775. Han havde haft forskellige gårde på egnen og kom til Darum fra Alsbrogård i Hunderup sogn og medbragte af sin besætning kun en gammel broget hest, som han lod skyde samme efterår. Hans enke levede i mange år hos en datter og svigersøn (Peder Bomm) i Sønderby. (Red.).

Bierrums Brev resulterede den da ogsaa i en Skolefundats. Her er Erklæringen:

»Er Skoleholderens Pligter vigtige? – Er deres Embede et særdeles besværligt og trælsomt Arbejde, ej alene med at lære de unge de første Elementer i Kristendommen, men fornemmelig og derudi at gjøre Sandheden fattelig og følgværdig, saa burde og Skolelæreren, hvor det kan ske, bedre aflægges end som hidtil, paa det at Lysten ikke skal tabes, hvoraf Følgen unægtelig vilde blive denne: at den herskende Uvidenhed og Vankundighed vilde gjøre Guds Kirkes Tilvækst uendelig Afbræk, og Staten opfyldes med Borgere, der ikke kendte Pligterne, kort, med Borgere uden Dyd og Guds frygt. Paa den usleste Fod har Darum Skole staaet i en Række Aar, fordi Skolelæreren ikke bekymrede sig for sin Ret og sine Pligter (her er Tale om den »prisværdige« Aschou), ligesom og Forældrene ikke bar den christelige Omhyggelighed for deres Børns Opdragelse i Herrens Frygt, idet de glemte at dele allehaande godt med dem, der underviser. Degnen lejede snart én snart en anden til at beopagte Skolen, da han formedelst Alderdom ikke selv kunde, og til sidst gik det saa vidt, at unge Personer paa 18 til 19 Aar agerede Skoleholder, og herved viste Forældrene sig ganske foragtige og rolige, ja troede, at det var nok, naar de kunde læse i en Bog, naar de skulde konfirmeres; derimod var Skrivning og Regning det eneste, Forældrene bekymrede sig for, at Børnene kunde fuske udi. Saaledes var Skolevæsenets Forfatning i Darum, indtil jeg for 4 Aar siden fik en nogenlunde dueligt Subjekt til at forestaa Skolen. (Men vedkommende tjente ikke nok til Kost og Logi. Og det gør Bierrum heller ikke, saameget mere som han er nødt til at

Provst Jacobsen.

holde sig en Medhjælper). – Langt fra at han holder sig en Medhjælper af Magelighed. Nej, det Vidnesbyrd kan jeg give Degnen, at han aldrig sidste Vinter forsømte at være i Skolen, naar andre Embedsforretninger ikke fordrede hans Fraværelse.

Nu er Darum Degnekald ganske ussel. Men naar Skoleholdet blev sat paa en bedre Fod end som hidtil, kunne en Mand leve deraf. Men skal dette ske, maa en Skolefundats oprettes; thi en stor Del af Darums Beboere er et haardt Folk, som ikke . . . lader sig overtale til at gjøre Forandring i deres gamle Sædvaner.«

Og saa fortæller Provsten, at der i Darum Skole-distrikt er 70 til 80 »skolepligtige« Børn, men kun Halvdelen møder i Skolen. Forældrene holder Resten hjemme for at spare Undervisningspengene. Den Ting og Skoleholderens Næringsssorger kan der kun bedres ved Hjælp af en Skolefundats. Vel forudser Provsten, at mange Fortrædeligheder vil møde ham, hvis der oprettes en Skolefundats, men en Fundats er nødvendig, baade for Skoleholderens Skyld og for Ung-

dommens bedre Oplysning, og derfor er han villig til at tage Fortrædelighederne med i Købet.

Da Biskop og Amtmand havde læst disse Skrivelser, gav de omgaaende Befaling til, at der skulde oprettes en Skolefundats for Darum. Arbejdet dermed tilkom Provst Jacobsen og de to Lodsejere Øllgaard til Bramminge og Kampmann paa Sneumgaard, og ingen kan sige, at de tog sig Arbejdet let, og Mage til Skolefundats vil man sikkert forgæves søge efter i noget andet Skoledistrikt.

Den er gengivet i sin Helhed i J. P. Nielsens Bog: »Fra Darum Sogn«, saa her skal kun bringes et Referat.

Skoledistriktet omfattede Store og Lille Darum med Udflyttere. Skolen paa 4 Fag var sammenbygget med Degneboligen, og Distriktet paalagdes at holde den i sømmelig Stand. Degnen eller en Medhjælper, som ved en Prøve er befunden duelig, skal undervise hele Aaret, undtagen Juli–September Maaneder og i de korteste Dage fra Thomasdag (21/12) til Helligtrekonger, dog skal Degnen ogsaa undervise i de nævnte Maaneder, hvis der melder sig 6 Børn. Fra Mikkelsdag til Maj skal han holde Medhjælper, dog maa han ikke selv tage fri uden Provstens Tilladelse. Der undervises i denne Tid fra Kl. 9–12 og 1–4, Resten af Aaret Kl. 7–11 og 2–6. Ingen andre maa holde Skole i Distriktet. Fagene var Religion, Skrivning og Regning, hver Onsdag Eftermiddag visiterede Sognepræsten og da katekiseres. Der mulkteres for Forsømmelser, og der ophænges »en sort Tavle, hvor de forsømmelige, efterladende, uopmærksomme og ulydige Børns Navne til deres Beskiemmelse og til Varsel for deres Meddisciple antegnes,« og Navnene maa ikke slettes, før der mærkes Forbedring. I en indbunden Bog indfører Præsten Navnene paa Børn, der udmær-

ker sig ved de ugentlige Eksaminer, og Navnene oplæses i Kirken. Til Forskrifter og Diktater tages Stykker af landbrugsfaglige Bøger eller »Almue-Bøger«, og Regneopgaverne skal ligeledes dreje sig om Landbrugsøkonomi. De dygtige Børn skal i visse Timer læse Bøger fra Skolens Bibliotek. To Gange ugentlig skal Degnen ved Skolebørnenes Hjælp »lufte og rengjøre« Skolestuen »for desbedre at conservere sin og Lærlinges Sundhed«.

Fattige Børn skal undervises gratis. Foruden Tavlepenge, Lysepenge, Bøder og Gaver til Skolekassen skal hver Inderste, der kan fortjene Brødet, betale 4 Skilling, hver Karl over 16 Aar 3 Sk. og hver Pige 2 Sk. Som Skoleholder skal Degnen have 6 Rdl. Der skal indkøbes Skolebøger til fattige Børn samt til et Bibliotek, navnlig Bøger fra Landhusholdningsselskabet. Degnen skal for »sit idelige Arbejde og Møje samt en Substituts Anskaffelse og Holdelse« have af Gaardene 5 Sk. pr. Td. Hartkorn, og hvert Bol 12 Sk. og af et Hus 8 Sk., enten Beboerne var Selvejere eller Fæstere, og enten de havde Børn eller ikke. Desuden skulle hvert Barn aarlig betale 4 Sk. i Indgangspenge af dem, der læser. Skal Barnet tillige lære at skrive, betales yderligere 2 Sk. ugentlig, skal det ogsaa regne 3 Sk. ugentlig. Som nævnt skulle fattige Børn ikke betale, men Læreren have en mindre Godtgørelse af Skolekassen.

Endelig udlægges et Stykke Jord til Degnen, belejligt ved hans Bolig, da han ved Udskiftningen blev berøvet sin Ret til græsning. Indtil dette sker, betales i Græspenge 4 Sk. aarlig af hver Td. Hartkorn i Store Darum By, hvor der var 228 Tdr., endvidere til Vinterfoder 1 Lispund Mærskhø og 1 Lpd Halm af hver Td. Hartkorn. Hver Mand, som havde Heste og Vogn, skulle levere et Læs gode Klyne à 16 Snese til

Skolens og Degnens eget Brug, Bols- eller Husfolk skal samtidig sætte Klynene i Stak eller Lade. Det paalagdes Sognefogden at sørge for disse Bestemmelers Gennemførelse.

Fundatsen, der sikkert først og fremmest er Provst Jacobsens Værk*), er »forfattet efter bedste Skiønnen- de« og er underskrevet af Jacobsen, Øllgaard og Kampmann og godkendt af Stiftsøvrigheden 12. December s. Aa.

Det var altsaa den 12. December 1794, at Darum endelig fik en Skolefundats, men der gik godt og vel et Par Uger, før Sognets Beboere fik at vide, hvad der stod i den. Søndagen mellem Jul og Nytaar læste Provst Jacobsen det approberede Værk op for sin Menighed i Darum Kirke, og der er ingen Tvivl om, at han gjorde det med bange Anelser, og Virkningen stod da heller ikke tilbage for hans Frygt. Fundatsens Bestemmelser vakte – med et mildt Udtryk – Vrede hos hver Mand i Sognet og var det selvfølgelige Samtaleemne, hvor to eller flere Mænd mødtes. Vreden og Forargelsen gav sig endelig (den 9. Januar) Ud-

*) Jens Jacobsen, født på Fanø 1752, søn af gæstegiver Jacob Nielsen og hustru Anna Schmidt, student fra Ribe 1775, cand. theol. 1779, res. kapellan i Borbjerg 1780–85, præst i Darum 1785–1826, kort efter ankomsten hertil blev han provst, gift 1° med Ingeborg Margrethe Borch, 2° med Ingeborg Margrethe Warthoe. Han døde 8/11 1826. Han var udpræget rationalist, og som disse virkede han alvorligt og ivrigt for oplysning og almenvellet, indførte Evangelisk-Kristelig Salmebog. Han var alvorlig, streng og uforfærdet. Han revsede menigheden fra prædikestolen, når han fandt, at nogle gik uden for dydens og pligtens vej. Han kørte i kaleche til annekset Bramminge og havde da degnen med. De store helligdage var der altid sidst gudstjeneste der og først gudstjeneste 2. helligdag. Så overnattede provsten og degnen på Bramminge Hovedgård, fik god beværtning og en L'hombre med herremanden.

(Red.).

tryk i en »Underdanigst Klage«, hvori det dog er saa som saa med Underdanigheden, skønt Klagen er rettet til Biskop og Amtmand, der jo ved at approbere Fundatsen er lige saa skyldige som dens tre Forfattere. Bøndernes Klage har 53 Mands Underskrifter.

Bønderne finder det aldeles urimeligt, at Degn og Skoleholder Bierrum for Eftertiden skal have saa store Indtægter, som Fundatsen bestemmer. De var store nok i Forvejen, saa Manden »ved en ordentlig Husholdning meget godt kan bestaa uden Tillæg«. Og det mener Bønderne, at de kan bevise ved at henvise til deres gamle Degn Peder Aschou, der i over 50 Aar har klaret sig under de samme Forhold. – Bønderne gennemgaar i deres Skrivelse alle de »utaalelige« Udgifter Fundatsen paalægger dem. De tre Forfatteres Mening maa jo være, at Bønderne skal ruineres, mens Degnen derimod »skal sættes i uendelig Velstand«. – Mon de tre Forfattere »har nogenledes set til Bondens Tarv, om dette kunde være taalelig for Bonden, mon disse har gjort et Forsøg, hvor meget der kan udkomme af Bondens Aulings-Bedriver, hvad Møje og Arbejde tager ikke Bondens Avl, burde han slet intet have derfor. Vi vil herved fremsætte dem en rigtig Regning over hvor bekostelig 1 Td. Hartkorn kan være at lade drive, naar der lejes dertil –, ligesom og Indtægts-Beregning, hvad det kan indbringe.«

Det gør de saa, og det Resultat, de kommer til, viser, at det koster 38 Rd. 1 Mk. 8 Sk. at drive een Td. Hartkorn. Den samlede Indtægt bliver 45 Rd. 3 Mk., hvilket giver et beskedent Overskud paa 7 Rd. 1 Mk. 8 Sk. Og saa maa de nok have Lov til at spørge: »Vil det være for meget til Extraskatter og mangfoldige Udgifter til Fogder og Skriver, til indfaldende Misvækst; hertil vil svares, dette maa udbringe mere;

giøre et Forsøg var mere passende dertil. Denne nuværende Degn Bierrum, som ejede en Gaard paa 8 Tdr. Hartkorn tæt for han kom til Darum, maatte nødes til at sælge denne, fordi han ej kunne bestride de kongelige Skatter og Udgifter, – er derfor vores allerunderdanigste Bedende, at Hr. Biskop og Stiftsamtmand von Hellfried ville bestemme en taaleligere Bestemmelse angaaende Skolen. Vi forvente en naadig Bønhøring af Højbaarne Herrer, paa det vi ej skulle forurolige vor naadige Konge herover. – Herrens Velsignelse være over Dem!«

Stor Darum Sogn d. 9. Januar 1795.

(Og altsaa 53 Underskrifter).

Bøndernes Paastand om, at Bierrums økonomiske Forhold var gode nok, og at hans Vanskeligheder skyldtes en uordentlig Husholdning var nu næppe rigtig. I efterfølgende Brev giver Bierrum paa ny en Skildring af den Elendighed, han er geraadet i, og Provst Jacobsen giver ham altid Medhold:

»Næsten kan 8 uger løbe bort, siden jeg indgav en underdanigst Ansøgning til den høje Direktion for Skolevæsenet i Ribe Stift angaaende min endnu uafgjorte Skolefundats, og hvorpaa jeg ej endnu har bekommet Svar, nødes altsaa til at bebyrde de høje Direkteurer med ny Klage. – Hvorfra skal jeg faa Høe og Halm til mine Kiøer, mit lidet Foder, som Hr. Provst Jacobsen har laant mig, er for længst medgaaet, og til denne Dag maa jeg takke Hr. Provst Jacobsen, at mine Kiøer ej er solgte, da han daglig har laant mig lidet, at ej mine Kiøer skulde vansmægte af Hunger, eller at jeg skulde af Mangel paa Foder sælge dem. Nu vil det ophøre, da han selv befrygter

Mangel, helst den strænge Vinter tager sin Begyndelse. Jeg mangler nu ej alene Foder, men Ildebrændsel begynder at gaa med, just nu Vinteren tager sin Begyndelse, og det bliver meget uundværligt. Selv at anskaffe det af mine ringe Indkomster som Degn har jeg ej Evne til, da det lidet, jeg modtager, næppe kan strække til at ernære 5 Munde daglig. Snart skal min Medhjælperes Løn betales; hvorfra skal det alt tages. Intet har jeg faaet for mit Arbejde for det forbigangne Aar ved Skolen, og det tegner, at jeg for dette Aar ej heller faar noget. Følgerne vil altsaa blive at sælge alt, ja Dynen af Sengen, og mine stakkels Børn vel til sidst at betle. Kan en tungere Skiæbne tænkes for en Mand, der har opofret sig til Studeringer, for mine stakkels Børn er min største Klage, var jeg alene, hvorover skulde jeg da beklage mig. Uden Nærings-sorger kunde jeg leve fornøjet, nu maa jeg daglig græmme mig, at jeg skal arbejde for Skolen, koste og lønne en Medhjælper uden Hensyn, hvorfra Betalingen skal komme. I Stedet for Kærlighed og Højagtelse af mine Sognefolk spores nu kiendelig Ligegyldighed og Foragt. Dette er en Følge af deres Overhørighed med den høje Øvrigheds Bydende. Kan de ringeagte Øvrigheds Bydende og tilsidesætte den Ærbødighed, som man skylder sine Foresatte, hvad maa jeg da ej vente, som er ringe anset i deres øjne. – Jeg beder underdanigst, at den høje Direktion endelig vil gjøre mig en naadig og hastig Resolution, da min Nød og Trang er større, end nogen uforsøgt kan forestille sig.

I Haab herom er jeg med dybeste Ærefrygt

Darum Degnebolig, den 11 Fbr. 1795.

Bierrum,

Degn og Skolelærer for Darum og Bramminge.

Klagen fra Bønderne bevirkede, at Skoledirektionen, altsaa Biskop og Amtmand, tog Affære, hvilket bestod i, at de den 20. Januar gav Birkedommeren for Hunderup Birk, Raadmand Lund af Ribe, Ordre til at sammenkalde de tre Skoleforstandere (Provst Jacobsen, Øllgaard og Kampmann) og Repræsentanter for Darums Bønder til et møde »for at overlægge de af Sognet mod den oprettede og approberede Skolefundats opgivne Ankeposter ... og om muligt at tilvejebringe en Harmonie til Fundatzens Stadfæstelse«.

Birkedommer Lund forhastede sig ikke. Mødet fandt først Sted den 13. Juni, og det førte ingenting til. De tre »Skoleforstandere« mødte slet ikke, derimod kom der Repræsentanter for Bønderne, men naar kun den ene Part er til Stede, kan der jo ikke saa godt komme en Forhandling i Gang og opnaas et Forlig. Men Lund gav sig dog paa egen Haand til at drøfte Fundatsen med de tretten mødte Bønder, hvis Navne han samvittighedsfuld opregner. Bønderne fremsatte deres Anker over Fundatsen, og i nogle af disse var der faktisk god Mening. Fra Lille Darum sagde man, at de ikke vilde sende deres Børn til Skole i Stor Darum. Vejen var for lang og for farlig, »da den gaar over et Kær og mange store Grove« (formodentlig Grøfter). De har hidtil selv arrangeret sig med en Skoleholder, og det ønsker de at blive ved med. Fundatsens ottende post ønsker de alle helt slettet, »thi offentlig Beskæmmelse af den Art vilde ikke befordre noget godt, men have skadelige Følger. – Forser et Barn sig, bør det straffes med Riis og ej sættes til Haan i Skolen eller i Kirken«.

Fundatsens Bestemmelser om, hvad Bønderne skal betale til Skoleholderen, finder de ganske urimelige. De vil betale som hidtil, og det er ogsaa mere end

nok, især da fordi »den nuværende Degn og Skoleholder i Stor Darum ikke er skikket til Skoleembedet. – Skulde Byen derimod i Fremtiden blive forsynet ved en duelig Skolelærer, da skulde Beboerne ikke findes uvillige til at forbedre Skolelønnen i Penge, saaledes at han skulde og kunde blive fornøjet, kuns at saadant maatte overlades til Distriktet selv, og de deri have den fornødne Frihed«.

Birkedommeren havde ikke Fuldmagt til at tilbyde Bønderne noget som helst, saa da de Herrer Skoleforstandere stadig ikke indfandt sig, »blev Forretningen sluttet«.

Man var altsaa lige vidt, men det kunde man jo ikke stoppe op ved, og derfor blev der indkaldt til et nyt Møde, der blev afholdt den 17. Oktober, og ved den Lejlighed mødte Skoleforstanderne op, og fra Bøndernes side kom der 11 mand. Bøndernes Stilling var i det store og hele som ved Mødet den 13. Juni, men de fremkom dog med enkelte Indrømmelser, for som de sagde, at skønt de var meget misfornøjede med Fundatsen, foretrak de dog en mindelig Afgørelse fremfor vedvarende Strid. – Men da de tre Skoleforstandere holdt fast paa Fundatsen i alle dens Enkeltheder, kom det ikke til Forlig, skønt Birkedommeren gjorde sig hæderlige Anstrengelser for at forene Gemytterne. – Kort Tid efter Mødet afgiver Birkedommer Lund en skriftlig Erklæring. Han er kommen til det Resultat, at den Paragraf, der vist nok irriterer Bønderne mest er de 5 Sk. pr. Tønde Hartkorn, men her holder Birkedommeren med Fundatsen. Derimod holder han med Bønderne med Hensyn til den foreslaaede Anvendelse af en sort Tavle i Skolestuen og offentlig Ros og Dadel i Kirken. Han skriver: »Af offentlig Beskæmmelse kommer næppe noget godt, og offentlig Ros skeer gerne paa 3die Mands

Regning. Mig synes, at Straf og Ros burde overlades til Skolelærerens Conduite under Sognepræstens Opsyn, og da behøves hverken den af Beboerne saa forhadte Tavle eller Protokol. Den flittige og den dumme vil alle Tider ved den ugentlige Examination blive kiendt, og deri kan de finde deres Ros eller Straf.« – Og her maa vi jo give Lund Ret frem for Skoleforstanderne.

Den 20. Oktober 1795 sender Provst Jacobsen Biskop Middelboe en Skrivelse angaaende Mødet den 17. Han fortæller, at han og Øllgaard og Kampmann søgte at overbevise Bønderne om, at Fundatsens Bestemmelser ikke var trykkende for dem og ikke gav Degnen særlige fordele frem for andre Degne, men det viste sig helt umuligt at »bringe dette halsstarrige Folk til Overbevisning herom«. – Fundatsen er snarere en Byrde for Skoleholderen end for Bønderne, mener Provsten. Han forklarer ogsaa, at Beboerne tilbød at betale – i Stedet for Fundatsens Pengeansættelse – 4 Skilling i »Indgangspenge« og tre Mark i »Skoleløn pr. skolesøgende Barn«, og saa skulde der kun holdes Skole fra Oktober til Maj, og Børnene skulde kun gaa i Skole fra deres syvende til deres tolvte Aar. Bønderne har tilsyneladende været venlige nok over for de Fattige, thi de erklærede, at de vilde gaa med til, at Sognet betalte for deres Børns Skolegang. »Men ack! mange 1000 Ulykker og Fortrædeligheder vilde deraf flyde for mig især saa vel som for mine Succesores«. Provsten forudser med Bestemthed, at der mellem ham og Bønderne vilde blive Uenighed om, hvem der var saa fattig, at de ikke selv skulle betale. Provsten maatte deraf vente sig »evige« Skriverier og Disputter og Chicaner, og det i den Grad, at der for ham ikke længer vilde være nogen Glæde ved Embedet, »thi skulde Bonden ene raade

for Skolevæsenet, hvad vilde vel en Præst udrette især til Oplysningen«. – Nej, siger Provsten, fornuftige Folk maa indrømme, at det næppe er muligt at lave en bedre og rimeligere Fundats end den saa omstridte for Darum, der virkelig er forfattet »med det modneste Overlæg«, og derfor bør gennemtvinges. »Lad være, jeg forudser alle de Fortrædeligheder, der vil møde mig herudover, ikke desto mindre vil jeg af mit Hierte hellere ønske at lade Fundatzen i det hele blive i sin Kraft, end som at nogen Forandring derudi skulle ske, hvorved Bonden daglig kunde forvolde mig Chicaner, og disse maa jeg vente i Hobetal, og som snart vil giøre en Ende paa mine Dage, naar disse højst urimelige og uretfærdige Besværinger skulde finde Gehør. – Nej, naadigste Hr. Biskop, sørg for, at sligt ikke sker. Men at Fundatzen maa blive i sin Kraft. Sandelig, den største Hob af Darum Beboere vilde da velsigne Dem! [Det kan Provsten da vist næppe mene.]

Mit trættende Brev beder jeg undskyldt.

Jacobsen.«

For øvrigt mener Provsten nu, at det bedste vilde være, at Darum Skolesag blev overgivet til det højkongelige danske Cancellie paa det at Sagen kunne komme til Endelighed.

Provst Jacobsen forsøger ogsaa at faa Sognefogeden til at inddrive de hidtil ikke betalte Afgifter til Skolevæsenet. Her er Sognefogedens Svar: »Denne Ordre har jeg rigtig bekiendtgjort for Sognets Beboere, men deres eenstemmige Svar var, at de aldrig nogensinde vidste, at nogen Præst kunde bebyrde dem eller deres Børn eller Tyende med nogen Skatter eller Udgifter til Skolen, allerhelst da de har hørt noget læse af Prædikestolen angaaende en oprettet Skolefundatz af de

tre største Lodsejere, men ved deres Besværing over dette, saa er samme gienkaldet til nærmere Forhør, hvorfor alle benægter Hr. Provst Jacobsens Fordring. Saaledes er Sognets Odrel Dette tilstaaes af

Thomas Hansen, Sognefoged.«

Hvordan gik det nu under alt dette med Skolegang og Undervisning? – Det faar vi lidt at vide om i et Brev, som Bierrum sendte Biskoppen. Han fortæller deri, at der i Vinteren 1794–95 mødte 31 Børn i Skolen, Resten af ca. 80 skolepligtige viste sig slet ikke. Med Sommerskolen i 95 gik det meget værre, skønt Provsten fra Prækestolen formanede Menigheden. Da Skolen skulde begynde (den 8. April) kom der kun et Par Stykker; de holdt ud i nogle Dage, men saa blev ogsaa de væk, og saa var der ikke andet at gøre end at lukke af og afskedige den lejede Medhjælper. – Det er jo til for Skoleholderen at fortvivle over: »Hvor længe kan jeg holde dette ud, naar Udgifterne langt overstiger Indtægterne. Naadigst Øvrighed, Forbarm Dem dog over en Mand med Familie, som ellers ganske maa undertrykkes af et haardt Folk, thi skal mine sognefolk saaledes behandle mig, maatte jeg jo før jo hellere se mig udryddet af de levendes Tal end som uforskyldt at lide Hunger og Kulde.»

Dette Brev var til Bispen. I December 95 anraaber Bierrum Sognefogeden om at nyde Retfærdighed. Det kom der følgende Svar paa: »Da jeg hafde ladet samle Darum Beboere ved Tromme Slag og forelagt Skolefundatzen og er ogsaa bekiendtgjort i Lille Darum og Brandgaarden, men er ikke med den tilfreds, og jeg haver og tilsagt de Syndergranlaug-Beboere om Høe og Halm til Degnen, som skulde have været leveret i Morgen (den 19. Decbr.), men de nægter at give det, da de siger, at de ikke kan udstaa den Byr-

de at betale, som Fundatzen indeholder, og derfor udebliver med det.«

Saadan kan det naturligvis ikke blive ved at gaa. Birkedommer Lund mener (28. Januar 1796), at Beboerne i deres Meninger vedrørende Skolevæsenet er meget »vklende«, og fortsætter: »I mine Tanker er det tomme Udflugter og en stiv Egensindighed, der styrer deres Handlinger. Og da ingen af disse fortjener Opmærksomhed, saa indstilles underdanigst, om ikke Bierrum bør befales at indgive en nøjagtig og paalidelig Restanceliste overensstemmende med den approberede Fundatz til Stedets respective Amtmand, og Beboerne derefter erindres om Betaling inden en fastsat kort Tid af nogle Dage under Executions og Udpantnings Tvang efter Anordningerne, og at saadan Resolution maatte Districtets Beboere forud bekiendtgøres.«

Om en saadan Udpantning fandt Sted, ved jeg ikke, men den 1. juli blev Skolefundatsen uændret »kongelig approberet«.

Saa ebber Uroen ud; der bliver normal Skoleundervisning i Darum, og Bierrum faar Raad til at stille sin og sin Families Sult og fyre i Kakkelovnen om Vinteren i de Aar, han endnu er blandt »de levendes Tal«.

I hvert Fald i en enkelt Henseende kom Darum Landsbyskole i fornem Særklasse, hvad vi kan faa Besked om ved at læse et Brev af Provst Jacobsen. Brevet er fra 1807: »Da det er mig ved Darum Sogns kongelige allernaadigste confirmerede Skolefundatz af 1. Juli 1796 paalagt i Tidens Længde at anskaffe af bemeldte Sogns indrettede Skolekasse et Bibliotek af adskillige almenyttige og lærerige Skrifter, som jeg nu og imod al Forventning har været saa lykkelig at erholde, idet fornævnte Skole nu ejer en Samling

af 115 Bind foruden en aarlig Anskaffelse af de befalede Lærebøger for fattige og uformuende Børn i dette Skoledistrikt, som gunstigst erfares af vedlagte. Saa siden jeg har bragt det derhen, at Darum Skole nu ejer et Bibliotek, som næppe nogen Landsbyskole kan fremvise, saa er endnu det Ønske tilbage hos mig, at dette Bibliotek ej alene maatte blive mere almennyttigt ved at indrettes til et Laanbibliotek for Sognet, men og, at det allernaadigst maatte vorde mig tilladt aarlig af Darum Sogns Skolekasse at maatte kiøbe nogle Exemplarer af den nye evangeliske christelige Psalmebog til Brug ved den offentlige Gudstjeneste her i Darum, dog uden at Bibliotekets Forøgelse maatte tilsidesættes. Til den Ende tager jeg nu herved den underdanige Frihed at bede, at dette Stiftets Høje Herrer Skole-Direkteurer vilde paa det kraftigste anbefale mit allerunderdanigst vedlagte Forslag, førend jeg vedlægger det for Tronen, da jeg ingenlunde tvivler paa, at jeg jo samme vil geraade til en videre udstrakt Kundskab, mere Oplysning og Gudsfrygt, hvorpaa vor allerviseste Regierings Omsorg er uafladelig spændt.«

Den i 1796 approberede Skolefundats gjaldt indtil videre. Den ny Skolelov 1814 og dens Ikrafttræden oplever Bierrum ikke. Han dør i 1813 og efterfølges som Degn og Skolelærer af en Mand ved Navn Peder Christensen, der har Seminarieuddannelse, dimitteret fra det »Brahetrolleborgske Skolelærerseminarium« 1808. Han kaldes Overlærer. Der er altsaa ogsaa en »Underlærer«. Han hedder Peder Jacobsen. Han er »i Følge den kongelige Indtegnelse af 6. Fbr. 1810 undervist i Hr. Pastor Mathiesens Institut i Allerup Præstegaard«.

Indberetningen fra Provst Jacobsen i Anledning af de nye Skoleforhold slutter han med Ord, der viser

os, at hans Tillid til sine Sognebørn ikke er vokset i Aarene, der er gaaet:

»Maatte nu samme finde nogenledes den høje Direktions Bifald, vilde det være mig særdeles kært. Mit Sognefolks Bifald kan ikke ventes, meget mere vil Belials Bække strømme ud over mig saa vel som (over) den gode Christensen (Overlæreren). Men dette er ikke den første Gang, jeg har været i denne Skole.«

Småstykker

ROBORGHUS

Roborghus er et velkendt navn på Esbjergegnen og var det måske endnu mere for en del år siden. Den smukke og særegne plet Roborg Strand i Tjæreborg sogn drager endnu folk til sig fra by og land og kan få dem til at starte bilen en sommersøndag med Roborg som mål. Det er en særpræget plet, omkranset af buskads og med det vide udsyn over Vadehavet med Fanøs klitter i baggrunden.

Det Roborghus, vi ældre her på egnen husker så godt, var en køn gammel stråtækt gård med facade ud mod havet, mod syd. Den var tillige privilegeret kro med en rigtig krofatter og kromutter; det var Anders og Laura Roborg, der gerne kom frem i døren og bød gæsterne velkommen. De to er nu forlængst borte. Roborghus brændte juledagsaften 1922, mens Laura og Anders Roborg var på julebesøg hos familie i Tjæreborg. Dermed var den gamle kros saga ude.

Der havde da været privilligeret kro i ca. 100 år, og før den tid var der smugkro. Endnu tidligere var her en ubebygget ladeplads. Der har været gisnet om, at der i meget fjerne tider har ligget en borg herude, »rimeligvis opført for at værne landet mod sørøvere«. ¹⁾ Men der er intet, der tyder på det uden navnet. Og det er slet ikke sikkert, det gør det, for ordet borg betyder ikke altid fæstning, det kan også betegne en banke. Men stedet er benyttet som ladeplads gennem lange tider. Når Roborg overhovedet blev en la-

deplads, skyldes det, at en gren fra Grådyb har sendt en lille lo eller sejlrende her ind gennem Vadehavet. Sejladsen kunne undertiden være vanskelig. 1851 berettes, at et skib med trælast til Roborghus måtte opgive Grådyb og sejle ind gennem Knude Dyb.

Et bevis for at ladestedet tidligt har været kendt og benyttet fremgår af, at svenskerne, ifølge Arne Sundbo, i Torstenssonsfejden 1645 lod deres skibe anløbe Roborghus. Her hentede Fanøskipperne tøv og klyne til deres brændselsfattige ø. Bønderne kom kørende med dem fra de store Ravnsø og Grimstrup moser og også fra Skast sogns østlige del. Bønderne kørte ud i Vadehavet med tørvene og læssede dem over i Everterne. 1859 bragtes der ialt 1.769 læs tøv fra Roborghus til Fanø. En vigtig vare, der lossedes her, var tømmer. Hertil og til Ballum kom der skibe fra Norge med træ til vor skovfattige egn.²⁾

Mærkeligt var det ikke, at både skipperne og bønder kunne blive tørstige, når der var »ølskyer« oppe. Man savnede en kro, et udskænkingssted. Og så blev Roborghus bygget. Det var herremanden på Krogsgård, amtsforvalter Jørgen Bruun, der først opførte en bygning her. Han skriver nemlig om Roborghus i et skøde 1757: »et af mig for nogle år siden på den grund ved strandovren, Råbjerg kaldet, opbygte nyt hus, bestående af 9 fag mur og bindingsværk af egetømmer forneden og fyrretømmer i overdelen.«

Dette 9 fags hus er ganske sikkert det første hus på stedet. Deraf kan man forstå, at det gamle sagn om, at Kai Lykke skulle have opholdt sig en tid herude³⁾, ikke kan være rigtigt, da Kai Lykke døde allerede 1702.

Antagelig er det straks efter 1745, da Tjæreborg fik krobevilling, at Roborghus fremstod. Det var herremanden på Sneumgård, Joakim Otto Schack, der

Roborghus

nævnte år havde fået bevilling på krohold i et hus i Tjæreborg. Denne kro lå lidt syd for kirken ved den østre strandvej, som kommer nord fra og går forbi kirken ud mod havet.

Bruun protesterede ivrigt imod denne kro, da han mente, han var den nærmeste til en krobevilling, eftersom det sted Råbjerg eller Roborg, hvor skibene lagde til, var hans ejendom. Bruun søgte om bevilling til krohold, men opnåede det ikke. Amtmand Holstein var hans uven.

Jørgen Bruun bortfæstede Roborghus til en afdanket underofficer, Peder Jensen Mulvad, og denne drev smugkro.

Dette blev der klaget over, navnlig af kromanden i Tjæreborg. Dennes husbond fik 29. juli 1754 udstedt forbud mod krohold i Roborghus.

Men Peder Jensen Mulvad fortsatte skænkeriet.

Schack stævnedede ham så, da han »hverken direkt eller indirekte ved sig selv eller andre enten inden eller uden bemeldte Roeborghus, måtte understå sig at foretage eller øve kroehold med nogen slags drikkevaer, i hvad navn samme have kunne.«

Det har Peder Jensen Mulvad alligevel gjort »imod de kongelige allernådigste forordninger og den privilegerede kroholder Niels Madsen i Tjæreborg til præjudice og fornærmelse.«

Borgmester Woydemann i Varde fører sagen for Schack og har den for på Skads, Gørding og Malt herreders ting. Han fremlægger et tingsvidne af 15. oktober 1754, hvori det lovlig er bevist, »at der i bemeldte Roeborghus sidst afvigte sommer ikke aleneste før, men endog siden ovenmeldte forbud er givet, er både øll og brændevin for betaling bleven solgt og udskienket.«

Woydemann finder, at Peder J. Mulvad bør bøde

og betale processens omkostninger med 12 rigsdaler. Herimod protesterer Peder J. Mulvad og beråber sig d. 26. Novbr. i retten på: »at han til forventet frifindelse for dette imod ham anlagte søgsmål først beklager sin slette skiæbne, at han er den eneste, der er bleven søgt og tiltalt, da der dog efter hans foregivende skulle findes flere i særdeleshed heromkring søkanten, som til de søfarende folk fra ejlandene har sølt øl og brændevin uden tilladelse.«

Desuden påstår han, at han er uvidende om Niels Madsens privilegium i Tjæreborg. »Og hvis der trods forbudet alligevel er udskænket, er det sket uden hans viden og villie, ja, han bekræfter med ed, at øboerne uden hans tilladelse selv har bemægtiget sig en halv tønde øl, som de selv har udtappet.«

Peder J. Mulvad dømmes imidlertid for sin ulovlige kroeri efter forordningerne om utilladelig kroholds afskaffelse af 30. april 1734 og 5. juni 1743 til »at betale til kammerjunker Schack til Sneumgård, der har ladet sagen påtale, 20 rigsdaler, for forbudets overtrædelse at bøde sine volds bøder trede førrettyve lod sølv, som deles efter loven, samt 5 mark 4 sk. til justitskassen og processens omkostninger 3 rigsdaler 4 mark, alt inden 15 dage efter denne lovlige forkyndelse.«

Forbudet bliver i alle måder kendt lovligt og ved magt kendt, og Peder J. Mulvad skal bevise sin påstand om de mange ulovlige udskækningssteder ved søkanten, der understår sig i ulovligt at sælge øl og brændevin, så sagen kan blive undersøgt, ellers bliver hans påstand derom »at anse som aldeles uefterrettelig og urigtig, og hand må for sådan løs skrivemåde bøde til justitscassen toe rigsdaler.«

8. marts 1755 blev dommen forkyndt for Peder Jensen Mulvads hustru i Roborghus.

Da Peder J. Mulvad ikke kunne betale, ville han udbede sig kongens nåde og kammerjunker Schacks medlidenhed, han ville bede dem se på hans fattige lejlighed og hans 7 uopdragne børn. Men Woydemann begærede udlæg i boet for dommens pålydende sum 86 rdl. 4 mark 4 skilling plus udlægskostning, så summen ialt blev 90 rdl. 4 mark 8 sk. Og 27. maj 1755 skred man til udlægsforretningen. Der blev udlagt følgende:

- 1 sortbroget stiernet ko, der har fået ungefehr 6 kalve
– 5 rd. 2 mk.
- 1 gammel ravnsort kimmel hornet ditto, ungefehr 7
a 8 kalve – 3 rd. 2 mk.
- 1 grå hest – 12 rd.
- 2 hv. bolster dyner,
- 1 stribet fiersels overdyne,
- 1 vadmels underdyne, 1 hovedpude,
- 4 lagener, 1 omhæng,
ialt vurderet til 7 rd.

Desuden blev udsat en mængde brugsgenstande, der ikke synes at have stor værdi, bl. a.:

- 1 messingstrygejern, 2 fyrfade, 2 pistoler, 1 fiol,
- 1 thepotte, 4 glas, 1 gammel kuffert, 1 ildklemme,
- 1 hjulbøre (den er vurderet til 8 sk.) o.m.m.

De forskellige beløb udgjorde ialt 40 rd. 5 mk. 4 sk., det var ikke engang det halve af den sum, Peder J. Mulvad var dømt til at udrede. Dertil kom, at de 2 køer, hesten, sengeklæder og sengelinned i forvejen var pantsat. Meget var der altså ikke at hente hos den uheldige »kromand«.

Han får 3 uger til indløsning og i mangel af konstant betaling stilles det til auktion. Sagen blev nu overgivet til amtet, der afgav følgende resolution:

»Efter skrivelse fra hr. borgmester Woydemann i Varde af 5. septbr. her indsendt :/ fornemmes, at Peder Jensen Mulvad intet ejer at betale de idømte bøder med, hvilket han selv ved indkommen erklæring uafviselig beclager, ligesom og det derfor ej kan udlægges – så bør han i mangel af sådan betaling med straf på kroppen efter forordning af 6. decbr. 1753 at andsees, dog bliver sådan straf i betragtning af Peder J. Mulvads omstændigheder således herved limiteret:

At han med 16 dages fængsel på vand og brød må afstraffes, og herredfoged Bierrum omgående Peder J. Mulvad indsætte i arresten og efter straffens udsoning straks give meddelelse derom til stiftamtet.

Ribe 8. decbr. 1755.

G. F. Holstein.«

2. januar 1756 kunne herredsfogden attestere, at de 16 dages arrest var udstået. Året efter solgte Jørgen Bruun Roborghus til kromanden i Tjæreborg, Peder Frandsen. Men ejendommen må vist atter være kommet under Krogsgård, for H. P. H. Novrup oplyser i *En Slægts Historie*, at da Hans Christensen 1817 købte Krogsgård lå foruden Møllem, Skads og Tjæreborg kirketiender tillige et værtshus i Tjæreborg samt Roborghus derunder.⁴⁾ 1829 fik Roborghus krobevilling, ejeren siges da at være Peder Nielsen.

Hans Kristensens søn, Laust Peder Hansen, f. 1815, overtog Roborghus vistnok 1839, da han blev gift med pigen Karen Jensdatter, tjenende på Krogsgård. Han drev nu både krohold, gård og, efter at loven om næringsfrihed var kommet, tillige købmandshandel. Losningen af og handelen med tømmer fortsattes. 1864 købte Sneum-Tjæreborg kommune således tømmer på Roborghus for 30 rdl. til Opsneum skole og 1866 for 606 rdl. sst. til den nye skole i Alle-

rup.⁵⁾ Laust P. Hansens datter Laura blev 1883 gift med Anders Peder Nielsen (førnævnte Anders og Laura Roborg), de overtog da bedriften og ejede den til den omtalte brand i 1922.

Iøvrigt er der trukket mange små og store »bjørne« fra Roborghus til bostederne i Tjæreborg og omliggende sogne, Esbjerg fik således sin part i byens unge år; en del er vel også gået søvejen.

Havde havet vist sig som en ven af Roborg, kunne det undertiden vise sig som fjende, når stormen piskede bølgerne ind mod kysten. I den store stormflod 1909 var Roborghus stærkt truet. Der var dengang et ca. 30 alens brystværn af brinken ud mod havet, deraf tog floden de 20 alen, så bølgernes skumsprøjt formelig slog op mod ruderne. Et pakhus flyttedes, men faldt ikke sammen.⁶⁾

Da Esbjerg havn blev virkelighed, søgte skibene dertil. Roborghus brugtes dog af og til som ladeplads omtrent lige så længe, som der var kro.

Agnes og Jeppe Andersen.

Den væsentligste kilde til ovenstående er en udskrift af en retssag stammende fra Sneumgårds arkiv, og nu i redaktør O. Bachs eje i Bramminge, og en usigneret artikel i Vestjyllands Socialdemokrat 29/12 1916. – 1. O. Nielsen: Skast Herred, 66. – 2. N. H. Jacobsen: Sejladsen i det danske Vadehav, 45 ff, 60, 71 205. – 3. O. Nielsen, anf. skr. 66 f. – 4. H. P. Novrup: En Slægts Hist., 28. – 5. Regnskabsprotokol for Sneum-Tjæreborg Skolevæsen i kommunearkivet. – 6. Fra Ribe Amt 1914, 710.

KRISTIAN IV OG DIAMANTSMYKKET FRA RIBER KÆRGÅRD

Den 15. decbr. 1629 lånte kong Kristian IV af Peder Lange på Kærgård i Hunderup sogn et diamantguldsmykke. Som sikkerhed fik Peder Lange et gældsbe-

vis, hvori majestæten »gøre vitterligt og kiendes Os og vore efterkommere konger udi Danmark af ret, vitterlig gæld skyldig at være Os elskelige Peder Lange til Kiergaard, vor mand og tiener, et demantz guldsmykke, udi penge er skatteret for 300 enchende rdl., som han Os underdanigst laant og forstrakt haver,« at betale om et år med renter.

Riberhus lensregnskab viser, at Peder Lange kvitterer for lånet således: 19. decbr. 1630 »haffuer min svoger hr. Albrett Skiell betald mig dette breff« med 6 % rente.

I vore dage vil man vist synes, det er et noget underligt lån.

Men det var faktisk noget, den tid førte med sig. Et særkende for renæssancen var dens pragtlyst, der også medførte en lyst hos både mænd og kvinder til at pynte sig med guld og ædle stene.

Således bar den unge kong Kristian IV allerede som 14-årig guldkæder af en vægt på 120 tyvekronestykker. — Ved store fester, navnlig bryllupper, kunne den lykkelige (eller ulykkelige) ligefrem segne under byrden, så overlæstet kunne bruden være. Mens overklassen havde frit slag, søgte man at begrænse overdådigheden hos de lavere stænder. I Ribe måtte en brud kun bære tre kæder, i Ålborg fire. Heldigvis kunne man trøste sig ved at forøge kæden med nogle pund!

Det var såre almindeligt, man lånte kostbarhederne hos venner og bekendte.

Og kongen lånte også, men betalte altså renter. Her i 1629, da den lige afsluttede kejserkrig havde bragt forarmelse over landet, gør han i høj grad brug af at låne, først og fremmest penge naturligvis, det både af kirker, købstæder og velhavere. Og nu efter fredsslutningen tillige smykker.

Vi kan nævne, at han 22. aug. af Palle Rosenkrantz til Krenkerup lånte et diamantsmykke, sat til 3500 enkende rdlr., og et andet til 750 rdlr., endvidere af Hans Tregaard i København to armbånd til 1900 rdlr. Den 26. sept. lånte han af Tage Tott, Eriksholm, et diamantsmykke til 500 rdlr. og et andet til 300 rdlr., endvidere af fru Sidsel Høeg et til 2000 rdlr., af Niels Krag, Trudsholm, et til 500 rdlr. og 10. decbr. nok et af samme mand til 500 rdlr. Fem dage senere er det så, han låner af Peder Lange.

Så stærkt var tidens råb om smykker, at man ikke tog i betænkning at pynte sig med lånte fjer.

Den tid kom imidlertid, da Peder Lange nok selv kunne få brug for sine kostbarheder — som betalingsmiddel.

Denne mand havde fået en verdensmands uddannelse, havde studeret både i Wittenberg, Rostock og Orleans. Han havde deltaget i Kalmarkrigen. Foruden Kærgård, som han ejede fra 1614 til sin død 1661, havde han Valsø (Sneumgård), som han solgte til Venzel Rothkirch, Kristian IV's redningsmand fra Lutter am Baremberg. 1627 takseredes Lange til 602 td. hartkorn. Han var gift med Elisabeth Friis, en søster til lensmanden Albret Skeels hustru Birte Friis. I 1649 blev han landsdommer i Viborg og lensmand på Asmildkloster.

Hans velstand forvandlede sig imidlertid til fattigdom under de ulykkelige svenskekrige. Også andre ulykker ramte ham. Hans søn Hans faldt i krigen 1644, og to døtre døde i Ribe af den frygtelige pest 1659.

H. K. Kristensen.

Kilder: Riberhus lensregnskab 1629, Kancelliets Brevbøger nævnte datoer, J. M. Lauritsen: Kjærgaard 103 f. Troels Lund: Dagligt Liv i Norden IV, 180-92.

OKSBY KIRKE INDVIET TIL SCT. NIKOLAJ

Oksby gamle kirke er velkendt som »Kirken med Stråtag«, og dens kirkegård med tomten, hvor bygningen stod, er nu et fredet og ejendommeligt sted mellem klitterne.

Men her stod sognets første kirke ikke. Oksby kirke er gentagende gange blevet flyttet for sandflugt. Den kirke, der var sognekirke i 1660, har endnu sit navn fra den katolske tid, selv om også den var flyttet, så den ikke stod på sin oprindelige plads (se herom Fra Ribe Amt 1941, s. 231 f.).

Kirkens navn findes i et arveafkald efter Søren Christensen i Oksby. 22. febr. 1660 lod hans børn læse »fra prædikestolen i Nikolaj kirke«, at de fragik arv og gæld efter faderen. Ofte gjorde man det ved begravelsen. Når graven var kastet til, jorden tuet op over kisten og skovlene lagt i kors, forkyndte en af arvingerne, at de fragik arv og gæld, og lagde nøglen på graven. Forøvrigt lod Søren Christensens arvinger nogle måneder senere give arveafkald på landstinget.

Det er lige efter de ulykkelige svenske krige, da det ligefrem vrimler med afkald i tingbogen. De er også et vidnesbyrd om krigens plyndringer og forarmelse. Af Søren Christensens besætning var der da heller ikke mere end 3 får tilbage. Hjemmet havde dog vistnok været nogenlunde velstående, da der nævnes adskillige kister blandt inventaret. Klæderne er gennemgående gamle, således en »ry« skørt, 1 skindkjortel, 1 vadmeststrøje og endnu 2 trøjer, 2 par bukser, en hat og 3 hovedpuder. Der fandtes dog også nyere ting, eller i alt fald ting, der ikke betegnes som gamle, således gule hoser, blå klæder til 2 dl., handsker, støvler og sko. Formuen udgjorde 51 dl. 2 mark, men gælden var 166 dl. 3 mark 1 skilling.

Oksby kirke var altså indviet til Sct. Nikolaj, de søfarendes helgen, netop hvad man kunne vente i et sogn, hvis beboere fra gammel tid færdedes meget på søen.

H. K. Kristensen.

Kilder: V. Horne herreds tingbog 28/7 1660. Om kirkens flytning, se tillige Fra Ribe Amt 1905, 118-31. Om Oksbyfolk til søs, se Kristensen: Gamle sydvestjyske fiskerlejer.

EN HEKSESAG FRA VESTER VEDSTED OMKRING 1590

Hekseprocesserne florerede i middelalderen, ja helt op til omkring år 1700, men selv om hekseforfølgelserne da officielt hørte op, forsvandt troen på heksen selvfølgelig ikke, den har holdt sig omtrent op til vor tid. Da hekseforfølgelserne ligger forholdsvis langt tilbage i tiden, er vor viden om dette emne for de enkelte sogne ret sparsom. Det vil derfor næppe være uden interesse fra glemselen at fremdrage en stævning om en heksesag, som jeg tilfældig er faldet over i rigsarkivet.¹⁾

Stævningen, der er udateret, må være fremkommet efter 1588, men før 1595, idet Peder Jensen Hegelund omtales som sognepræst i Ribe. I stævningen oplyser Tyge Lassøn i Vester Vedsted by, at »min bymand ved naffn Nis Søffrensen« har beskyldt hans hustru for trolddom »effter en udlæggelse, som en quinde ved naffn Bolde Michels, hvilken hand oc hans metbrødre nu på fierde år siden lod brende, skulde hende haffue udlagt, der hun bleff pinligen forhørt, oc haffuer hand derfor ladet eske hans lycke igen aff min hustru, menendis at hand vilde saaledes beskatte oss oc andre flere, oc begynde paa oss efterdi vi vaare der begge aldelis fremmede i sogn og herrit.«

Oksby kirke var altså indviet til Sct. Nikolaj, de søfarendes helgen, netop hvad man kunne vente i et sogn, hvis beboere fra gammel tid færdedes meget på søen.

H. K. Kristensen.

Kilder: V. Horne herreds tingbog 28/7 1660. Om kirkens flytning, se tillige Fra Ribe Amt 1905, 118-31. Om Oksbyfolk til søs, se Kristensen: Gamle sydvestjyske fiskerlejer.

EN HEKSESAG FRA VESTER VEDSTED OMKRING 1590

Hekseprocesserne florerede i middelalderen, ja helt op til omkring år 1700, men selv om hekseforfølgelserne da officielt hørte op, forsvandt troen på heksen selvfølgelig ikke, den har holdt sig omtrent op til vor tid. Da hekseforfølgelserne ligger forholdsvis langt tilbage i tiden, er vor viden om dette emne for de enkelte sogne ret sparsom. Det vil derfor næppe være uden interesse fra glemselen at fremdrage en stævning om en heksesag, som jeg tilfældig er faldet over i rigsarkivet.¹⁾

Stævningen, der er udateret, må være fremkommet efter 1588, men før 1595, idet Peder Jensen Hegelund omtales som sognepræst i Ribe. I stævningen oplyser Tyge Lassøn i Vester Vedsted by, at »min bymand ved naffn Nis Søffrensen« har beskyldt hans hustru for trolddom »effter en udlæggelse, som en quinde ved naffn Bolde Michels, hvilken hand oc hans metbrødre nu på fierde år siden lod brende, skulde hende haffue udlagt, der hun bleff pinligen forhørt, oc haffuer hand derfor ladet eske hans lycke igen aff min hustru, menendis at hand vilde saaledes beskatte oss oc andre flere, oc begynde paa oss efterdi vi vaare der begge aldelis fremmede i sogn og herrit.«

Tyge Lassøn og hustru havde derfor ladet udtage sognevidne²⁾ mod Sørensens beskyldninger både i Vedsted, hvor de boede, og i Ballum, hvor konen var født og båret, og desuden »stockneffnd«³⁾ af Lø herredsting. »saa oc vor skudsmaal« af Hviding herredsting. Da der imidlertid var fremkommet indvendinger i sognevidnet fra »voris genpart oc hans slect oc suagre«, havde de endvidere af sognets tidligere tre sognepræster Hans Laugesen⁴⁾, nu biskop i Ribe, Laurids Ægidius⁵⁾, nu sognepræst i Ribe, og magister Peder Hegelund⁶⁾, nu sognepræst og læsemester i Ribe, ladet sig give et vidnesbyrd, som tilsammen omfattede 27 år. Kirkenævnet, som i sagens anledning to gange havde været afæsket en udtalelse, havde efter dette og andre gode uvildige vidnesbyrd svoret den anklagede fri for trolddom »imod forn. Bold Michels udlæggelse, indtil saalænge at nogen kunde bevise hende nogen trolddomsgerning offuer, oc vilde sætte sin fod i kongens iern met hende«.

Nis Sørensen har dog fortsat sine angreb og samlet vidner imod den anklagede, men Tyge Lassøn kalder disse »vildige oc ulønlige, oc udgiffne aff hans egen slectning oc suager oc anhang, oc voris uvenner«, ligesom en del beskyldninger var taget efter »løse letferdige og druckne folkis munde, oc de selff haffue saadant igen benectede, saa at der ere vidne imod vidne«, ligesom der kun var et vidne i hver sag. Tyge Lassøn mente, at »en vidne udi en sag er ingen vidne«. Han havde derfor fremskaffet kongelig majestæts befaling til »erlige oc velbyrdige mænd Albert Friis⁷⁾ oc Ewaldt Woyen⁸⁾, at de skulde kende på samme vidner oc dømme os imellem«, men at dette ikke var sket endnu på grund af, at Albert Friis i lang tid havde været alvorlig syg.

Tyge Lassøn krævede derfor på grundlag af »voris

gode vidner, skudsmaal oc stockneffnd« til slut, at hustruen »bør for samme Nis Søffrensens sictelse oc beskyldning quit oc angerløs at være.«

Atter bekræftes det af denne stævning, hvor vanskeligt det har været for en stakkels kvinde, som én gang havde fået beskyldningen heks hæftet på sig, atter at blive rensat for en sådan, at endog et vidnesbyrd fra selv de højeste gejstlige ikke kunne holde de ondsindede angribere i ave.

Olav Christensen.

1. Tyske Kancelli. D 74. Haderslev amt. Justitsager I 1585–1730. – 2. Et på et sognestævne af sognemændene afgivet vidnesbyrd. – 3. Stokkenævn var et udvalg af stokkemænd, som på herreds- og bytingene havde plads på de fire tingstokke, og som skulle afgive tingsvidner. – 4. Hans Laugesen (1530–94), sognepræst i Vester Vedsted 1555, biskop i Ribe 1569. – 5. Laurids Ægidius eller Gjødesen (1531–97), sognepræst i V. Vedsted 1569, sognepræst ved Cathrine kirke i Ribe 1580–96. – 6. Peder Jensen Hegelund (1542–1614), sognepræst i Vester Vedsted 1580, sognepræst ved Ribe domkirke 1588, biskop i Ribe 1595. – 7. Albert Friis (1542–1601), lensmand på Riberhus 1580–1594. – 8. Ewald Woie, ejer af Røddinggård 1590–95, lensmand på Haderslevhus 1581–90.

EN LANDSOVERRETSDOM

Der er stor forskel på folkeskolelærernes økonomiske levevilkår i gamle dage og nu. Degneembederne på landet var i sidste århundrede usselt lønnet og i almindelighed levede skolelærere og degne i den yderste fattigdom.

En gammel retssag fra 1842 mellem skolelærer og kirkesanger Andreas Bredenberg i Ankelbo i Grene sogn og fire gårdmænd i sognet fortæller tydeligt derom.

Sagen er ifølge en domsudskrift behandlet af den

gode vidner, skudsmaal oc stockneffnd« til slut, at hustruen »bør for samme Nis Søffrensens sictelse oc beskyldning quit oc angerløs at være.«

Atter bekræftes det af denne stævning, hvor vanskeligt det har været for en stakkels kvinde, som én gang havde fået beskyldningen heks hæftet på sig, atter at blive rensat for en sådan, at endog et vidnesbyrd fra selv de højeste gejstlige ikke kunne holde de ondsindede angribere i ave.

Olav Christensen.

1. Tyske Kancelli. D 74. Haderslev amt. Justitsager I 1585–1730. – 2. Et på et sognestævne af sognemændene afgivet vidnesbyrd. – 3. Stokkenævn var et udvalg af stokkemænd, som på herreds- og bytingene havde plads på de fire tingstokke, og som skulle afgive tingsvidner. – 4. Hans Laugesen (1530–94), sognepræst i Vester Vedsted 1555, biskop i Ribe 1569. – 5. Laurids Ægidius eller Gjødesen (1531–97), sognepræst i V. Vedsted 1569, sognepræst ved Cathrine kirke i Ribe 1580–96. – 6. Peder Jensen Hegelund (1542–1614), sognepræst i Vester Vedsted 1580, sognepræst ved Ribe domkirke 1588, biskop i Ribe 1595. – 7. Albert Friis (1542–1601), lensmand på Riberhus 1580–1594. – 8. Ewald Woie, ejer af Røddinggård 1590–95, lensmand på Haderslevhus 1581–90.

EN LANDSOVERRETSDOM

Der er stor forskel på folkeskolelærernes økonomiske levevilkår i gamle dage og nu. Degneembederne på landet var i sidste århundrede usselt lønnet og i almindelighed levede skolelærere og degne i den yderste fattigdom.

En gammel retssag fra 1842 mellem skolelærer og kirkesanger Andreas Bredenberg i Ankelbo i Grene sogn og fire gårdmænd i sognet fortæller tydeligt derom.

Sagen er ifølge en domsudskrift behandlet af den

kongelige landsoverret i Viborg den 3. januar 1842, men af domsudskriften ses sagen først at være behandlet af underretten, og at Andreas Bredenberg har fået medhold der, hvilket de fire gårdmænd ikke har villet godkende, og har appelleret sagen til landsoverretten.

De fire gårdmænd var: Niels Møller Thomsen som ejer af matr. nr. 1 Silkeborggårde; Niels Sørensen som ejer af matr. nr. 1. Ankelbo; Mads Nielsen som ejer af matr. nr. 1. Plougslund; Hans Jessen som ejer af matr. nr. 1. Billund.

Skolelæreren, der var kaldet til embedet som lærer i Ankelbo og kirkesanger ved Grene kirke i 1836, havde erfaret, at hans forgænger i embedet A. C. Fugl af de nævnte gårdmænd havde modtaget visse naturalier, på den tid kaldet småredsel, og har rimeligvis henvendt sig til disse gårdmænd om at få noget lignende som de foregående lærere, men er formentlig kommen som den, der havde ret og krav på tildeling af småredsel, og det har gårdmændene reageret på, idet man ser af domsudskriften, at de godt vil indrømme, at A. C. Fugl og også hans forgænger Thomas Andreasen af og til har fået både æg og mælk, men at anerkende, at det skulle være en pligt, har de ikke villet.

Dette har da ført til, at lærer Bredenberg har anlagt sag mod dem for at få anerkendt sin ret til ydelsen af nævnte småredsel og heri gav retten ham medhold, men underrettens dom har de fire gårdmænd ikke villet anerkende, og Niels Møller Thomsen har da i forening med de tre andre ladet sagen gå videre til landsoverretten, hvor underrettens dom blev omstødt.

»Aar 1842 mandagen den 3. januar blev i den kongelige landsoverret i Viborg i sagen nr. 196/1841. Gårdmand Niels Thomsen af Silkeborg m. fl. contra

skolelærer og kirkesanger Bredenberg i Ankelbo afsagt sådan dom.

Spørgsmålet i denne sag går ud på, om indstævnte kirkesanger og skolelærer i Grene sogn Bredenberg er berettiget til at affordre citanterne Niels Thomsen, Niels Sørensen, Mads Nielsen og Hans Jessen, der alle ere gårdmænd i sognet, årlige præstationer af æg og mælk, som han mener efter ligning 2-15-10 at kunne kræve som småredsel af sognebeboerne, og få som i første instans påstået citanterne tilpligtede at yde, hvad der af nævnte præstationer formentlig påhviler deres gårde for årene 1839 og 1840, nemlig hver af de to førstnævnte et mål mælk og 20 æg for hver af disse år, og de to sidstnævnte hver et lignende antal æg for hvert af årene.

Citanterne ville ikke erkjende, at der påhviler dem nogen forpligtelse til at yde indstævnte som embedsindtægt småredsel enten af æg og mælk eller af andre naturalpræstationer. De erkjende vel, at de eller deres koner stundom har foræret indstævnte eller hans formænd naturalier af forskjellig beskaffenhed, hvilket beroede på den grad af velvillie de nærede for skolelæreren, hvorimod de nægte, at hvad de således have ydet, har bestået i nogen månedlig eller årlige præstationer, der kunne betragtes som småredsel efter den citerede lovbestemmelse eller som vederlag derfor, og de have ligeledes benægtet, at de foregående eiere af deres gårde have ydet de omspurgte præstationer eller erkjendt disse som påhvilende deres gårde. Det må således komme an på, om indstævntes fordring efter de fra hans side tilvejebragte oplysninger kan anses hjemlet på den måde som loven forudsætter af småredsels ydelse så ordentlig hjemlet, nemlig ved hidtilværende skik og brug. Disse oplysninger består i følgende:

En tidligere kirkesanger og skolelærer for Grene sogn Fugl, der beklædte embedet fra marts 1831 til novbr. 1836, har som tingsvidne forklaret, at han i sin embedstid hvert år har af citanterne Niels Thomsen, Mads Nielsen og Hans Jessen oppebåret omhandlede præstationer, ligesom han og fik lignende ydelser af andre beboere i sognet, men han kan ikke give oplysning om, at der til hans formænd i embedet skulle være ydet småredsel af de nævnte naturalier, at præstationerne fandt sted efter gammel skik, hvorfor han tilføjer, at mælken forsåvidt den blev ham bragt blev ydet i højst forskjelligt mål, om den fjerde af citanterne Niels Sørensen, der først tiltrådte sin gård efter Fugls fratrædelse fra embedet her, har som følge heraf ikke kunnet give nogen forklaring, og om Niels Sørensens formand kan han ikke forklare noget.

Denne foregående ejer af indstævnte citants gård, Christen Thomsen, har bevidnet, at han, der ejede gården i 12 år, indtil 1838, svarede til skolelæreren et mål mælk af gårdens køer, når skolelærerens kone om sommeren forlangte samme, og desuden en snes æg, sålænge han ejede gården endnu, men da han derfra havde afhændet en parcel, svarede han undertiden 20 æg, undertiden 16 æg, han har derfor forklaret, at det var ham forebragt, at den samme afgift havde af den forrige eier været svaret til skolelæreren, og at det er bekjent, at skolelærerens kone tog om i distriktet, og ligeledes havde været hos eierne af de andre citanters gårde, for at opkræve de omspurgte præstationer, uden at han dog ved, om hun modtog dem, hvilket han dog antager, samt selv anser de for en fra den gamle kirke hidrørende skat til skolelæreren at yde disse naturalafgifter af æg og mælk.

Fremdeles er under sagen fremlagt en erklæring fra en anden af indstævntes formænd, Andreasen,

tilligemed en medfulgt afskrift, hvorefter der i årene fra 1823 til 1830 skulle af forskellige sognebeboere, og deriblandt foregående eiere af citanternes gårde være ydet præstationer af æg, som for det meste svare til det påståede, men Andreasen har bemærket, at han ikke kan give videre forklaring herom, end hvad afskriften indeholder, og at han ikke kan indestå for rigtigheden af denne, der var forfattet af hans eftermand, og med hensyn til mælken har han bemærket, at han ikke ved, hvad der af naboerne er ydet, eller om sådant er fast årligen af enhver, da denne ydelse i hans embedstid var overladt til naboernes egen skønsomhed.

Endelig udviser en forindlagt udskrift af sognets skoleforhandlingsprotokol, at vi have indført angivelse af degnekaldets indkomster i året 1815 af den daværende degn, Juhl, indbefattet et Quantum ost, 1 lispund og 8 pund, og 550 æg, der efter indstævntes formening er den af ham prætenderede småredsel.

Disse foranførte oplysninger tilsammen tegnet er det nu vel bragt til en vis grad af sandsynlighed, at et omhandlet præstation, eller i det mindste leverancen af æg har været en fra fortiden bestående ydelse, der i forskellig mål efter eiendommenes størrelse har været udstedt af naboerne, men noget tilstrækkelig bevis for, at ydelsen har været gammeldags skik og brug, er dog ikke tilvejebragt.

Den nævnte anføjelse om æg m. v. i angivelsen om degnekaldets indtægter af degnen Juul ville citanterne ikke erkjende at vedkomme deres gårde, og da det ikke nævnes, hvorledes hin indtægt skulle udkomme, er den i og for sig ikke af væsentlig betydenhed i sagen.

Citanterne have og bestridt, hvad de øvrige anførte forklaringer indeholde for at omhandlede præstatio-

ner skulle grunde sig i gammel vedtægt, navnlig Fugls forklaring om, at yderne selv skulle have yttret sådant, forsåvidt dette skulle gjælde citanterne, samt Christen Thomsens ytringer om sine præstationers beskaffenhed som rettighed for skolelæreren.

Det må derfor bemærkes, at når den citerede lovbestemmelse forudsætter at ydelsen af småredsel kan ved hidtil værende brug blive en rettighed for degnen eller nu kirkesangeren, skjønt yderne måtte have anset, hvad således er erlagt, for blotte villighed, så synes det derefter ikke at kunne anses tilstrækkeligt, at sådan ydelse har vedvaret i den almindelige hævdsperiode, men om endog dette kunne antages at være tilstrækkelig, ville indstævntes fordring dog ikke være hjemlet ved brug, og anden hjemmel derfor er ikke under sagen oplyst, da der, som det foranførte viser, fattes den fornødne oplysning om præstationernes vedvarende ydelse gennem den nævnte periode. Citanterne må således efter deres påstand blive at frifinde for indstævntes tiltale i denne sag.

Processens omkostninger findes efter omstændighederne at kunne hæves for begge retter, og blive de i underrettsdommen anmeldte salærer til indstævntes befalede sagførere i første instans at udrede af det offentlige.

Under sagens behandling i første instans og den befalede sagførelse for begge retter har intet ulovligt ophold fundet sted.

Det til sagen hørende stemplede papiir har i retten rigtigheden været forbrugt.

Thi kjendes for ret:

Citanterne, gårdmændene Niels Thomsen, Niels Sørensen, Mads Nielsen og Hans Jessen bør for ind-

stævnte skolelærer og kirkesanger Bredenbergs til-tale i denne sag fri at være.

De i underrettsdommen anmeldte salærer til ind-stævntes befalede sagfører i første instans udredes af det offentlige, hvorimod processens omkostninger for begge retter iøvrigt ophæves.

Udskriftens rigtighed bekræftes.

Justitskontoret.

Den kgl. Landsoverret i Viborg den 19. febr. 1842.

Leth.

Domsudskriften har i 1865 været fremlagt ved en forhandling i Løvlund Mølle i Grene sogn, og er da tilført følgende notat:

Forevist ved et den 30. august 1865 i Løvlund Mølle afholdt møde i anledning af afløsningen af kongetiende og småredsel i Grene sogn.

Hans Jensen.

EN GAMMEL BLYTÆKKERSLÆGT

Det er ikke let at følge landbyhåndværkerne og deres historie i gamle dage. De var i reglen ikke så ansete som gårdmændene og var ofte kun husmænd eller inderster, dog kunne der også tælles gårdmænd iblandt dem. Vi finder hos dem den såre almindelige tradition, at »man fødtes ind i sin stand«, ligesom tilfældet var i andre næringsgrene og stillinger, præstens søn skulle være præst, bødkerens bødker o.s.v.

Der skulle ikke blot støbes bly til kirketagene, men også adskillige herregårde havde et eller andet stykke tag eller et spir, der var blytækt, og rundt omkring var der vinduessprosser, blyknapper, ringe o. a., som skulle »færdiges«.

stævnte skolelærer og kirkesanger Bredenbergs til-tale i denne sag fri at være.

De i underrettsdommen anmeldte salærer til ind-stævntes befalede sagfører i første instans udredes af det offentlige, hvorimod processens omkostninger for begge retter iøvrigt ophæves.

Udskriftens rigtighed bekræftes.

Justitskontoret.

Den kgl. Landsoverret i Viborg den 19. febr. 1842.

Leth.

Domsudskriften har i 1865 været fremlagt ved en forhandling i Løvlund Mølle i Grene sogn, og er da tilført følgende notat:

Forevist ved et den 30. august 1865 i Løvlund Mølle afholdt møde i anledning af afløsningen af kongetiende og småredsel i Grene sogn.

Hans Jensen.

EN GAMMEL BLYTÆKKERSLÆGT

Det er ikke let at følge landbyhåndværkerne og deres historie i gamle dage. De var i reglen ikke så ansete som gårdmændene og var ofte kun husmænd eller inderster, dog kunne der også tælles gårdmænd iblandt dem. Vi finder hos dem den såre almindelige tradition, at »man fødtes ind i sin stand«, ligesom tilfældet var i andre næringsgrene og stillinger, præstens søn skulle være præst, bødkerens bødker o.s.v.

Der skulle ikke blot støbes bly til kirketagene, men også adskillige herregårde havde et eller andet stykke tag eller et spir, der var blytækt, og rundt omkring var der vinduessprosser, blyknapper, ringe o. a., som skulle »færdiges«.

I 1600-tallet boede en blymesterslægt i Kvong. 1683 er der strid mellem Jørgen Arenfeld, Rugård, og Frands Juel, Frøstrup, om en eng i Frøstrup. I den anledning vidnede en mand, at hans salige fader Søren Nielsen Blytækker ca. 1644 fæstede den gård i Kvong, som nu var i Jørgen Arenfeldts eje. Blytækkeren havde gården i 15 år og da havde han den omstridte eng. Samtidig finder vi Morten Nielsen i Kvong som blymester, der sikkert er en broder til Søren Nielsen. Antagelig har også deres fader drevet håndværket.

Morten Nielsen har åbenbart haft arbejde på Øllufgård i Vester Nebel sogn, for i Øluf borgestue beskylde han i 1651 Niels Hansen fra Lille Ølluf for at have taget en mynde (hund) fra fru Christence Krag og skilt hende af med den. Niels Jensen fik blymesteren dømt til at bevise, at påstanden var sand, eller lide »dele«, tiltale. Samtidig stævnedes Niels Hansen ham for 2 rdl. for 4 pund bly, som Morten Nielsen ikke havde betalt. I det hele taget var betaling med rede penge nok ikke blymesterens stærke side, for da han nogle år senere døde, fragik sønnen Niels Mortensen, Kvong, den 30. juni 1660 arv og gæld efter sin »salige fader Morten Nielsen blymester, som boede og døde i Kvong«. Vi må dog erindre os, at fattigdommen kan skyldes svenskekrigens gruelige plyndringer.

Den nævnte søn fortsatte faderens håndværk. Den 14. april 1662 var han sammen med flere andre håndværkere til syn over Kvong kirkes brøstfældighed og kaldes da »Niels Mortensen, Kvong, blymester«. Endnu 1683 beboer en Niels Mortensen en halvgård i Kvong by.

Også senere finder man enkelte gange dyrkere af det ret sjældne håndværk ude i sognene, således i

Al sogn 1747, da Jens Blytækker får sin søn Jakob døbt.
H. K. Kristensen.

V. Horne hds. tingbog 1683 21/7, 1651 5/5, 1662 14/4, matriklen 1688, Al kirkebog 1747.

BYGNING AF EN FISKERBÅD

De fartøjer, fiskerne brugte under tidligere tiders storfiskeri og senere fra de sydvestjyske fiskerlejer, var for størstedelen bygget på egnen. Vi ser derfor kongerne udskrive skibstømrere, når de havde brug for dem, således Frederik II, der under syvårskrigen lod hente 12 skibsbyggere fra Ribe-Oksbykanten, endnu dengang flest fra Ribe. Også i de følgende tider bygges der stadig skibe af folk i kystsognene.

I 1500- og 1600-tallet fiskede man mest med everter, der kunne have indtil 12 mands besætning. Man havde samtidig mindre både, »krogbåde«. Da fiskeriet senere tog af, gik man efterhånden helt over til de mindre fartøjer.¹⁾

Som et eksempel på et af de større og bedre af disse er nedenfor gengivet en kontrakt om bygningen af et sådant skib i året 1847. Det er netop ved den tid, tiden omkring 1850, man går over til at få større fartøjer, der så blev kaldt »æ hawskif«. Dog er der stadig ret megen forskel i størrelsen. »Bådene synes at være ret gode sejlere og selv i en storm godt kunne holde søen,« siger professor Krøyer 1843 om bådene ved Nymindegab.

På den tid var en gårdmand i Henneby kendt som en meget dygtig bådebygger. Peder Nielsen hed han, men kaldtes Peder Røgter i daglig tale. Den nævnte kontrakt er oprettet mellem ham og to unge, ualmindeelig driftige handels- og gårdmænd. De var ikke selv

Al sogn 1747, da Jens Blytækker får sin søn Jakob døbt.
H. K. Kristensen.

V. Horne hds. tingbog 1683 21/7, 1651 5/5, 1662 14/4, matriklen 1688, Al kirkebog 1747.

BYGNING AF EN FISKERBÅD

De fartøjer, fiskerne brugte under tidligere tiders storfiskeri og senere fra de sydvestjyske fiskerlejer, var for størstedelen bygget på egnen. Vi ser derfor kongerne udskrive skibstømrere, når de havde brug for dem, således Frederik II, der under syvårskrigen lod hente 12 skibsbyggere fra Ribe-Oksbykanten, endnu dengang flest fra Ribe. Også i de følgende tider bygges der stadig skibe af folk i kystsognene.

I 1500- og 1600-tallet fiskede man mest med everter, der kunne have indtil 12 mands besætning. Man havde samtidig mindre både, »krogbåde«. Da fiskeriet senere tog af, gik man efterhånden helt over til de mindre fartøjer.¹⁾

Som et eksempel på et af de større og bedre af disse er nedenfor gengivet en kontrakt om bygningen af et sådant skib i året 1847. Det er netop ved den tid, tiden omkring 1850, man går over til at få større fartøjer, der så blev kaldt »æ hawskif«. Dog er der stadig ret megen forskel i størrelsen. »Bådene synes at være ret gode sejlere og selv i en storm godt kunne holde søen,« siger professor Krøyer 1843 om bådene ved Nymindegab.

På den tid var en gårdmand i Henneby kendt som en meget dygtig bådebygger. Peder Nielsen hed han, men kaldtes Peder Røgter i daglig tale. Den nævnte kontrakt er oprettet mellem ham og to unge, ualmindeelig driftige handels- og gårdmænd. De var ikke selv

fiskere, men fik nu »skib på søen«. Hans Christensen, kaldet Hans Skomager, boede dengang i Lønnestak, hvor han bl. a. drev købmandshandel og desuden salteri af fisk ved Nymindegab, senere blev han ejer af gården Aldershvile i Nr. Nebel.²⁾ Christen Vad var ejer af Vadgården i Nr. Nebel sogn, drev en omfattende handel, blev sparekassekasserer og legatstifter.³⁾

Kontrakten foreligger i en afskrift, som nu findes på Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg. Den giver ret gode oplysninger og gengives i det følgende i sin helhed. Tømmeret kunne dengang let købes i Nymindegab, hvortil der ofte kom skibe, lastet med tømmer fra Norge.

Contract om en ny båd og bygning.

Vi dags dato er mellem Hans Christensen i Lønnestak og Christen Wad i Seding, Nebel sogn, begge i fællesskab på den ene og Peder Nielsen Røgter på den anden side, bleven sluttet og fuldført en uigenkaldelig bådbygningscontract, og det således som følger:

Forbemeldte Peder N. Røgter lover til førstkomende mikkeldag 1845 at levere Hans Christensen og Christen Wad en god båd fra kølen og af godt egetræ og kjølen af fyr; hvad størrelse angår så skal kjølen være $9\frac{1}{2}$ alen og vede [vidde] efter dens dybde og efter dens længde. Plankerne skal være $\frac{3}{4}$ tomme tykke, indtræ 3 tommer tykt på begge sider, en mast, en gik, en gaffel, bogsprød, pligt, skodt, styr, 4 årer, revler⁴⁾, alt af fyr; 2 svarrer⁵⁾ og forpind af godt egetræ.

Derimod lover Hans Christensen og Christian Wad en for begge og begge for een at betale for sådan en båd denne summa 60 rdl., siger og skriver tresindstyve rigsdaler holstensk curant, som betales Peder N.

Bygning af en fiskerbåd

Røgter således: 30 rdl. H. Curant ved bådens modtagelse og 15 rdl. H. c. 11. juni 1846 og ditto 15 rdl. d. 11. juni 1847, men til den tid svares lovlige rente pengene til Peder Nielsen; hvis vi finder for godt selv at levere kobbersøm i stedet for jern til hele båden, så skal der afgå i købesummen 4 rdl. H. c. Tillige lover Peder Nielsen at følge med en vogn og et par heste til havet. Mandskabet og det øvrige leveres af kjøberne.

Hennebye d. 6. juni 1845.

Som kjøber:

Hans Christensen. Christen Wad.

Som sælger:

Peder N. Røgter.

Til vitterlighed:

Christen Mikkelsen. Niels Pedersen Røgter.

H. K. Kristensen.

1. H. K. Kristensen: Gamle sydvestjyske fiskerlejer 27-34.
- 2. H. K. Kristensen: Nørre Nebel og Lydum sogne 203. -
3. Chr. Høy i Fra Ribe Amt 1921, 405-32. - 4. planker, der
danner bådens øverste rand. - 5. Antagelig »sværd«, træplader,
anbragt på siderne ud for masten; de sænkedes, når skibet var
under sejl for at forhindre fladbundede fartøjers afdrift.

HØRERENS LØN VED VARDE LATINSKOLE

Man har ment, at af alle hørere i Ribe Stift fik høreren i Varde den usleste løn. Således synes det at fremgå af en opgørelse over lønforholdene 1739, da de små latinskoler skulle nedlægges. Den er fremdraget af C. Lindberg Nielsen.¹⁾

Bygning af en fiskerbåd

Røgter således: 30 rdl. H. Curant ved bådens modtagelse og 15 rdl. H. c. 11. juni 1846 og ditto 15 rdl. d. 11. juni 1847, men til den tid svares lovlige rente pengene til Peder Nielsen; hvis vi finder for godt selv at levere kobbersøm i stedet for jern til hele båden, så skal der afgå i købesummen 4 rdl. H. c. Tillige lover Peder Nielsen at følge med en vogn og et par heste til havet. Mandskabet og det øvrige leveres af kjøberne.

Hennebye d. 6. juni 1845.

Som kjøber:

Hans Christensen. Christen Wad.

Som sælger:

Peder N. Røgter.

Til vitterlighed:

Christen Mikkelsen. Niels Pedersen Røgter.

H. K. Kristensen.

1. H. K. Kristensen: Gamle sydvestjyske fiskerlejer 27-34.
- 2. H. K. Kristensen: Nørre Nebel og Lydum sogne 203. -
3. Chr. Høy i Fra Ribe Amt 1921, 405-32. - 4. planker, der
danner bådens øverste rand. - 5. Antagelig »sværd«, træplader,
anbragt på siderne ud for masten; de sænkedes, når skibet var
under sejl for at forhindre fladbundede fartøjers afdrift.

HØRERENS LØN VED VARDE LATINSKOLE

Man har ment, at af alle hørere i Ribe Stift fik høreren i Varde den usleste løn. Således synes det at fremgå af en opgørelse over lønforholdene 1739, da de små latinskoler skulle nedlægges. Den er fremdraget af C. Lindberg Nielsen.¹⁾

Det er sikkert rigtigt, at den Varde hører på det tidspunkt fik den mindste løn, for opgørelsen viser, at de 5 små skoler, der blev nedlagt, udgjorde hørernes lønninger følgende beløb:

Holstebro	41 rdl. 1 mark 8 sk.
Vejle	27 rdl. 2 mark 0 sk.
Ringkøbing	27 rdl. 0 mark 0 sk.
Lemvig	19 rdl. 2 mark 8 sk.
Varde	19 rdl. 0 mark 8 sk.

Ved den store skole i Ribe, Danmarks ældste, hvor der var 5 hørere, fik 5. lektie høreren 94 rdl. 4 mark, 4. lektie høreren 89 rdl. 4 mark, 3. lektie høreren 88 rdl. 4 mark 8 sk., 2. lektie høreren 84 rdl. og 1. lektie høreren 82 rdl. Koldings tre hørere fik henholdsvis 67 rdl. 10 2/3 sk., 64 rdl. 10 2/3 sk., 53 rdl. 2 mark 10 2/3 sk.

Varde hørerens løn opgjordes således:

Af Ovtrup kongetiende 10 sk.	
rug à 1 mark	1 rdl. 4 mark 0 sk.
12 skp. byg à 12 sk.	1 rdl. 3 mark 0 sk.
Degnekorn af Janderup sogn:	
6 tdr. 6 skpr. byg	6 rdl. 4 mark 8 sk.
Degnekorn af Lunde sogn:	
2½ tdr. byg	2 rdl. 3 mark 0 sk.
Degnekorn af Torstrup sogn:	
10 skp. rug	1 rdl. 4 mark 0 sk.
Degnepenge	5 rdl. 0 mark 0 sk.
Summa hørerens årlige løn ..	19 rdl. 0 mark 9 sk. ¹

Høreren har dog tjent mere. Lindberg Nielsen gør opmærksom på hans øvrige indtægter, som ved latin-skolens nedlæggelse ikke skulle overgå til Kolding skole, der ellers skulle hjælpes med Varde skoles ind-

tægter – trods visse generende legatbestemmelser, men de særlige skulle overgå til Varde danske skole.

De var:

»Af skolens penge for Choer sang	
at sønge aarligen	2 rdl. 0 mark
saa og for lønnens ringhed«	1 rdl. 2 mark
for at prædike hveranden søndag i	
hospitalet	1 rdl. 4 mark
andel i accidenser (ved bryllupper, begravelser, barnedåb, barselkoners indgang) ca.	3 rdl. 3 mark
	<hr/>
	8 rdl. 3 mark

Således var lønnen da ialt 27 rdl. 3 mark 8 sk.

Imidlertid har lønnen været noget anderledes, antagelig før Danske Lovs ikrafttræden 1683. Det fremgår af følgende skrivelse, som skolens rektor Terman Termansen (rektor 1713–38) indsendte til stiftøvrigheden:

»Hørerens Indkomst i Varde skole effter den gamle Skolebogs formelding pag. 2 a.

Af Janderup og Bilum Sogner 9 Tønder og 3 skpr. Biug Degnerente. – Af Torstrup og Horne Sogner 1 Tønde Rug. Af Outrup Sogns Kongetiende 1 Ørte Rug, 1 Ørte Biug. Qvadrans proventus accidentalis. – Af siddende Degne: Borch aarligen 3 mark danske. Qvong 3 mark danske, Lyddom 2 mark, Henne 1 Rixdl., Nebbel 1 dlr. slet. Hoe og Oxby 2 Rixdlr. – Sang Penger saasom Mortens og de 3de Aftener Jule Høitid tilsammen 7 sletdlr. – Chor Penge 2 dlr. Rix.

Således at være Conform med den gamle Skolens bog testor. Termansen. [Tilføjet med anden hånd.] Denne degn skal indkaldes til Provstemode med sit Kaldsbrev, er Præstens Broder i Janderup.«²

Præsten i Janderup må være Hans Vinter og degnen Peder Vinter, og dokumentet må være skrevet senest 1726, da den ny degn tiltrådte.³

Omregnes dette efter samme takster som foran, får vi følgende beløb:

Janderup og Billum	9 rdl. 2 mark 4 sk.
Torstrup og Horne	1 rdl. 2 mark 0 sk.
Af Ovtrup kongetidende	3 rdl. 1 mark 0 sk.
Af sædedegne	5 rdl. 0 mark 0 sk.
For sang	4 rdl. 4 mark 0 sk.
Corpenge	2 rdl. 0 mark 0 sk.
	<hr/>
	25 rdl. 3 mark 4 sk.

Lønnen skulle således være steget lidt de senere år. Det kunne også nok behøves, for lønnen var elendig. Det er sikkert med rette, Lindberg Nielsen gør opmærksom på, at det var grunden til, at hørerne var her så kort og ofte var mindre heldige personer.

H. K. Kristensen.

1. C. Lindberg Nielsen: Varde Latinskole, Jyske Sml. 4. rk. V, 476 ff. – 2. Ribe bispearkiv. Reg. Nr. 7, Capsa 28, pk. 1. – 3. D. Sml. II, 39.

DA KYSTBOERNE IKKE LEVEREDE DUN TIL KRISTIAN IV OG SKULLE SÆLGE STUDE TIL LENSMANDEN

Det kunne undertiden være mærkelige ting, en godsejer fandt på at kræve af sine fæstebønder.

Den 21. februar 1617 stod den kongelige delefoged Hans Hansen i Kærgård i Al sogn og tilsagde kgl. majestæts tjenere overalt i Kærgård birk, d. v. s.

Præsten i Janderup må være Hans Vinter og degnen Peder Vinter, og dokumentet må være skrevet senest 1726, da den ny degn tiltrådte.³

Omregnes dette efter samme takster som foran, får vi følgende beløb:

Janderup og Billum	9 rdl. 2 mark 4 sk.
Torstrup og Horne	1 rdl. 2 mark 0 sk.
Af Ovtrup kongetidende	3 rdl. 1 mark 0 sk.
Af sædedegne	5 rdl. 0 mark 0 sk.
For sang	4 rdl. 4 mark 0 sk.
Corpenge	2 rdl. 0 mark 0 sk.
	<hr/>
	25 rdl. 3 mark 4 sk.

Lønnen skulle således være steget lidt de senere år. Det kunne også nok behøves, for lønnen var elendig. Det er sikkert med rette, Lindberg Nielsen gør opmærksom på, at det var grunden til, at hørerne var her så kort og ofte var mindre heldige personer.

H. K. Kristensen.

1. C. Lindberg Nielsen: Varde Latinskole, Jyske Sml. 4. rk. V, 476 ff. – 2. Ribe bispearkiv. Reg. Nr. 7, Capsa 28, pk. 1. – 3. D. Sml. II, 39.

DA KYSTBOERNE IKKE LEVEREDE DUN TIL KRISTIAN IV OG SKULLE SÆLGE STUDE TIL LENSMANDEN

Det kunne undertiden være mærkelige ting, en godsejer fandt på at kræve af sine fæstebønder.

Den 21. februar 1617 stod den kongelige delefoged Hans Hansen i Kærgård i Al sogn og tilsagde kgl. majestæts tjenere overalt i Kærgård birk, d. v. s.

strandsognene syd for Nyminde til Blåvandshuk, at de efter kgl. befaling og lensmandens brev skulle forske ham 3 mark dun af hver gård inden den 12. april samme år, ingen undtagen, »uden de, som er udskrevet« — sikkert som bådsmænd på krigsflåden. Hans Hansen skulle derfor betale dem 1 mark 12 skilling danske.

Der var vist slet ingen, som leverede dun, måske af den simple grund, at de hverken har haft gæs eller ænder eller edderfuglere der at plyndre.

Allerede to dage efter fristens udløb lod Hans Hansen i Henne kirke lyse efter dunene. Det hjalp næppe, for 21. marts rejste han sag »for 3 mark dun af hver gård i Henne sogn«, det drejede sig om dun fra 6 gårdfæstere i Stavsø, 3 i Henneberg, 2 i Fidde, 7 i Dyreby, 3 i Nederfidde, 9 i Houstrup og 4 i Klinting. Det synes at have været alle kronens tjenere i sognet. Samme dag er også kronbønderne i Ål sogn stævnet, fordi de ikke havde leveret dun. Næste tingdag gælder det folkene fra Ho-Oksby sogne, som ikke har ydet dun.

Jeg har ikke fundet, hvordan sagen endte. Måske har lensmanden indset det umulige i at fremskaffe dunene, ialt fald har Kristian IV næppe fået sengefjer fra disse vestjyder.

Ved samme tid fik de Kærgård birkemænd endnu et pålæg fra deres herskab, som sikkert også forundrede dem.

Den samme delefoged forbød nemlig på birketetinget »kgl. majestæts tjenere i Kærgård birk at sælge eller afhænde nogen græsøksne til nogen, før de var tilbudt lensmanden; han ville give dem så meget, de (studene) var værd«.

Her kunne det rigtignok komme an på, hvem der skulle bestemme studenes værdi: bonden selv, lens-

mandens opkøber eller en helt anden studehandler. Lensmanden var den bekendte Albert Skeel til Fusingø. Han har nok manglet stude at sætte på græs på Riberhus' ladegård eller måske på en af sine egne gårde.

Han kunne dog ikke tvinge bønderne til at sælge sig studene. Det var nemlig forbudt meget tydeligt i den Koldingske reces af 13. dcbr. 1558, hvor det hedder i § 34: »Skal her epter hver bunde vere frit och aabet for at mue ubehindret sielge sinne vaare, det vere korn, smør, honing, øxen, heste, fisk och alle andre vaare, hves hand hafver, och icke forbiudes af koningen, embitsmend, raad, addel, om de end arfveligen under denom besiddendis ere, och skal der ofver ingen prelater, ridder, riddersmend tvinge eller trenge nogen bunde eller kaste hanom der for nogen uhyll (ugunst) paa eller derfor beskatte hanom. Men vil nogen riddersmand kiøbe noget af sin bunde, daa skal hand hafve det udi hans minde och met hans vilge, ligervis som hand kiøbte det af en fremet.«

Bonden var altså beskyttet af loven mod husbondens afpresning ved salg af varer. Her i årbogen (1941, side 342) er der nævnt et eksempel på, at en bonde frikendes for tiltale, da han ikke ville sælge sine stude til Jørgen Rathlou på Krogsgård; bonden Jakob Mouridsen i Tude henholdt sig til recessen. Har de Kærgård birkemænd ikke fundet lensmandens pris passende, har de sikkert gjort det samme.

H. K. Kristensen.

Mindeord

Folkemindeforskeren, arkivar, magister

Hans Ellekilde

Den 28. februar 1966 døde folkemindeforskeren, arkivar i Dansk Folkemindesamling: magister Hans Ellekilde, ret pludseligt ramt af en hjerneblødning.

Gennem 44 år var han forstander for Dansk Folkemindesamling på Det kgl. Bibliotek og var med til at udforme og præge denne samling. Og gennem mere end 50 år har han skrevet hundredvis af videnskabelige afhandlinger om sagn, tro, overlevering i blade, tidsskrifter, årbøger og større værker.

Da Ellekilde ved fødsel og slægtsrod er knyttet til Nordsjælland, er det ret naturligt, at hans folkemindesundersøgelser især samler sig om Sjælland og grænselandet Skåne og siden i voksende grad om vort andet grænseland: Sønderjylland og Sydslesvig. Det er dog ikke enstydigt med, at han i sine undersøgelser forsømte andre danske landsdele.

Hele det danske rige, ja, hele Norden er medtaget i hans forskningsområde. Og dette gælder i særlig grad hans store skelsættende, men ufuldendte værk: »Nordens Gudeverden«, hvor et utal af henvisninger til kildesteder og lokaliteter har medtaget alle danske egne og sogne, og derfor også Vestjylland.

Bortset fra hans nærmeste barndomsegn: Øresundskysten mellem Hellebæk og Hornbæk, kan ingen dansk egn gøre krav på særlig medejde i denne betydelige folkemindeforsker og hans arbejder. Hans forskningsområde er hele Norden, men dog især det dan-

ske rige fra Ejderen i syd til ydergrænsen for Skånelandene imod øst.

Men lad os lige notere enkelte data som holdepunkter: Den 17. febr. 1891 fødtes på en mindre gård i Ellekilde i Hellebæk ud mod Øresundskysten nær Hornbæk, et drengebarn, som i dåben fik navnet Hans Ellekilde. Hans far var sognefoged Peter Ellekilde.

Den lille Hans var en opvakt og velbegavet dreng, som med godt nemme tilegnede sig al den viden, der var at få i den stedlige børneskole.

Efter samråd med præsten og andre autoriteter kom Hans da på Sorø Akademi, hvorfra han blev student 1908. Under professor Axel Orliks ledelse studerede han folkemindevidenskab og tog magisterkonferens i 1917. Samme år indledte han arbejdet som arkivar i »Dansk Folkemindesamling«, hvor han var ansat som forstander, indtil han faldt for aldersgrænsen 1961.

Ellekildes elevforhold til professor Axel Olrik blev på mere end een måde hans skæbne. Axel Orliks stærke personlighed og hans banebrydende studier i Nordens oldsagn og gudetro blev for den unge Ellekilde som en fane og bavn over hans fremtidsvej

Forholdet mellem den ældre anerkendte forsker og den unge endnu ukendte videnskabsmand blev både et elevforhold og et sønligt tillidsforhold, hvor den ældre ved sin stærke videnskabelige autoritet fik afgørende indflydelse på den unge Ellekildes udvikling og målsætning .

Ved Axel Orliks altfor tidlige død i 1917 følte Ellekilde det, som han påny blev faderløs. Han måtte nu ikke blot overtage forstanderposten for »Dansk Folkemindesamling«, men også fortsætte udgivelsen af Axel Orliks mange ufuldendte arbejder – en opgave, der stillede altfor store krav til den unge Ellekildes tid og arbejdssevne.

*Hans Ellekilde og Sal. Frifelt ved »den trehovede gud«
i Glejbjerg februar 1964.*

Professor Axel Olrik havde testamenteret sin ejendom i Øverød: »Gammelbo«, til Københavns Universitet, som æresbolig for en dansk videnskabsmand, og her fik Ellekilde nu sit hjem indtil sin død den 28. februar 1966. – »Gammelbo« er en gammel patricierbolig med en stor have eller park på skråningen ned mod Søllerød sø. Et dejligt hjem for familieliv, en rolig arbejdsplads og en skøn ramme for samvær med vennekredsen.

Tilknytningen til Axel Olrik gav Ellekilde skæbne på mere end een måde Her på »Gammelbo« traf han nemlig Axel Olricks unge, smukke plejedatter og husbestyrerinde, Ella. Det kunne kun ende på een måde: Forelskelse, forlovelse og bryllup 1917.

I sine studieår og de første magisterår var Ellekilde stærkt optaget af Søren Kierkegaard. Og en af hans første afhandlinger, der vakte stor opmærksomhed i videre kredse, var en studie over »Den store jordrystelse i Søren Kierkegaards liv«.

Ellekildes første større udgivelsesarbejde (med et overvældende noteapparat!) var hans drengetids sværmeri: Joakim Junge: »Den nordsjællandske landalmes karakter, skikke, meninger og sprog« – 1915.

Og nu strømmer afhandlinger, bladartikler og udgivelser fra Ellekildes hånd. »Breve fra en dansk folkemindesamler«. 1918. Af Axel Olriks ufuldendte arbejder: »Folkelige afhandlinger«. 1919. »Nogle grundsætninger for sagnforskningen«. 1921. »Udvalgte folkeeventyr i genfortælling«. 1924. »Vore danske folkeeventyr 1«. 1928. »Danmarks Folkeminder gennem 25 aar«. 1933. »Fra Danmarks Folkemindesamling 4«. 1938. »Danmarks højtidskikke«. 1943. Det bør også nævnes, at han har beriget vor årbog med et værdifuldt bidrag, nemlig de fyldigt kommenterede folkesagn fra Janderup, oprindelig optegnet af Hans Marinus Iversen (se årb. 1957).

Til Ellekildes fyldige samling med mange værdifulde afhandlinger: »Danske folkeminder«, der udsendes til hans 70-årsdag, har Gustav Henningsen udarbejdet en kronologisk bibliografi for årene 1913–60. Det, som her falder i øjnene, er en næsten overvældende frodighed i emnevalg og arbejds-slutmål.

Men nægtes kan det jo ikke, at alle disse mange vidt spredte afhandlinger og udgivelser tog altfor megen tid fra Ellekildes egentlige hovedværk: »Nordens Gudeverden« (1926–51).

Det viste sig nemlig, at Axel Olriks forarbejder til dette store, banebrydende værk var altfor spredte og ufuldstændige til at bygge videre på. Nye fund og

nye forskningsmetoder gjorde det nødvendigt for Ellekilde praktisk talt at begynde næsten forfra på dette stort tænkte og stort anlagte værk. Derfor det lange spring mellem 1. og 2. bind.

Og selv om Ellekilde ikke nåede at færdiggøre 3. bind af sit store værk om nordisk gudentro, som planlagt, så dette hans livs hovedværk kun blev en torso, da er dette værk på mange måder både skelsættende og afgørende, så det vil bevare Ellekildes navn langt ud i fremtiden.

Selv om Ellekildes fremstillingsform er i bedste forstand folkelig og hans sprog kærnedansk uden unødige skærvebunker af fremmedord, så bliver hans værker og afhandlinger dog næppe folkelæsning i den forstand, han selv drømte og håbede.

Den af hans bøger, der bedst har mulighed for at blive læst og tilegnet som folkebog er hans 470 sider store værk: »Vor danske jul gennem tiderne«. 1943.

Dette værk kan siges at være en videreførelse og en uddybning af H. F. Feilbergs 2 binds værk »Jul«, 1904. Men Ellekildes undersøgelser af julefestens løndom går længere ud og lodder dybere end Feilberg i sin tid nåede. Feilberg hefter sig særlig ved julen som en dødefest, hvor dødninge, vætterne, de underjordiske har en slags fritime i midvinternattens mørke: en dødsfest med kult for de afdøde.

Her viser Ellekilde i sin fremstilling, hvorledes den ældgamle julefest på sin vandring op gennem tusindårstider har taget med sig mindelser om slægternes tro, trang og tyngsel. Mindelser ikke blot fra de mange ukendte slægter, men også fra forskellige kulturperioder. Der er både døds kultus, soldyrkelse og bondefolkets frugtbarhedssignen og varsler, såvel som vikingetidens flæskespise og øldrikning. – Derfor de mange modstillede træk i gammel juletro og juleskik.

Vi tør spå, at Ellekildes »Vor danske Jul –« ikke blot vil blive stående som eet af hans hovedværker, men også vil blive genoptrykt og læst af mange.

Den, som har kendt Ellekilde og fulgt hans arbejde gennem henved 50 år, har gang på gang haft lejlighed til at beundre hans uselviske sindelag, hvordan han uden knur kunne slippe et vigtigt arbejde for at yde vennehjælp eller hjælp til en eller anden forening, som trængte til en håndsrækning.

Således vil »Dansk Slægtsgaardsforening« altid stå i takskyld til Hans Ellekilde, fordi han i en vanskelig periode i foreningens tilværelse lånte den både sit navn og sin stilling og gav det nyoprettede »Dansk Slægtsgaardsarkiv« husly på »Dansk Folkemindesamling« – hvor der i forvejen var mere end kneben plads til Ellekilde og hans medhjælpere.

Men hjerterum gav også husrum: en lille krog i en vindueskarm og lidt reolplads under et overlæst skrivebord. Indtil den tid kom, da Slægtsgaardsarkivet fik sin egen arkivar, der var faglig dygtig og selvstændig nok til at hævde sig en god plads på Det kgl. Bibliotek.

Vi, der var med til festen i Dansk Forfatterforening den 21. februar 1966, hvor Ellekilde blev hyldet og takket fra mange sider, og hvor han i sin takketale strålende glad fortalte om de store videnskabelige værker (bl. a »Nordens Gudeverden« 3die, ja så galt 4de bind), han håbede at få færdiggjort, inden han fyldte 80, – ja, vi blev en god oplevelse rigere.

Men underligt virkede det på os, da vi en uge efter denne fest fik budskabet om Ellekildes bratte død. Nej, ingen har brev . . .

Den dag, vi havde sænket forskeren, forfatteren, vennen i graven deroppe på Søllerød kirkegård med udsynet ned over Søllerød sø, da var det sært griben-

de at tænke på, at al den imponerende viden og kundskab, indenfor sit område vel nok den største viden i Norden, suverænt samlet af en enkeltmand, den viden var nu slettet ud og gemt væk og må igen møjsommeligt stykkevis samles sammen af mange forskellige mennesker . . .

Mit første møde med magister Hans Ellekilde og hans unge strålende fru Ella, sommeren 1918. Mindet står lyslevende tegnet i mit sind.

Vi havde gennem de sidste år vekslet mange breve om folkeminder. Nu kom ægteparret for at besøge mig. Fra kortere ophold hos folkemindesamleren Evald Tang Kristensen og Anton Berntsen i Vejle ville de cykle tværs over mod Ølgod. Jeg skulle efter aftale cykle dem i møde.

Vi mødtes lidt vest for Grindsted lige uden for et lille venligt hus, som den gang lå godt 1 km uden for byen. I dag er byen forlængst vokset langt uden om huset.

Men hver gang, jeg kører forbi og ser stedet, mindes jeg den sommerdag for 48 år siden med vort første møde. Det møde, der for mig blev indgangen til de mange års venskab og samarbejde, som på flere måder har været med til at forme og målsætte min tilværelse.

Fra dette venskab og samarbejde kunne tegnes mange træk. Lad mig nøjes med at sige, at mens Ellekilde myreflittigt forskede i folkeminder, tro, sagn, eventyr, myter, da var han selv med til at forme en ny myte om videnskabsmanden, forfatteren, sine venners bedste ven, der altid med sit ejegode sind og sit uselviske væsen var rede til råd og hjælp.

Den myte vil vi alle, der har kendt Hans Ellekilde, frede om som et af vore bedste minder.

Salomon J. Frifelt.

Sigurd Kristensen

I en alder af omkring de firsindstyve år er fhv. skolebestyrer Sig. Kristensen, Viborg, afgang ved døden.

Kristensen var lærersøn fra Hesselballe i Uldum sogn, hvor han blev født den 10. novbr. 1885. Efter at have gået på Horsens latinskole tog han lærereksamen fra Gedved seminarium 1906 og blev lærer. En tid var han bestyrer på en efterskole, men kom derefter til Viborg, hvor han blev leder af en forberedelsesskole til optagelse på latinskolen. Han var gift med Johanne Hesselager.

I Viborg fik Sig. Kristensen rig lejlighed til at fordybe sig i landsarkivets rige skatte. Og resultatet blev en lang række historiske artikler. Endnu i sit sidste leveår syslede han med sit historiske forfatterskab. Af hans produktion kan nævnes seks herregårdsbeskrivelser i Danske Slotte og Herregårde samt afhandlinger i historiske årbøger som Aarhus stifts og Viborg og Vejle amters årbøger. Også til vor årbog har han skrevet flere fyldige artikler, nemlig Hoverikontrakt fra Lunderup i 1940, Øster Horne Herreds Skolefundatser i 1942 og den store afhandling om Aftægtskontrakter og Aftægtsfolk sidste år. Vi har endda fra hans hånd et bidrag liggende, som vi håber at kunne bringe ad åre foruden artiklen i år.

Historisk Samfund vil mindes Sig. Kristensen med taknemlighed for hans medarbejderskab. *H. K. K.*

Laurids Pedersen

Endnu en af årbogens medarbejdere er afgang ved døden i det forløbne år, nemlig forhenværende gård-ejer Laurids Pedersen, Yderik skole, tidligere Ovnbøl Østergård.

Laurids Pedersen er født i Mundelstrup ved Århus den 15. august 1904. Han var som ung elev på Askov højskole og lærte her sin tilkommende hustru Ninna Raunkjær at kende. Efter giftermålet overtog parret hendes fødegård Ovnbøl Østergård i Torstrup sogn. Snart viste hans interesse for folkelige, kulturelle og kirkelige spørgsmål sig, hvad der blandt andet førte til, at han blev medlem af provstiuudvalget. Laurids Pedersens svigerfader, Morten Raunkjær, var meget historisk interesseret og havde megen viden om historie. Det kan have styrket svigersønnens sans for det samme. I alt fald førte hans optagethed af historie ham ind i skribentvirksomhed, og fik ham til at skrive den fortrinlige afhandling i vor årbog 1956: »Salget af stamhuset Nørholms fæstegods 1861–79 samt fideikommisskapitalens anbringelse 1874–1917«, der også vakte opmærksomhed uden for vort amt.

Laurids Pedersen blev nu knyttet til dagbladet Vestkysten, og under pseudonymet Udmarksbonden skrev han en række meget læste artikler, der berørte aktuelle problemer, såvel inden for det landbrugsfaglige som inden for åndslivets områder.

Efter at have afstået Ovnbøl Østergård til en datter og svigersøn købte han Yderik skole, som var blevet ledig ved centraliseringen af skolevæsenet i sognet, og flyttede dertil og virkede en tid ved civilundervisningen. Desværre angreb alvorlig sygdom den vitale og tilsyneladende så stærke mand. Efter flere sygehusophold, hvoraf to var meget langvarige, døde Laurids Pedersen i sit hjem den 12. juni 1966.

Æret være hans mindel

H. K. K.

Litteratur om Ribe amt

TRAP: RIBE AMT, 5. udgave, er nu udkommet. Denne velkendte håndbog er det egentlig unødvendigt at gøre opmærksom på. Alle ved, at den er den første, man griber efter, hvis det gælder kort og præcis besked om en egn. En række videnskabsmænd og lokalkendte folk har arbejdet på værket. At der alligevel kan være smuttet fejl med, viser Lindberg Niensens foranstående korrektiv, og der er også andre, f. eks. var Andreas Charles Teilman (s. 723) ikke amtmand, selv om han prøvede på at blive det. Værket er selvskrævet på ethvert offentligt bibliotek, og mange egnsinteresserede kan vanskeligt undvære det.

ASKOV HØJSKOLE. Askov højskoles 100-års jubilæum, som fejredes sidste år, har fremkaldt to store, hver på sin vis betydningsfulde bøger om skolens historie. *Hans Lund*, der har skrevet om skolens ældre historie, har i sin tid selv været lærer på skolen, og senere blev han som forstander i Rødding nabo til den. Men hans bog, »*Askov Højskole 1865-1915*«, hviler ikke på føleri, men er et historisk værk, som er den kendte historiker værdig, bygget op på et omfattende kildemateriale: regnskaber, indberetninger til undervisningsministeriet, forhandlingsprotokoller, trykte beretninger og et utal af breve, hvoraf brevene fra Historisk Samfunds gamle ven og medstifter, højskolelærer Poul Bjerge, især er oplysende. Som bekendt er det Rødding højskole, der efter tabet af Sønderjylland, flyttede sin virksomhed op nord for Kongeåen. Der begyndtes meget beskedent i en bondegårds stuehus, men snart var fremgangen så stærk, at skolen allerede 1870-78 indtog en førende stilling indenfor højskolernes verden. Derefter startede den »udvidede skole« med de landskendte lærerkræfter: Ludv. Schrøder, Poul la Cour, Holger Begtrup og Jacob Knudsen, »det jyske universitet«, som det også blev kaldt. Her behandles kårene, skolen virkede under, undervisningen og »Askov i tidens røre«, og der oplyses om de steder og kredse, eleverne var udgået fra. Tilgangen kom fra hele landet, og skolen bevarede sin forbindelse med Sønderjylland. Også skolens vanskeligheder og kriser er behandlet såvel som dens eventyrlige fremgang.

Om de sidste 50 år skriver skolens mangeårige lærer og forstander *J. Th. Arnfred* i *Askov Højskole i Mands Minde*. Arnfred gør opmærksom på, at det ikke er historie i sædvanlig forstand – en vurdering på sagligt grundlag. Man forstår, at Arnfred ikke har kunnet stille sig selv og sine medarbejdere for »historiens domstol«. Det er kun muligt, skriver han, »når fortælleren står i behørig afstand fra begivenhederne både i tid og rum,« og fordi den, der selv har part i sagen, savner over-

blik. Ved læsning af bogen erfarer man imidlertid, at man har oplevet et sjældent stykke historieskrivning og ikke blot en beretning (eller mange beretninger) om Askovs »brogede og mangfoldige verden.« Ganske vist lader allerede titlen ane, at bogen hviler på andre kilder end Lunds bog, på minder, dels Arnfreds egne og dels på indhentedede beretninger fra elever fra forskellige årgange. Stoffet er ordnet kronologisk, der er åbenbart en bestemt plan med udvælgelsen af elevbrevene, Arnfreds egen vurdering kan heller ikke helt undertrykkes. Så et historisk arbejde er bogen alligevel. Livet oprulles da for læseren, kortfattet: den spanske syge, afstemningstiden, Dansk Udsyn, lærere. Lad os minde om de ældre: Jacob Appel, der som minister ordnede det sønderjyske skolevæsen, Ingeborg Appel, »Legemliggørelsen af Askovs historie«, Marius Kristensen, »Askovs lærdeste lærer«, Rosenkjær, budbringeren fra en mere vidtspændende verden, den beundrede og elskede lærer (og foredragsholder), C. P. O., historiens budbringer, og hans energiske frue, historikeren Hans Lund med det »vestjyske fribårne bondesind«, J. Th. Arnfred selv, der såre beskedent løfter en enkelt flig af sin lærerpersonlighed. Der fortælles om de arbejdsløse, nazismen, besættelsestiden, da skolen blev taget til lazaret, om eleverne, hvoraf mange fra fremmede lande, i få år var 700 amerikanske studenter på nordisk højskole, o.s.v., o.s.v.

Aksel Lassen: FALD OG FREMGANG. Det er et kæmpearbejde, der ligger bag *Aksel Lassens* nye bog: *Fald og fremgang. Træk af befolkningsudviklingen i Danmark 1645-1960.* Men Aksel Lassen har da også nået endegyldigt at fremskaffe en afgørelse og klarhed i den usikkerhed og strid, der har stået om dette emne gennem lange tider. Han hævder, at Danmarks folketal uden hertugdømmet Slesvig 1650 var 550.000, og under de følgende åringers krig og pest døde 120.000 mennesker, så tallet 1660 var 430.000, og da vi 1769 nåede landets første folketælling (som ikke tidligere har været nøjagtigt behandlet) var befolkningstallet omtrent fordoblet (810.000), 1801:925.000.

Den almindelige opfattelse er vel nok (J. A. Fredericia, Erik Arup), at Danmark 1650 havde 800.000-900.000 indb., og at tallet 1350-1750 stod omtrent stille. Men det kan nok være, Aksel Lassen viser os noget andet. Den kendte arkivar Johan Grundtvig (N. F. S. Grundtvigs søn) var dog allerede i 1870 kommet til tal, der for årene 1650 og 1660 ikke lå langt fra Aksel Lassens. Men Grundtvigs resultater overbeviste hverken historikerne eller statistikerne. A. L. har grundigt bearbejdet tidligere benyttede kilder, rettet talrige fejl og inddraget nye kilder i behandlingen. I en mængde tabeller, gældende forskellige forhold og egne fremlægges resultaterne, der også påvises i teksten: krige, pest, ødegårde, forskellige egnes fald og fremgang, bortflytning af unge, bl. a. til Kongeægnens næsten folkedøde egne, enevældens koncentration om hovedstaden og dens opland, stavnsbåndets indgreb m. m. Som ét af resultaterne skal citeres følgende:

»Samtidig med at landene øst for Øresund måtte afstås ved

fredsslutningen, opgav statsmagten at gøre noget for at genrejse Vestjylland. Ribes indtrængende bønner om at blive anerkendt som stabelplads besvaredes med et nej, og en henvisning til, at stedet ikke egnede sig til at fortificeres. Ved Kongeaen blev der med udførselstold lagt hindringer i vejen for jyske handelsmuligheder. Danmark tabte Skåne og skød selv store dele af Jylland fra sig. Alt samkvem med omverdenen koncentreredes om Østersøen. Her ligger, først og fremmest, forklaringen på, at Vest- og Nordjylland, der tjente som befolkningsreserve for hele kongeriget, kom til at høre til de tyndest befolkede egne af landet. Først med oprettelsen af Esbjerg havn blev begyndelsen ubevidst gjort til soning af gammel brøde. Den chance, der i 1867 blev givet Vestjylland, blev omgående udnyttet.◊

MARK OG MONTRE 1966 synes at overgå sig selv. Første hæfte fik megen ros, det nu udkomme vil få endnu mere, selv annoncerne og deres billedudstyr er festligt historiske. Arkitekt *H. H. Engqvist* skriver om *Terpagers Gaard på Mellemdammen*. Her vises resultaterne af arkitektens undersøgelser i den bekendte gård, og hans tydning af nogle sekundært anvendte stolper er et beundringsværdigt detektivarbejde. *Niels Thomsen* skildrer Esbjerg museums udgravning af et gådefuldt anlæg i Jerne og tolker det som spor af en stubmølle mens *Fritze Lindahl* gennemgår bispestadens *Middelalderlige Ribe-ringe* af guld og med ædle stene. *H. P. Korsgaard* behandler med stor kyndighed *Varde museums ursamling*, der rummer store sjældenheder, *H. Øllgaard* fortæller med lune om vore museers *Kirkepotter* og *Slavekrigsvåben*, mens *G. Ibsen Sørensen* i sin artikel *Nu dages det brødre* – skildrer Esbjergmuseets samling fagforeningsfaner. Fortrinlige billeder er med til yderligere at levendegøre indholdet.

I *ARSSKRIFT FOR FISKERI- OG SØFARTSMUSEET 1966* beretter *Arne Espgaard* om *Arbejdets gang* og om den kommende store museumsbygning. *Andreas Møller* skriver om *En fiskerbåd-model på Fanø Museum*. Båden bærer råsejl og viser at en type sejlskibe med årer endnu brugtes på Fanø i forrige århundrede. *Mads Langlig* fortæller livligt om *Sælhundejagt* og *fuglefangst*, og *Bue Kaae* giver i *To sørøverhistorier 1573* nye og pålidelige oplysninger om Hans Jessen Søhanes bedrift og en anden sag om sørøveri af gods fra Hamborg til Ribe, endvidere skriver *Kaae* om *Stridigheder om fiskeriet i Ribe å*, navnlig ålefangst, ikke mindst interessant er oplysningerne om, hvordan Ribe borgere byggede ud i åen.

TJÆREBORG KIRKE har udgivet et smukt og fornemt hefte om kirkens historie, og sognerådet har ved sin byplanlægning afmærket et areal omkring kirken, hvori nybyggeri ikke må finde sted, og har således sikret, at kirken stadig kan ligge frit.

DANSK TIDSSKRIFT INDEX kunne sidste år fejre et smukt jubilæum, idet det udsendte sin 50. årgang. Gennem mange år er væsentlige artikler fra vor årbog nævnt i denne index. For-

øvrigt er dens stofmængde vokset fra 165 registrerede tidsskrifter i 1915 til ca. 300 i 1965. Den første årgang udarbejdedes i Statens Bibliotekstilsyn af ingen ringere end Th. Døssing og Svend Dahl. Nu er det Bibliotekscentralen, der udgiver værket. Her er et sted, hvor lokal- og kulturhistorikeren jævnligt kan hente et værdifuldt tips.

I FORNVÄNNEN. TIDSSKRIFT FÖR SVENSK ANTIKVARISK FORSKNING, 1965, er omtalt og i billeder vist et fund fra det middelalderlige Ribe efter oplysninger, Mogens Bencard har givet Elisabeth Svårdström, der skriver om *Medeltida måttolker*. Det drejer sig om en lille målepind, som tøndebindere brugte. En tilsvarende svensk bærer en runeindskrift. – VESTJYDER FORTÆLLER, udgivet af Varde Lions Club er en samling hyggelige og fornøjelige fortællinger, mest om barndoms- og ungdomsoplevelser. Vestjyderne er Sal. Frifelt, tandlæge Koch, Ludv. Hoffmann, M. Hvid Jacobsen, Edith Friis, Johs. Kristiansen, Paul Schmidt, Klara Sørensen, Birgitte Valvanne, O. Myrthue Hansen, Peter Vejrup, B. Kreilgaard og Ragnhild Anker Pedersen.

Rentier Hans Jacob Bech, Lunde, har udsendt et lille hæfte: EN TUR TIL FÆRØERNE OG ISLAND VINTEREN 1905–06. Heri fortæller han om sine oplevelser som marinesoldat ombord på dampminebåden »Beskytteren«, om jul ombord, om havari, bjergning af en norsk damper m. m. Bech nedskrev erindringerne 1910, men har først nu ladet dem trykke.

I ZEITSCHRIFT DER GESELLSCHAFT FÜR SCHLESWIG-HOLSTEINISCHE GESCHICHTE 1965 har dr. Klaus R. Böhme, Stockholm, skrevet Lennart Torstensson und Helmut Wrangel in Schleswig-Holstein und Jütland 1643–45 og giver her væsentlig på grundlag af kilder i det svenske rigsarkiv en skildring af krigen, også i vort amt. Om vore i forvejen velkendte plageånder, de svenske officerer Wrangel, Horn, Schlebusch, Daniels og Wittenberg gives her enkelte nye oplysninger. Trods deres udpresninger og plyndringer hed det i deres udmarschvise: »Der Krieg hatte den Krieg nicht ernährt.« Torstensson indberettede nok, at han beherskede Jylland, men svenskerne måtte hovedsagelig opholde sig i købstæderne eller bevæge sig i store afdelinger, »da die dänischen Bauern, die zwar dem Feind im Feld nicht hatten standhalten können, die Wege unsicher machten.« Hermed stemmer det, at Skast herreds bønder vedtog på tinge 3. juni 1645 at holde vagt for »plynderryttere og partier« nemlig ved Endrup mølle, ved Gistbro, ved Agerbæk og Fåborg mølle, ved Sneumbro, Spøttrup og Sneum kirke. Der skulle være 10 føre karle hvert sted med så mange lange bøsser som muligt, og det fortælles, at en flok svenskere, som havde plyndret i Vester herred, bl. a. Lunde kirke, blev overrasket af bønder i baghold ved Hjorkær bro, seks blev skudt, og i den enes saddepose fandtes den røvede kalk og disk, som blev givet tilbage til Lunde kirke.

I FESTSKRIFT TIL ASTRID FRIIS PÅ HALVFJERSÅRS-DAGEN DEN 1. AUGUST 1963 findes to for vort amt værdifulde artikler, nemlig Otto Norns om epitafieportrætter fra re-

næssancetiden, især over medlemmer af ripensiske patricierslægter. Både Anders Sørensen Vedel og Peder Hegelund var epitaficorfattere. For Heglund arbejdede maleren Laurents Andersen Riber, hvis signatur nu er fundet på Hans Jessen Søhanses epitaf, og som gør det muligt at bestemme endnu flere af hans arbejder, bl. a. sandsynliggør Norn, at historiografen Hans Svannings portræt findes i et epitafium i klosterkirken i Horsens. *Niels Skyum-Nielsen* kommer i sin afhandling bl. a. ind på en behandling af *Esger, biskop i Ribe 1246-73*, der ved sit arbejde i kongens kancelli nok har øvet indflydelse på selve rigets politik.

TURISTARBOGEN 1966 behandler denne gang Danmarks større vandløb. Rigsarkivar, dr. *Johan Hvidtfeldt* skriver om »sorgomsuste« *Kongeå*, byantikvar *Mogens Bencard* om *Ribe å*, den gamle vigtige færdselsåre, og *H. K. Kristensen* om *Varde å*.

JYSKE SAMLINGER har fået navneforandring og hedder nu kort og godt *HISTORIE*. Og det ser ud til at være mere end en navneforandring. Også indholdet er anderledes. Det meste drejer sig om historisk metode og kildeproblemer. Endelig er et helt nyt historisk tidsskrift begyndt at udkomme, nemlig *ARKIV*. Her har arkivar *Johan Jørgensen* skrevet om *Øverstesekretær Erik Krags virksomhed i Danske Kancelli indtil 1657*. Det er Erik Krag til Endrupholm.

Alfred Kaae: VESTJYSKE GODSEJERE OG DERES BØNDER. Vort nordlige nabosamfund har udsendt *Alfred Kaae: Vestjyske godsejere og deres bønder. En studie over tingbøgerne for Ulfborg-Hing herreder og Timgårds birk med strejftog ind i andre vestjyske retskredse i tiden 1695-1788*. Egentlig er bogen et særtryk af Hardsyssels årbog 1965, der var temmelig omfattende.

I denne bog giver den kendte lokalhistoriker en redegørelse for forholdet i stavnsbåndstiden mellem herremand og bonde på 22 godser fra Lundenæs i syd til Kabel i nord og søger i slutningskapitlet at give en sammenfattende og almen skildring af forholdet i Ringkøbing amt og vel gældende hele Vestjylland. Kaae finder, at fæstebondens stilling i det store og hele i det behandlede århundrede var så nogenlunde som andet steds i landet omkring 1660, således som det bedømtes af Hans H. Fussing i dennes bog *Herremand og Fæstebonde*. Stavnsbåndet er jo kommet til, hvorfor Kaae finder Fussings syn på hoveriet og forholdene omkring fæstets opløsning for lyst, men iøvrigt hævder begge forskere, at bondens vilkår var faste og retsligt sikret, dog viser Kaae, at bonden i stavnsbåndstiden blev mere afhængig af godsejeren, men aldrig blev hans træl. - Nu bør vi også huske, at det ofte er særtilfældene, der findes i tingbøgerne. Når forholdet mellem de to parter er godt, går man ikke »retstens vej«. Stor fattigdom kunne i en periode give anledning til mange retssager, når bonden ikke formåede at svare hver sit. Det er en kærkommen bog for alle, der er interesseret i vestjysk landbohistorie.

SØNDERJYSK SLÆGTSHISTORIE. En lille bog af værdi for folk, der stammer fra landet syd for Kongeåen, er *Johan*

Hvidtfeldt: *Slægtshistoriske studier i Sønderjylland*, der nu er kommet i ny revideret og udvidet udgave ved Hans Worsøe. Ved arbejdet dermed kommer en del tysk litteratur til, ligesom kirkebøger o. m. a. kilder er ført på tysk. Skyld- og panteprotokoller blev i 1880'erne afløst af de tyske grundbøger. For alle disse forhold gøres der rede, ligesom der gives god vejledning for arbejdet iøvrigt.

LAURIDS SKAUS BREVVEKSLING MED POLITISKE VENNER. Den myreflittige historiker, seminarielæktor H. V. Gregersen har udsendt et nyt digert værk: *Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i København*.

Gregersen giver i en indledning en kortfattet, ligevægtig, men smuk skildring af Skau, »Slesvigs træ«, af hans fortrin og fejl. Samlingen er delt i 5 afsnit, et for hver af de venner, Skau har brevvekslet med, de indledes hver med Gregersens oplysninger om brevskrivere og dennes forhold til Skau. Endvidere har Gregersen forsynet hvert enkelt brev med noter udarbejdet af samtidigt kildemateriale. Brevene tegner et billede af brevskrivere både som forfattere og mennesker. Skaus pen er endog meget letflydende; han skriver så elegant, at han kun står tilbage for »virkelige sprog mestre«, er det blevet sagt. Undertiden er han vel rask og enkelte vendinger ikke lige vel overvejet. Hans åbenlyse forfængelighed kan man ærgre eller more sig over. Men han »føjte sig aldrig udelukkende som slesviger, men som dansk mand.« I vort dengang så stærkt klassesdelte samfund, så akademikerne med foragt på bonden, og med største undren læste de hans breve. J. W. Marchmanns datter fortæller, at Skau skrev et brev til hendes far, og »det løb rundt i København og var til stor forbavselse for folk, ja, de bad om at låne det.« – De politiske venner var foruden nævnte pastor Marckmann, historikeren C. F. Allen, professor H. N. Clausen, politikeren Orla Lehmann og digteren Carl Ploug, men også en lang række andre personer omtales. Et navneregister bag i bogen med kortfattede biografiske oplysninger er en god hjælp til at følge dem. I det hele taget findes datidens mere betydelige spørgsmål omtalt eller berørt i disse breve, og man sender Gregersen en varm tak for fremlæggelsen.

Andreas Øster: BARN I HERRNHUTERNES CHRISTIANSFELD. Det er en herlig lille bog, Historisk Samfund for Sønderjylland her har udgivet. Pastor Øster fortæller så ægte og underligt gribende om sin barndom. Han er født 1887, da brødremenigheden nok var i tilbagegang, men hvor dog hans hjem helt var underkastet menighedens liv og skikke. Hvor særpræget var livet ikke, lige fra »Morgensegen«, lodkastning ved ægteskabs indgåelse eller »Åltesten Conferenz« magt i dette forhold, udtagelse til »Herrens tjeneste«, Diaspora-Arbejder, præsten og »Åltesenrat«, »Gottessacker«, det religiøse liv og lære, Østers egen uddannelse, spændingen mellem den tyske ledelse og de danske i »e Felt«. Dybt nede i faderens store klædekiste lå Dannebrog. Ude omkring hed det ofte, at Christiansfeld var en tyskerrede. – Flere steder i vort amt mærkedes herrnhutisk indflydelse, og flere herfra hviler i Gottesacker.

JYLLANDS BREVKISTE. Den 12. aug. i år kunne Landsarkivet i Viborg fejre sin 75-årige beståen. I den anledning har arkivet udsendt et smukt og indholdsrigt festskrift: Jyllands brevkiste, hvor der gives et tilbageblik over dets tilblivelse og virksomhed. Det er skrevet af landsarkivar *Jens Holmgaard* og en stab af arkivarer. Selv behandler landsarkivaren *Embedernes centralarkiv*. Han minder om den gamle, store planlægger *V. A. Sechers* ord om, at arkivvæsenets hovedopgave er at tjene administrationen lige fra ministerierne til politi- og dommerembeder, så der hurtigt kan skaffes hvert embede de oplysninger om en bestemt sag, det ønsker; »arkivet har ved siden heraf opgaver over for historieforskningen, men det bliver kun biopgaver«. Selv om *Holmgaard* ikke vil skrive under på *Sechers* målsætning, har man godt af at vide, at arkiverne er centraler for kongerigets embeder. Videre gøres der rede for kassationer og afleveringerne samt tilsynet med embederne, som tidligere ikke altid formede sig gnidningsløst, om den lammende pladsmangel indtil bygningen af det nye arkiv. 1963—65 afleveredes i hyldemeter 6—7 km eller næsten lige så meget som hele den tidligere arkivbestand. Der er 25½ km reolplads i den nye bygning.

P. G. Ørberg skriver om *Den mærkelige bygning*, arkitekt *Hack Kampmanns* skønne hus. Den nye, *Leopold Teschls*, er forøvrigt lige så mærkelig, opført i jern og beton, uventdigg beklædt med sortgrå mursten og 200 små vinduer, dækket af keramiske fliser, i 7 etager, hvoraf de to er gemt i jorden. *Ørberg* slutter med kapitlet: *Vandring gennem årene*, en oversigt over de 75 år. *Helle Linde* skriver om *Embedsarkiverne i hus*, hentet ude fra de ofte rystende opbevaringsforhold, en undtagelse var *Varde byfogedarkiv*, der var i den fineste orden, men byfogden ville ikke af med en smule — hvad der fik sørgelige følger. *Poul Rasmussen* har *Orden i papirerne*, det er en artikel, der er særlig værdifuld for arkivsøgende, da den giver god forståelse af provenienssystemet, og viser, hvordan arkivalierne i det hele taget ligger ordnet. *Knud Prange* behandler *Forskningens veje*. Omkring 12.500 mennesker har aflagt over 140.000 besøg og benyttet over en million bind og pakker. Langt de fleste besøg har drejet sig om slægtsstudier, men ellers om alle mulige afskygninger af historisk arbejde. Også arkivarernes egne historiske bedrifter peges der på. — Mangfoldige ting giver denne bog et billede af, også de skiftende landsarkivarer og nogle af deres problemer. Bogen er ikke blot et stykke arkivhistorie, men en kærkommen oplevelse for alle de mange, der har tilbragt nogle af deres lykkeligste timer ved arbejdet med arkivets skatte, og attråværdig for de mange, der tænker på at besøge »de mærkelige bygninger«.

Bogen kan købes hos Landsarkivet, Viborg, for 20 kr. indb.

H. K. K.

Virksomheden

Det sidste årsmøde afholdtes i Janderup under stor tilslutning. Lærer Schøler, Rousthøje, valgtes til ordstyrer, den nye formand H. K. Kristensen, Varde, aflagde beretning og kassereren, fru Kvist, Egtved, regnskabet; begge dele godkendes. Det vedtoges at forhøje kontingentet til 15 kr. Høgsbro Østergaard, Mogenssen og Kristensen genvalgtes. I stedet for Clausen Nielsen, der er fraflyttet egnen, valgtes byantikvar M. Bencard, Ribe. Som revisor nyvalgtes pastor Kelstrup, Malt, og genvalgtes Svend Troelsen. Ved det offentlige møde talte overpolitibetjent Knud Jensen, Padborg, om folkeminder og folkeliv på Janderupegnen i gamle dage og viste fortrinlige lysbilleder i tilknytning hertil, og familien Skelmose viste deres såre skønne oldtidsfilm med indtalt tekst. – *Sommerudflugten*, der ligeledes havde vundet god tilslutning, gik til Ho Kirke, hvis historie blev skildret af H. K. Kristensen. Efter et kaffebord, hvor der bl. a. serveredes det gamle vestjydske finbrød krims samledes man ved Th. Langes mindesten og fortsatte til stedet for det forsvundne fiskerleje Sønderside og kørte derefter ud på Skallingen, begge steder talte H. K. Kristensen, ligeledes i Ulslo og Oksby øde kirkegård. Begunstiget af det gode vejr blev det en herlig eftermiddag i den skønne og ejendommelige natur.

Bestyrelsen havde håbet at kunne sende medlemmerne C. Teilman Halds bog »*Vestjyske Adelsfolk*« som et nyt bind i samfundets småskrifter – og sende det gratis. Trods modtagne tilskud både fra Frederiksborgmuseet, Dagbladet Vestkystens kulturfond og Sydvestjydsk Samfund, er fremstillingen af den meget smukke bog med de omhyggeligste gengivelser af de gamle, ofte medtagne malerier af herremænd og fruer og andre personligheder, alligevel blevet så kostbar, at vi ikke kan give medlemmerne bogen helt gratis, men tilbyder den til halv pris. Vi beder Dem venligst bestille den omgående for at få oplagets størrelse bestemt. Det er en bog, der gennem årene vil blive både en kostbarhed og en sjældenhed. Se vedlagte subscriptionsindbydelse!

I november påtænkes afholdt et kursus i lokal- og slægtshistorie for begyndere på Centralbiblioteket i Esbjerg. Herom vil der senere blive averteret i bladene.

Virksomheden

En gave

Historisk Samfund takker herved fhv. gårdejer og sognefoged *Johannes Poulsen*, Aarre, som har skænket samfundet restoplaget af sin smukke mindebog: *Fra Salling til Varde-egnen*, 1954. Medlemmer, der måtte ønske et *frieksemplar*, kan så langt det stærkt begrænsede oplag rækker, få det ved henvendelse til H. K. Kristensen, Varde, og mod at indsende kr. 1,50 i frimærker til ekspeditionen.

Nye medlemmer 1965

Max Pedersen, Varde. Toldbetjent Henrik Pedersen, Nymindegab. Urmager Hans Korsgaard, Varde. Mekaniker Ole Olesen, Aarre. Direktør Henning Sibbern, København. Major E. Frandsen, Oksbøl. G. Olander, Alslev. Skotøjshandler Gerald Langgaard, Varde. Mogens Juhl, Kgs. Lyngby. Grosserer Harald Jensen, Esbjerg. Laurids Nielsen, Ribe. Robert Kristiansen, Egtved. Stud. mag. Grandt-Nielsen, Brønshøj. Lærerinde Kirsten Marie Jensen, Oxlund. Kolding Gymnasiums bibliotek, Kolding. Chr. Forsom, Lindbjerg. Fabrikant C. P. Jensen, Vadgården. Lærer H. V. Sørensen, Donslund. Lærer Hammer-Sørensen, Vorbasse. Lærer Frede Hansen, Vorbasse. Lærer Dines Østergaard, Vorbasse. Lærer P. Kjærgaard, Fitting. Husmand H. Østergaard, Janderup. Cementstøber Severin Sørensen, Janderup. Gdr. Gunnar Bennetsen, Janderup. Gdr. Sigfred Sørensen, Janderup. Gdr. Chr. Berg, Janderup. Baneformand Peder Schmidt, Janderup. Gdr. N. A. Bennetsen, Janderup. Katrine Hansen, Kokspang. Kredslæge K. Hjöllund, Varde. Direktør N. H. H. Barlebo, Esbjerg. Marie Nielsen, Varde. Advokat Bjarne Schøtt, Varde. Gdr. Svend Holm, Janderup. Telefonmontør Frank Rasmussen, Varde. Gdr. Viggo Mikkelsen, Janderup. Henrik P. Nielsen, Oxbøl. Regnskabskonsulent Harry Hansen, Asbo. Sigfred Nielsen, Janderup. Advokat Chr. Thuesen, Esbjerg. Tømrer Kr. Lemming, Varde. Sognepræst Johs. Lind, Øster Tørslev. Cand. theol. Bülow-Jensen, Kbhvn. Johs. Jepsen, Egtved. Sundhedsplejerske frk. A. Rask-Thomsen, Valby. Skoleinspektør C. Asschenfeldt Birkebæk, Vamdrup. Styrmand T. Truelsen, Herlev. Malermester G. Hald, V. Vedsted. Bibliotekar E. Vestergaard, Esbjerg. J. Jensen, Esbjerg. Sognepræst K. Jacobsen, Farris. Freddy Duus, Herning.

Regnskabsoversigt 1965-66

INDTÆGT		
Kassebeholdning		4001,34
880 ord. medlemmer à 10 kr.	8800,00	
48 medlemmer à 5 kr.	240,00	
		9040,00
14 kommuner à 20 kr.	280,00	
25 » » 12 »	300,00	
2 » » 25 »	50,00	
		630,00
82 biblioteker à 10 kr.	820,00	
1 » » 30 »	30,00	
3 » » 20 »	60,00	
		910,00
6 abonnenter		68,00
Salg af Gotisk Skrift og Lyngbohefter		299,40
» » årbøger		899,75
Tilskud: Kulturministeriet	1700,00	
» Ribe amt	300,00	
» Varde kommune	200,00	
» Kolding Folkebank	100,00	
» Varde Spare- og Laanekasse.	50,00	
» Nr. Nebel Sparekasse	50,00	
		2400,00
		3000,00
Refunderet porto og papirafgift	712,27	
Forskelligt	39,20	
Renter af Kirstine og Th. Mølhedes legat	556,84	
Bankrenter	120,04	
Skibelundforeningen	322,32	
		Kr. 22999,16

UDGIFT		
Trykning af årbogen		7630,24
Klicheer o. a. til småskrifter		169,03
Honorarer		760,00
Udsendelsen af årbogen		1076,20
Løn til redaktør og kasserer		1300,00
Møder og foredrag		1751,75
Bogkøb		229,40
Porto, telefon		262,12
Kontingent til Dansk hist. Fællesforening		318,00
Rejsning af mindsten + jubilæumsgave		862,11
Repræsentation		154,55
Forskelligt		116,20
Beredskabskonto		539,76
Kassebeholdning at overføre		7829,80
		Kr. 22999,16

AKTIVER

Vest- og sønderj. Kreditforenings obl. 4½ % ..	12600,00
I overformynderiet	176,21
Grundfond pr. 31. decbr. 1965	4.370,76
Beredskabskonto pr. 1. maj 1966	13271,10
Kassebeholdning	7829,80
	Kr. 38247,87

Egtved, d. 1. maj 1966.

Christa Heltberg Kvist.

Revideret og fundet i orden.

V. Vedsted, d. 28. maj 1966. Egtved, d. 17. maj 1966.

Svend B. Troelsen.

Gudmund Kelstrup

INDHOLDSFORTEGNELSE

1. Vald. Andersen: Sydjyske veje. Side 321.
2. H. K. Kristensen: Lidt mere vejhistorie. Side 341.
3. K. Deibjerg: Foregangsmanden Jørgen Nielsen, Hesselho. Side 352.
4. P. Friis: Litteraten Ludvig Murtfeldt. Side 371.
5. C. Lindberg Nielsen: Traps »Danmark« om Vardehus. Side 386.
6. John Kvist: Fra tingbøgerne i Anst, Malt og Gørding herreder. Side 393.
7. Sigurd Kristensen: En Skolefundats for Darum og dens Gen-nemførelse. Side 416.
8. Småstykker:
 - a. Agnes og Jeppe Andersen: Roborghus. Side 435.
 - b. H. K. Kristensen: Kristian IV og diamantsmykket fra Hunderup Kærgård. Side 441.
 - c. H. K. Kristensen: Oksby kirke indviet til Sct. Nikolaj. Side 444.
 - d. Olav Christensen: En hekkesag fra Vester Vedsted om-kring 1590. Side 445.
 - e. Hans Jensen: En landsoverrettsdom. Side 447.
 - f. H. K. Kristensen: En gammel blytækkerslægt i Kvong. Side 453.
 - g. H. K. Kristensen: Bygning af en fiskerbåd. Side 455.
 - h. H. K. Kristensen: Hørerens løn ved Varde Latinskole. Side 457.
 - i. H. K. Kristensen: Da kystboerne ikke leverede dun til Kristian IV. Side 460.
9. Mindeord: Hans Ellekilde (Sal. Frifelt), Sigurd Kristensen (H. K. Kristensen), Laurids Pedersen (H. K. Kristensen). Side 463.
10. Litteratur om Ribe amt. Side 472.
11. Virksomheden. Nye medlemmer. Side 479.

Historisk Samfund for Ribe Amt har følgende bestyrelse: Lærer H. K. Kristensen, Varde, formand, overlærer Vald. Andersen, Bække, byantikvar Mogens Bencard, Ribe, lærer Søren Hansen, Grønfelt, Ølgod, seminarirektor Sv. Mogensen, Gredstedbro, snedkermester Niels Thomsen, Esbjerg, og sognepræst K. Høgsbro Østergaard, Astrup pr. Glejbjerg. Kassereren er fru Christa Kvist, Præstevænget, Egtved. Redaktionsudvalget er H. K. Kristensen (fmd.), Sv. Mogensen og Vald. Andersen.